

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет**

О.В. Абрамчук, М.М. Фіцула

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Монографія

**УНІВЕРСУМ – Вінниця
2008**

УДК 378.035.09

А 16

Рецензенти:

М.І. Сметанський, доктор педагогічних наук, професор

Є.Н. Приступа, доктор педагогічних наук, професор

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти та науки України (протокол № 6 від 20.12.2007 р.)

Абрамчук О.В., Фіцула М.М.

А 16 Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 147с.

ISBN

У монографії теоретично обґрунтовано методику реалізації змісту патріотичного виховання студентів у процесі вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу, яка є цілісним, послідовним процесом, що поєднує використання форм і методів навчально-виховної роботи на навчальних заняттях, у позааудиторній діяльності, створює умови для самоосвіти, самовираження й самовиховання патріотичних якостей майбутніх інженерів.

Для науковців, викладачів, студентів та фахівців з теорії та методики виховання.

УДК 378.035.09

ISBN

С О. Абрамчук, М. Фіцула 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	
1.1. Теоретичні засади патріотичного виховання студентів вищих технічних закладів освіти	7
1.2. Стан патріотичного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів	35
1.3. Діагностика рівня патріотичної вихованості студентів вищих технічних навчальних закладів	44
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН	
2.1. Зміст патріотичного виховання майбутніх інженерів	51
2.2 Методика реалізації змісту патріотичного виховання майбутніх інженерів	76
2.3. Патріотичне виховання студентів на заняттях з соціально-гуманітарних дисциплін	94
2.3.1 Патріотичне виховання студентів засобами самостійної роботи.....	97
2.3.2 Патріотичне виховання студентів у позааудиторній роботі.....	104
Література	112
Додатки	125

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах відродження національної системи освіти, реалізації Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті, модернізації вищої освіти України відповідно до положень Болонської декларації особливого значення набувають проблеми професійної підготовки майбутнього фахівця.

Сучасний інженер, окрім фахових знань, умінь і навичок, має володіти загальною культурою, розумінням екологічних та соціальних наслідків своєї діяльності, світоглядними орієнтирами та духовними цінностями. Тому одним із завдань гуманітаризації та гуманізації вищої технічної освіти стає орієнтація її на загальнолюдські культурні цінності, залучення студентів до національних джерел духовності, формування у них патріотичних якостей. Сучасна вища технічна школа має формувати не тільки фахівця у галузі техніки, але й громадянина-патріота, небайдужого до долі української держави, економіки, освіти та культури. Вирішення цього завдання вимагає належної організації патріотичного виховання майбутніх інженерів.

Проблема патріотичного виховання привертала увагу багатьох дослідників. Так, сутність патріотизму, як моральної якості, визначалася Й. Песталоцці, А. Дістервегом, Г. Сковородою, як стрижневий принцип національного виховання – К. Ушинським, М. Грушевським, І. Огієнком, Г. Ващенком, О. Вишневським. Теоретичні й методичні засади патріотичного виховання дітей і молоді розглядали О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Особливо цінними є сучасні наукові розробки: концепція українського виховання О. Вишневського; наукові праці, присвячені засобам патріотичного виховання студентської молоді: Т. Анікіної (художнього краєзнавства), О. Гевко (декоративно-ужиткового мистецтва), Є. Франківа (туристично-краєзнавчої діяльності), Ю. Красильника (української етнопедагогіки), Ю. Каюкова (героїчних традицій українського козацтва), Ю. Руденка (національно-патріотичних ідеалів юних козаків).

Проте результати аналізу досліджень вищеназваних учених свідчать, що питанням патріотичного виховання студентів вищих

технічних закладів освіти, узагальненню досвіду формування патріотичних якостей студентів не приділялося належної уваги. Немає наукових праць, у яких було б обґрунтовано зміст патріотичного виховання та методика його реалізації під час вивчення соціально-гуманітарних дисциплін.

Здійснено відбір і структурування змісту патріотичного виховання, який забезпечує патріотичну вихованість майбутнього інженера (усвідомлення своєї національної належності; знання рідної мови, культури, традицій; знання історії України, пошана до її історичного минулого; відповідальність за долю країни, готовність до її захисту; дотримання Конституції України; дбайливе ставлення до природи; повага до культур інших народів). Теоретично обґрунтовано методику реалізації змісту патріотичного виховання студентів, яка є цілісним, послідовним процесом, що поєднує: діагностування рівня патріотичної вихованості студента ВТНЗ; визначення виховних можливостей соціально-гуманітарних дисциплін; забезпечення взаємозв'язку між предметами цього циклу у процесі реалізації змісту патріотичного виховання; формування позитивної мотивації у студентів; використання форм і методів навчально-виховної роботи, які забезпечують активність студентів на навчальних заняттях, у позааудиторній патріотичній діяльності, створюють умови для самоосвіти, самовираження й самовиховання патріотичних якостей. Визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність означеної методики патріотичного виховання майбутніх інженерів (орієнтація студентів на ідеал сучасного інженера як носія, окрім фахових знань, умінь і навичок, рис громадянина-патріота; усвідомлення студентами виховних можливостей змісту соціально-гуманітарних дисциплін; забезпечення активності студентів у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін, підготовки і проведення позааудиторних виховних заходів, присвячених відродженню забутих імен українських учених-інженерів; готовність викладачів реалізовувати виховний потенціал соціально-гуманітарних дисциплін щодо патріотичного виховання студентів).

Запропоновано методику патріотичного виховання майбутніх інженерів у процесі вивчення предметів соціально-гуманітарного

циклу, у якій передбачено: виявлення виховного потенціалу змісту історії України та реалізації потенційних можливостей суспільно-гуманітарних дисциплін (української ділової мови, історії України, історії української культури, соціології) у патріотичному вихованні студентів.

Матеріали можуть бути використані при розробці програм, підручників, навчальних та методичних посібників суспільствознавчого циклу, у практиці навчально-виховної роботи вищої школи, системі підготовки та підвищення кваліфікації викладачів соціально-гуманітарних дисциплін.

РОЗДІЛ 1.

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Теоретичні засади патріотичного виховання студентів вищих технічних закладів освіти

Становлення української державності, інтеграція в європейське та світове співтовариства, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова демократичного суспільства передбачають орієнтацію на людину, націю, досягнення і досвід національної культури, що й визначає основні напрями реформування освітньої галузі.

У наш час в Українській державі, країні з багатовіковою історією, відбувається процес становлення українського народу як політичної нації. Саме тепер стало реально можливим розбудувати Україну, виходячи з її національних інтересів, на основі всебічного врахування особливостей способу життя, традицій, звичаїв народу, його менталітету та національного характеру. Освіта на сучасному етапі розвитку нашого суспільства є чи не єдиним засобом збереження і відтворення національної культури. Пріоритети народного, українського, відкривають нові можливості для здійснення виховної діяльності зі студентською молоддю.

Сьогодні постала необхідність визначитися з основними орієнтирами навчально-виховного процесу в закладах освіти, що спонукатиме студентів до активної творчої діяльності на національних засадах. Концепція виховання студентів та молоді в національній системі освіти, державні документи останніх років (Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI ст.), Закони України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національна доктрина розвитку освіти у XXI ст., Закон України „Про загальнодержавну програму патріотичного виховання молоді на 2004-2008 рр.” та ін.) визначають основні напрями освіти і виховання молоді на основі національних традицій та принципів, пристосовуючи нову систему до нових соціокультурних реалій нашого часу.

У „Національній доктрині розвитку освіти України у XXI

столітті” головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчитися впродовж життя створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Така система освіти має забезпечувати “формування особистості та професіонала – патріота країни, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у ХХІ столітті” [148, 9].

Одним із головних завдань освіти є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати. З огляду на означене головне завдання сьогодні кожним вищим навчальним закладом у навчально-виховному процесі мають вирішуватися конкретні завдання: підготовка особистості, яка орієнтується в сучасних історичній, економічній, культурній ситуаціях, здатної до самореалізації, самовизначення; залучення до національно-культурних традицій, збагачених загальнолюдськими цінностями світової культури; забезпечення високого рівня професійної компетенції; стимулювання постійного пошуку, безперервного самовдосконалення, самоосвіти; формування потреб і вмінь підтримувати своє фізичне та психологічне здоров’я, професійну працездатність в умовах конкуренції [115, 5].

Глибинна реформа сучасної освіти і виховання ґрунтується на національних виховних традиціях, українській та класичній європейській культурних спадщинах, народній педагогіці.

Проблема патріотичного виховання студентської молоді, з огляду на важливі завдання державотворення в незалежній Україні, сьогодні набула особливої актуальності. Саме тому вона потребує детального розгляду головних її складників і чинників.

Насамперед, розглянемо понятійні дефініції патріотизму в соціально-гуманітарних науках. Слово „патріот” поширилося і набуло значимості у зв’язку з Великою французькою революцією 1789-1794 рр. (фр. *patriote* – „патріот”, лат. *patriota* – гр. *patriots* „співвітчизник, земляк”, від *patria* – „вітчизна, батьківщина”). Перше

значення *patria* – „походження по батькові”, від *pater* – “батько”, далі - „покоління”, „рід”, „плем’я”, „родина”. Таке, найбільш поширене, визначення поняття „патріот” міститься в етимологічному словнику російської мови [81, 176].

„Патріот – той, хто любить свою Батьківщину, відданий своєму народові”, – таке роз’яснення знаходимо у Тлумачному словнику української мови [216, 223].

Інші словники дають подібні тлумачення поняття “патріот”, додаючи нові соціальні аспекти для повноти характеристики, наприклад, такі як відданість, здатність на подвиг заради своєї землі, готовність на жертви і подвиги в ім’я інтересів своєї землі [219; 223].

Справжній патріот любить Батьківщину, не відвертаючись від неї через те, що їй нічим заплатити йому за це і що її народ не досяг рівня культури, характерної для європейських суспільств. А головне – патріот не обмежується пасивною любов’ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства [196, 376].

Похідним від слова „патріот” є слово ”патріотизм”, але як понятійні одиниці ці слова самостійні, хоча змістовно взаємопов’язані.

Ретроспективний аналіз дає змогу стверджувати, що поняття “патріотизм” як логічно оформлена загальна ідея має давнє походження. Тлумачний словник української мови визначає патріотизм як “любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви і подвиги” [219, 223]. Патріотизм є не що інше, як бажання працювати на користь своєї країни, і походить не від чого іншого, як від бажання робити добро, – якнайбільше і якнайкраще [47, 92].

Патріотизм – соціально-історичне явище. Прояви патріотизму у людей виникли початково як форми усвідомлення родових зв’язків, обрядів, звичаїв. З розвитком землеробства патріотизм отримує своє специфічне значення – стає любов’ю до рідної землі. Це почуття природно слабшає у міському побуті, однак тут розвивається новий елемент патріотизму – прив’язаність до свого соціокультурного середовища або громадянськості. З цим і природними засадами

патріотизму, як особистісного почуття, поєднується його моральне значення як обов'язку і добродійності. Почуття подяки до батьків, розширюючись у своєму обсязі, однак не змінюючи своєї природи, стає обов'язком відносно до тих суспільних утворень, без яких батьки породили б тільки фізичну істоту, але не могли б дати їй переваг гідного людського існування. Як усвідомлення своїх обов'язків у відношенні до батьківщини та їх дотримання індивідами утворюють добродійність патріотизму, яка здавна мала і релігійне значення. Батьківщина не була лише географічним і етнографічним терміном, вона була місцем проживання особливого бога, який сам, мабуть, був більш чи менш віддаленою трансформацією померлого родоначальника [200, 134-136].

Таким чином, служіння вітчизні було діяльним богослужінням, і патріотизм збігався з благочестям.

На початку XV сторіччя у Франції в особі Жанни Д'Арк уперше виявився національний патріотизм, який означав незалежність від чужинців та існування власного верховного голови. Подібним чином у боротьбі з чужинцями розвивався національний патріотизм і в інших країнах. Так, у Німеччині століттями пізніше прояви національного патріотизму у боротьбі з чужоземною церковною владою послаблювались і ускладнювались принциповим релігійним значенням цієї влади, яке для багатьох переважувало національні вимоги. Наслідком цього став розкол між німцями-католиками і німцями-протестантами. Національний патріотизм Німеччини зміг утвердитися лише в XIX столітті у зв'язку з послабленням релігійних впливів та дією зовнішньої боротьби за політичне існування.

Поняття "патріотизм" відчуває на собі корективи часом, історичними та соціальними умовами. Попри все патріотизм залишається значущою духовною цінністю, яка в усі часи і у всіх народів мала і має конкретно-історичний національний зміст, характер та форми виявлення, але вже факт його існування є свідченням одвічного прагнення людства до спільності з метою самозбереження свого роду, племені, нації.

Патріотизм як явище соціально-історичне у різні епохи має різний соціальний і класовий зміст. У реальних соціально-історичних

умовах кожний клас виражає своє ставлення до вітчизни через свої специфічні інтереси. В умовах розвинутого капіталізму, формування національного патріотизму є невід'ємною складовою суспільної і національної свідомості та самосвідомості громадян. У період переходу від тоталітарних режимів до демократичних, становлення правової суверенної держави і громадянського суспільства формується й утверджується загальнонародний патріотизм. У ньому поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам творення вільного демократичного суспільства.

В Універсальному словнику-енциклопедії патріотизм трактується як позиція, яка поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав [223, 1032]. Благородне почуття патріотизму, любов до Батьківщини і відданість їй здавна властиві людям. Це почуття було рушійною силою, яка підіймала народ на боротьбу проти чужоземних завойовників і всіх пригноблювачів. Патріотизм виявляється у практичній діяльності особистості, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів [219; 230].

Усі зазначені прояви патріотизму знайшли відображення в моральному сумлінні людства та у змісті різних моральних вимог. Тому патріотизм є одним із основних принципів і обов'язків моралі, що проявляються у ставленні до праці, суспільної діяльності, міжнаціональних стосунків, формування особистості, обов'язку перед своїм народом [195,237]. Патріотизм – любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені [172, 304].

Український педагогічний словник подає таке визначення патріотизму – це „одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів” [218, 357].

Отже, визначень патріотизму є чимало: від античних афоризмів, висловів давніх філософів до сучасних словникових статей, однак суть поняття “патріотизм” єдина – це любов до землі, на якій живеш. До чинників, які складають поняття “патріотизм” належать такі: любов до рідних, вітчизни та народу; гордість за все найкраще, що є в батьківщині; прагнення бути корисним; бажання удосконалювати себе і рідну землю; відчуття свободи й незалежності під захистом вітчизняних законів; відповідальність за все, що відбувається на рідній землі; служіння своєму народові; бажання позбутися власних і національних вад; повага до всіх народів й людства в цілому.

За радянських часів виник радянський соціалістичний патріотизм, визначальні риси якого – любов до соціалістичної Батьківщини, готовність захищати її, відданість справі комуністичної партії, ідеалам комунізму, соціально-політична, ідейна єдність радянського суспільства, дружба народів СРСР. Яскравим виявом радянського патріотизму був масовий героїзм у роки Великої Вітчизняної війни.

У той час, хоча офіційної заборони не було, існувало вето на вживання термінів “український патріотизм”, “український патріот”. Не лише в літературі, а на всіх рівнях влади використовувались поняття “радянський патріотизм”, “радянський патріот”, які часто були синонімами понять “російський патріотизм”, “російський патріот”. Таке визначення характерне для радянських часів, коли під гаслом об’єднання знищувалося все національне. Це й були аргументи тези щодо відсутності феномену українського патріотизму, а звідси – й українських патріотів.

Тепер українська нація перебуває у стані відродження. Для українського суспільства нагальною постала проблема чіткого окреслення понять: „батьківщина”, „державність”, „патріотизм”, „національна гідність” тощо, про які до останнього часу не могло бути й мови.

Варто зазначити, що лише за часів незалежності України у вітчизняну науку повернулися дефініції – „патріот” та „патріотизм”. Філософи, психологи, педагоги намагаються теоретично обґрунтувати поняття „український патріотизм”. Головне полягає в тому, щоб

уникнути помилок: не допустити гіперболізації „українського патріотизму”, адже воно не стало надбанням сьогодення, а має глибинні історичні національні корені; з’єднання різних за своєю суттю понять, адже вже були неодноразові спроби ототожнення понять „патріотизм” та „націоналізм”, „патріотизм” та „інтернаціоналізм”, „патріотизм” та „космополітизм”. Такі тлумачення можна знайти в більшості підручників, посібників, словників та довідників радянської епохи.

За сучасних умов існування демократичного суспільства патріотизм підноситься на вищий щабель, поширюється на всіх громадян країни, пронизує всі сфери суспільного життя, має спрямований характер, що виявляється у свідомому ставленні людей до праці, суспільно-політичної діяльності, непримиримості до будь-яких порушень прав людини, норм і правил демократичного співжиття. Завдяки цьому патріотизм є одним з найважливіших чинників розвитку демократичного суспільства [199, 715; 202].

Сьогодні патріотизм має нове тлумачення: патріотизм – це суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється у визначеному способі дій та складному комплексі суспільних почуттів, що загалом називається любов’ю до батьківщини. Патріотизм як культурно-історичний феномен не абсолютизує жоден з періодів безперервної вітчизняної історії; це явище синтетичне, яке відображає все незаперечно цінне, накопичене нацією [202, 243].

Філософія розглядає патріотизм як моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов і відданість вітчизні, гордість за його минуле й сучасне, бажання захищати інтереси батьківщини.

Усе це дозволяє констатувати, що патріотизм – одна з форм діалектичного існування особистих і суспільних інтересів, єднання людини і суспільства. Патріотичні почуття, ідеї підносять особистість, коли вони поєднані з повагою до народів інших країн і не вироджуються у психологію національної винятковості.

Підтвердженням останнього є те, що соціологія під патріотизмом розуміє почуття: любов до батьківщини, відданість своїй

вітчизні, своєму народу, сутність якого складають соціально-політичний, суспільний і моральний принципи, що характеризують ставлення людей до своєї країни, яке проявляється в певних діях і складному комплексі суспільних почуттів, поглядів і вчинків [230, 657].

З точки зору суспільствознавства поняття „патріотизму” щільно пов’язане з поняттям „громадянської культури”. Це – „ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхня законослухняність та критична вимогливість. Виражається у ставленні населення до існуючого порядку, у знанні й визнанні ним суспільних норм, готовності їх дотримувати. До громадянської культури належать знання людей про їхні права і обов’язки, про устрій держави, про політичні системи, процедури політичного, зокрема виборчого процесу” [231, 637].

У політології розглядається така ознака патріотизму як політична свідомість: опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблеми влади, формування і розвиток задоволення інтересів і потреб політичних суб’єктів, сукупність поглядів, оцінок, настанов, які відображають політично-владні відносини, набувають певної самостійності. Однією з ознак патріотизму також є політична культура. Це, насамперед, рівень задоволення людиною й суспільством політичних ідей, концепцій, програм, досягнень суспільно-політичних думок [172, 273].

Патріотична свідомість почала розглядатись як соціальне явище тільки в 70-х рр. ХХ ст., а до цього часу – як аспект суспільної свідомості. У світлі сучасних уявлень філософії про форми суспільної свідомості дослідники розглядають два рівні патріотичної свідомості – суспільно-психологічний та ідеологічний [172, 274]. Загалом патріотичне становлення індивіду здійснюється як двоєдиний процес на психологічному та ідеологічному рівнях, тому включає формування як уявлень, почуттів, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей, так і патріотичної свідомості, ідей, поглядів, переконань.

У психології любов до батьківщини класифікується як позитивна емоція, як показник благополуччя людини [179, 423].

Патріотизм як суспільне явище, насамперед, відноситься до соціальної психології, однак одночасно має й моральне значення. Усі згадані вище прояви патріотизму знайшли відображення в моральній свідомості людства й у змісті різних моральних вимог: ставленні людини до суспільства, до праці, суспільної власності, її поведінку в суспільстві.

Саме тому поняття „патріотизм” розглядається як один із принципів моральності. Моральне значення патріотизму визначається тим, що він є однією з форм супідрядності особистих і суспільних інтересів, єднання людини і батьківщини. Вияви такого єднання показові під час історичних потрясінь, коли загострюються патріотичні почуття мас.

На філософському рівні понятійне навантаження терміна „патріотизм” відображає систему поглядів народу на природу і суспільство; на масово-побутовому рівні – виражає успадковану і культивовану в народі любов до всього рідного (мови, культури, традицій тощо); на раціонально-суспільному рівні патріотизм визначає буття народу в часі, самоусвідомлення і самоутвердження себе як етносу серед інших народів світу і співпрацю з ними; на особистісному рівні – сповідує почуття любові і відповідальності за долю свого народу, надає перевагу інтересам суспільства над власними.

Свого часу О. Радіщев розглядав морально-очищувальний вплив патріотизму на особистість, на формування почуття благородства, совісті, мужності і самопожертви, якщо цього вимагають інтереси батьківщини: „Не всі народжені на батьківщині достойні величного найменування сина Вітчизни (патріота)... – писав він. – Справжня людина і син Вітчизни є одне і те ж... Він племінце найніжнішою любов'ю до цілісності і спокою своїх співвітчизників... Переборюючи всі перешкоди, невтомно прямує до збереження честі, дає гарні поради і настанови. Він швидше погодиться загинути і зникнути, ніж бути прикладом неблагонравія і, якщо впевнений в тому, що смерть його принесе міць і славу вітчизні, то не злякається пожертвувати життям. Його серце не може не тріпотіти при одному імені Вітчизни...” [180, 205-206].

Російський критик-демократ В. Белінський вказував на те, що патріотизм містить в собі загальнолюдські цінності та ідеали і робить особистість членом загальнолюдського суспільства. “Любити свою батьківщину, – підкреслював він, – значить палко бажати бачити у ній здійснення ідеалу людства і в міру сил своїх сприяти цьому” [19 23, 488-489].

У сучасній педагогічній науці, крім окреслення методологічних орієнтирів до розуміння патріотизму (І. Бех, М. Нікандров, О. Сухомлинська та ін.), чіткого його визначення не існує. Значна частина вчених кваліфікує його як визначальний принцип вітчизняної школи (Є. Белозерцев, І. Ільїн, Б. Кобзар, В. Сухомлинський, Є. Старовойтов), як морально-політичний принцип (О. Доукіна, Л. Канішевська), як стрижневий принцип національної системи виховання (О. Вишневський, В. Кіндрат). Важливими рисами патріотизму, на думку Н. Волкової, є турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної держави [47]. Проте всі вчені сходяться на тому, що патріотизм передбачає розвиток у вихованців шанобливого ставлення до рідного й інших народів, до власної держави та здатності до її зміцнення і захисту.

Поняття „патріотизму” визначає найвищу і найсильнішу духовну силу, що зумовлює активну життєву позицію людини. У цьому зв’язку слід погодитись з І. Бехом, який розглядає патріотизм як фундаментальну особистісну цінність [28, 4-5].

Варто також прийняти до уваги думку І. Ільїна, який трактує патріотизм як здатність особистості не лише поважати свій етнос, але й ставитись до інших народів з почуттям поваги. Тобто йдеться про утвердження загальнолюдських цінностей як визначальних чинників патріотизму.

Звертаючись до проблеми патріотизму, М. Нікандров зазначає, що, на жаль, життєві негаразди і всеохоплююча криза позначилася і на розумінні патріотизму сучасною молоддю. Тому патріотизм як визначальну особистісну якість надто важко формувати [150, 3-10].

Залежність життя і становища нації від патріотизму зазначає О.Вишневський, на думку якого почуття патріотизму формується шляхом засвоєння національних вартостей, що веде до свідомої

любові до Батьківщини, навіть жертвовності для блага своєї землі [213, 115].

Нині під патріотизмом розуміється любов до свого народу, до України. Також зазначається, що “важливою якістю українського патріотизму повинна бути турбота про благо народу, сприяння становленню і утвердженню України як правової демократичної соціальної держави, готовності відстояти незалежність Батьківщини” [74, 5].

Аналіз соціально-гуманітарної та психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок щодо **сутності патріотизму як моральної якості людини, яка виявляється у здатності людини ідентифікувати себе з рідним народом, у любові та відданості своїй батьківщині, потребі у постійному власному духовному й інтелектуальному зростанні заради величі і слави своєї батьківщини та готовності за будь-яких умов постати на захист істинної демократії, національних інтересів свого народу, практичними справами зміцнювати її могутність і незалежність.**

Структура патріотизму у соціально-гуманітарних та психолого-педагогічних науках складається із системи таких якостей та компонентів, кожний з яких поєднує пізнавальний, емоційний-вольовий і поведінковий компоненти, а саме:

а) **патріотична свідомість** (самосвідомість) як результат осмислення індивідом своєї громадянської ролі у суспільстві (захист історико-культурних, політичних, економічних надбань, незалежності, особистий внесок у розбудову державності України, збагачення професійних знань, зразкова громадянська поведінка та ін.);

б) **патріотичні почуття** (любов до рідного краю, мови, культури, повага до історичного минулого, турбота, відповідальність за долю Вітчизни, відданість національній ідеї, толерантність тощо);

в) **патріотична поведінка та діяльність** (виконання громадянських обов’язків, дотримання Конституції України, загальнолюдських та національних моральних ідеалів, вшановування національних традицій, повага до національної гідності інших народів, толерантність та ін.).

Таким чином, патріотизм ми будемо розглядати як моральну

якість та ціннісний орієнтир, складне явище духовного життя людини і спільноти, яке відображається в особистій та суспільній свідомості, об'єднуючи їх і виступаючи вирішальним чинником усвідомлення молодою людиною загальнолюдських цінностей.

В Україні патріотизм живиться прогресивними патріотичними традиціями українства, а також кращими зразками патріотичних традицій інших країн і народів, світового демократичного руху, збагачуючи їх історичними здобутками своєї Вітчизни. Утвердження у свідомості громадян України, насамперед, молодого покоління, ідей патріотизму, гордості за свою суверенну державу, готовності стати на захист істинної демократії, інтересів свого народу має стати сьогодні одним з найважливіших завдань нової системи патріотичного виховання [115, 6].

Як засвідчують попередні роки державотворення, сьогодні є всі передумови для відродження й соціально-культурного розвитку української нації, її прагнень зайняти гідне місце серед передових світових спільнот всупереч затяжній економічній, соціальній і духовній кризі, які є відгомонам попередньої тоталітарної системи. Настав час виховувати у молоді патріотичні почуття, усвідомлення свого українства, пробуджувати національну самосвідомість, любов до рідної Вітчизни, високий рівень пізнання свого родоводу, осмислення нерозривної єдності з попередніми поколіннями народу, його духовним світом.

Український патріотизм увібрав природну закономірність довготривалого історичного розвитку української нації. Система патріотичного виховання будувалася на народних традиціях, звичаях і обрядах, що сприяло свідомому й цілеспрямованому виробленню у молоді тих розумових, духовно-моральних, трудових і фізичних якостей, яких вимагали умови тогочасного життя. Цілеспрямований вплив на формування почуття патріотизму здійснювався ще у дохристиянський період через родинне виховання, за часів Київської Русі підсилювався вірою в Бога, християнськими чеснотами. Численні джерела свідчать про високий рівень розвитку патріотизму за часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Це, насамперед, літописи “Повість минулих літ” та Галицько-Волинський літопис, які

відзначаються глибоким почуттям любові до батьківщини, усеосяжною патріотичною ідеєю її єдності.

Теоретичні засади патріотичного виховання у сучасній науковій та публіцистичній літературі базуються на працях видатних педагогів минулого.

Уперше у зарубіжній педагогіці теоретичні й методичні засади патріотизму дітей і молоді та напрями його формування окреслив видатний чеський педагог Я. Коменський. Виховання патріотизму, на його думку, має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності [108, 182].

Відомий педагог Й.Песталоцці визначав патріотизм, передусім, як складову моральних почуттів щодо дітей молодшого віку, проте екстраполював їх і на етап повноліття. „Почуття, завдяки яким виявляються перші чуттєві паростки моральності в людей, є основним фундаментом нашого чуттєвого споглядання” [164, 350]. Однією з ознак патріотизму швейцарський гуманіст вважав здатність дітей і молоді до того, “що виявляється у досконалому пізнанні добра, у досконалому вмінні і бажанні творити добро” [164, 357]. Тим самим патріотизм набуває, насамперед, гуманістичного спрямування й дієвості, а також і те, що ця якість підлягає формуванню у юному віці.

На думку німецького педагога А. Дістервега, виховання патріотизму як елементу моральності має ґрунтуватися на ідеї внутрішньої свободи, удосконалення, приязні, добра і справедливості. Тому виховання любові до всього людства, до свого народу має бути головним завданням сім’ї і школи. Основним засобом виховання патріотизму він вважав рідну мову, обґрунтовуючи це тим, що „...з принципу: виховуй, як велить природа, виходить другий принцип: виховуючи, вживай рідну мову” [75, 136].

Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський вбачав у патріотизмі важливе завдання виховання та могутній педагогічний засіб. “Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до

серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними, особистими, сімейними і родовими схильностями” [224, 198]. Патріотичне виховання, за К. Ушинським, базується передусім на національному підґрунті. “Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета, і свої особливі засоби досягнення цієї мети” [225, 47]. Основним засобом патріотичного виховання у такий спосіб виступає рідна мова, яку вчений називав „найбільшим народним наставником”, „великим народним педагогом”. „У мові, – писав він, – одухотворяється весь народ і вся його Батьківщина. Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв’язок, що віджили, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле” [224, 197].

До складових, що репрезентують сутність патріотизму, вчений також відносив гуманність, почуття власної гідності у поєднанні зі скромністю, чесністю, працьовитістю, дисциплінованістю, правдивістю. Основним у цьому зв’язку є утвердження в дітей і молоді стійкості волі, характеру, громадського обов’язку.

Загалом серцевиною особистості К. Ушинський вважав національні патріотичні почуття. Стратегічний напрям їх формування у дитячому віці вчений визначив, як перш за все, розвиненість у дітей уявлення малої батьківщини. У такий спосіб, зміцнившись у дитячому віці, ці почуття стають надбанням людини і проявлятимуться у подальшому житті. У старшому віці до засобів становлення патріотизму вчений відносив природу, працю, культуру, вплив церкви, а також благородні впливи народної обрядовості і гуманних взаємин старших.

Гуманістичні загальнолюдські ідеї й національні цінності не лишали байдужими корифеїв української педагогічної думки XIV-XVI ст. Так, С. Зизаній виступав проти соціальної несправедливості, національного та релігійного гноблення українського народу; І. Вишенський наголошував, що освіта має здобуватися рідною мовою і ґрунтуватися на традиціях рідної культури і народного виховання [232, 489]. Патріотизм був притаманний представникам Острозької академії: письменнику Г. Смотрицькому, автору „Громадянства звичаїв

дитячих” Є. Славинецькому, видатному ритору М. Смотрицькому, автору „Граматики словенської”. Усі ці педагоги були високоосвіченими людьми і прикладом патріотизму (їхні твори були спрямовані проти полонізації, католицизму).

Велике значення у розвитку патріотичного виховання українського народу відіграла Церква. Особливо зріс її вплив на національну самосвідомість українців за Петра Могили, митрополита київського і галицького, засновника Києво-Могилянської академії (1632-1647 рр.). Період, протягом якого він був митрополитом, назвали Могилянською добою [232, 487]. Її вихованці брали участь у визвольних війнах українського народу під проводом Б. Хмельницького. Освіта, її розвиток і поширення стали головним змістом релігійної, культурної та політичної діяльності того періоду.

У вітчизняній педагогічній науці XVII ст. поняття “патріотизму” в сукупності з моральними якостями окреслював Г. Сковорода. Серед складових патріотизму він виділяв, перш за все, любов до народу та Батьківщини, людську гідність, гордість та ін. Г. Сковорода писав, що “кожний повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним...”. Він вбачав надійний заслін бездуховності, невігластву, національному нігілізму в шануванні народних традицій, розвитку всього українського, в неухильному дотриманні виховних традицій українського народу [232, 496].

Письменник, педагог і громадський діяч І. Котляревський мету виховання вбачав у підготовці відданих батьківщині та народіві громадян, високоосвічених патріотів [232, 498].

Проблеми національної освіти і виховання не залишали байдужим Т. Шевченка. Його “Буквар” був створений “в виде народного учебника... Издание этой книги ...обнаруживает намерение вызывать снова к отдельной жизни малорусскую народность”. Суть патріотичного виховання поет вбачав у піднесенні національної свідомості народу, пробудженні у молоді любові до рідної мови, своєї землі з її героїчним минулим.

Схожі проблеми стояли у центрі уваги творчості П. Куліша. Його „Грамматика”, покликана виховувати любов до рідного краю, до свого народу, його історії, культури [232, 501], стала важливим етапом

формування української національної педагогіки.

Найвизначніший представник культурно-освітнього руху на Закарпатті, професійний учений-педагог О. Духнович обстоював систему виховання, створену на національних традиціях, а її мету вбачав у формуванні громадянина-патріота [227, 502].

Глибока народність, гуманізм, патріотизм були основою творчості членів гуртка передової західноукраїнської молоді “Руська трійця” – М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького [227, 503].

Українська етнопедагогіка стала підґрунтям для патріотичної діяльності культурно-просвітницьких організацій, що виникли у ХІХ ст.: “Громади”, “Просвіти”, “Рідної школи”, наукового товариства імені Т. Шевченка. Основним критерієм діяльності інтелігентів-патріотів цього періоду став захист прав та інтересів свого народу засобами українського слова, музики, образотворчого мистецтва тощо.

Для педагогічного розуміння сутності патріотизму важливими стали висновки українських вчених початку ХХ ст. М. Грушевського та І. Огієнка. Так, М. Грушевський обстоював дві ознаки українства: з одного боку тих, хто має етнічне коріння, а з іншого, ті народи, що проживають в Україні і хочуть долучитися до розбудови цієї держави. “Горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами”, – закликав учений-історик та громадський діяч [66, 49].

Цю ж думку, але дещо по-іншому обстоював І. Огієнко, який вважав, що сформованість почуття гідності і гордості за свій народ не дозволяє розпорошитися українцям між іншими народами, вимагає мати свою ментальність. Він обґрунтував засоби національно-патріотичного виховання молоді, серед яких особливо вирізняє мову, бо саме в ній виявляється “ступінь зрілості народу й ступінь глибини його духовної культури” [155, 17], дотримання християнських доброчесностей, родинних традицій, використання культурно-історичного складу рідного народу і, що особливо важливо, як генералізуючий засіб він вперше вводить до наукового обігу поняття “рідномовне виховання”. Останнє, на його думку, не зводиться до власне мовленнєвої комунікації, а ввібрало в себе історію, культуру, звичаї, традиції, церковні впливи. Стратегічним його напрямом є

збереження та примноження самої рідної мови, котре, за цих умов, не дозволить українцям винародовитися (виродитися) і позбавить їх почуття меншовартості [154, 22]. Такий зміст патріотизму реалізується у тісній взаємодії церкви, родини, освітніх інституцій за умов дотримання гуманності й демократизму.

Варті уваги ідеї щодо патріотичного виховання, висловлені С. Русовою та Г. Ващенком. За Русовою, метою патріотичного виховання є формування любові до рідного народу і в той же час поваги до інших народів. Критикуючи тогочасну школу як таку, що „не відповідає національному духовному складові українського народу”, С. Русова наполягала на створенні національної школи. Не у введенні окремих нових дисциплін, а в гармонійному освітленні материнською мовою всього рідного оточення учнів, сучасного, минулого, вбачала вона основний шлях розвитку самосвідомості громадян України [186, 82-83].

Головне завдання патріотичного виховання С. Русова вбачала у створенні громадського ідеалу, який допоможе учню “перекинути мости” між “егоїстичними, особистими прагненнями й вимогами педагогіки”, дасть змогу “навчитися свої персональні бажання підпорядковувати загальним вимогам рідної йому громади, держави” [186, кн. 2, 152]. До засобів патріотичного виховання, крім мови, вона відносила гру, екскурсії, вивчення історії та релігії свого народу, упорядкування шкільного історико-географічного музею та ін.

Г. Ващенко також зазначав, що сутність патріотизму віддзеркалюється в національному виховному ідеалі. Природно, що до змісту патріотизму вчений включав, насамперед, глибоку віру українців у Бога, національні вартості у поєднанні із загальнолюдськими. Завдання молоді він бачив у тому, щоб “здійснити віковичне прагнення до державної і національної самостійності”, “відбудувати Україну”, “піднести на високий рівень свою духовну культуру, освіту, науку, мистецтво” [41, 163]. Одним з “найважливіших завдань” назвав Г. Ващенко виховання у молоді любові до України. “...безмежну відданість Богові й Батьківщині... цій рисі мають підкорюватися всі інші властивості українця...” [40, 12]. Серед засобів патріотичного виховання вчений виділяє родину,

церкву, живе слово педагога, священнослужителя, культурні впливи, фольклор, художню літературу і мистецтво загалом.

У 20-ті рр. ХХ ст. не обходив увагою проблему патріотизму А. Макаренко. Природно, що його педагогічні погляди не могли бути опозиційними щодо панівної на той час ідеології. Патріотичне виховання розглядалося А. Макаренко як складова загальної виховної системи. Для нас особливо важливим є наступний висновок вченого: “Гарне в людини приходить завжди проектувати, і педагог це зобов’язаний робити. Він зобов’язаний підходити до розуміння людини з оптимістичною гіпотезою, хай навіть з деяким ризиком помилитися [136, т.7, 299-300]. До основних рис майбутнього патріота він відносив: волю, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордості за свій народ, честі та ін. Більшість уведених ним традицій: урочистість віддання рапортів біля прапора, бережливе ставлення до герба, гімну, порядок внесення, підняття і винесення прапора; урочистості дотримання державних свят тощо, і сьогодні заслуговують на увагу в плані розвитку патріотизму в молоді.

У контексті нашого дослідження викликає інтерес спадщина видатного українського педагога В. Сухомлинського, який найбільш чітко окреслив систему формування патріотизму у молоді, підвів наукову основу збагачення виховного змісту, впровадження ефективних засобів: рідної мови, історії, природи рідного краю, культури народу, народних традицій та обрядів, суспільно корисної праці, фізичного загартування тощо [208, 254].

Розглядаючи патріотизм як сукупність політичних і моральних ідей, моральних почуттів, педагог здійснював патріотичне виховання на основі гармонійного взаємозв’язку інтересів особистості і держави, наголошуючи при цьому на неприпустимості відриву впливу на свідомість і почуття від діяльності з обов’язковим урахуванням особливості духовного життя вихованців у різні вікові періоди. При цьому він підкреслював, що, по-перше, патріотичні і моральні ідеї трансформуються в стійкі духовні утворення – погляди, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації – за умови, коли особистість добуває їх дослідницьким, трудовим, евристичним шляхом з певної системи знань, відомостей, художньо-естетичних образів, національних

традицій, звичаїв тощо. По-друге, удосконалення в учнів світоглядної свідомості патріота відбувається шляхом оновлення змісту освіти, який за своїм обсягом і характером має відображати насамперед ідейно-ціннісне багатство рідного народу і вищі здобутки світової культури, сприйняті скрізь призму національної свідомості. По-третє, участь вихованців у суспільно корисній праці, яка має патріотичне спрямування, повинна носити дієву форму розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною. По-четверте, ставлення вихованців до свого фізичного і психічного здоров'я необхідно розглядати не тільки як їх особисту справу, а й як вияв відповідальності перед суспільством і державою. По-п'яте, необхідність реформування педагогічної думки вимагає, щоб педагог був переорієнтований з ролі інформатора і контролера, організатора виховних заходів на старшого товариша, друга, духовного орієнтира, наукового консультанта, організатора самостійного здобуття знань, творчості вихованців, їхньої самоосвіти і самовиховання [212, 267].

В. Сухомлинському належить створення принципово нової системи виховання, в центр якої педагог поставив вихованця як суб'єкт виховання, спрямувавши виховний вплив на його внутрішній світ, духовність. Сила і ефективність патріотичного виховання, за В. Сухомлинським, визначається тим, наскільки глибоко ідея вітчизни проникає в духовний світ молодого людини, в який період відбувається становлення людини-громадянина, наскільки глибоко вона бачить світ і саму себе очима патріота. Особливий акцент робився педагогом на розвиток почуттів любові, відповідальності, повинності, обов'язку перед своїм народом і на постановку молодого людиною особистісної проблеми перед власною совістю у питаннях вибору моральної поведінки щодо своєї Батьківщини.

Важливе місце видатний педагог відводить формуванню патріотизму у процесі засвоєння основ наук. На його думку, успіх цього процесу залежить від таких факторів: інтелектуального багатства життя навчального закладу („інтелектуальний фон”); змісту навчальних програм і організації розумової праці на заняттях і в позаурочний час; духовного багатства самого педагога, його ерудиції, культури, прагнення і вміння пов'язувати будь-який навчальний

матеріал із завданнями патріотичного виховання з метою комплексного впливу на свідомість, почуття і поведінку [208, 98].

Акцентуючи увагу на питанні не ким бути, а яким бути, суть патріотичного виховання В. Сухомлинський вбачав у тому, щоб кожна людина ще в отроцтві пішла тим життєвим шляхом, на якому яскравіше проявиться її талант, нахили, здібності для служіння Вітчизні.

Короткий ретроспективний аналіз проблеми патріотизму у вітчизняній і зарубіжній педагогіці дозволяє стверджувати, що вчені минулого при розробці цього поняття, перш за все, дотримувалися принципів демократизму, гуманізму, системності, послідовності, наступності. Вони розкрили зміст процесу виховання патріотизму у підростаючого покоління й окреслили напрями його формування.

Сучасний розвиток освіти потребує об'єктивної оцінки історико-педагогічних явищ минулого та творчого застосування їх найкращих здобутків. Серед сучасних учених-педагогів, у контексті нашого дослідження, більш вагомими ми вважаємо концептуальні підходи до патріотичного виховання, розроблені О. Вишневським у „Концепції українського виховання”. Патріотизм, за О. Вишневським, належить до національних та громадянських цінностей [45, 12].

О. Вишневський вважає патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, самопожертву у боротьбі за свободу нації найголовнішими цінностями національного виховання, одним із аспектів якого є патріотичне виховання, що впливає з інтересів нації і держави. Серцевиною патріотичного, громадянського виховання учнівської молоді, на думку О. Вишневського, є формування національної ідеології – ідеології державотворення, державозахисту, державозбереження [215, 115]. На думку вченого, прищеплення молоді любові до України як життєвої домінанти має першорядне, життєве значення [215, 116].

Розглядаючи три різновиди патріотизму (етнічний, територіальний, державницький), О. Вишневський обґрунтував відповідні етапи розвитку національної свідомості: етап етнічного самоусвідомлення, що є першоосною, корінням патріотизму; етап

національно-політичного самоусвідомлення – припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частини нації, своєї причетності до неї як явища політичного, що має чи виборює певне місце серед інших націй; етап громадсько-державного самоусвідомлення – передбачає формування в особистості почуття причетності до своєї нації, бо немає патріота, який би не любив свій народ [215, 116-118].

О. Вишневський вважає, що юнацький вік потребує державно-патріотичного самоусвідомлення, яке передбачає, крім усвідомлення національних цінностей, утвердження поважного ставлення до національно-культурних цінностей інших народів й прищеплення молоді почуття національної, расової, конфесійної толерантності [45, 220].

У контексті нашого дослідження викликають інтерес сучасні наукові дослідження, в яких розглядаються засоби патріотичного виховання студентської молоді. Так, Т. Анікіна розглядала вплив на патріотичні почуття та збагачення духовно-практичного досвіду майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства, культурно-історичних знань [10], а О. Гевко – засобами декоративно-ужиткового мистецтва [17, 20]. У праці Є. Франківа йдеться про патріотичне виховання студентів педагогічних вузів у туристично-краєзнавчій діяльності, формування патріотичних переконань, активізацію життєвої позиції шляхом безпосереднього ознайомлення з пам'ятками минулого, спілкування з людьми та рідною природою, у навчальному процесі та позааудиторний час [233]. Патріотичне виховання військовослужбовців засобами української етнопедагогіки стало об'єктом дослідження Ю. Красицького. Заслугує на увагу, розроблена ним методика педагогічної діагностики патріотичної вихованості воїнів, яка враховує світоглядний, мотиваційно-цільовий, емоційно-вольовий та практично-результативний критерії [120]. Теоретично обґрунтував та експериментально апробував оригінальну систему засобів виховання патріотизму, побудовану на героїчних традиціях українського козацтва у своєму дослідженні В. Каюков [97]. Досить цікавим і змістовним є етнокультурний підхід Ю. Руденка, який обстоює важливість формування, зокрема у шкільної молоді,

кращих зразків відданості національним патріотичним ідеалам юних козаків на прикладі діяльності в XVII ст. шкіл джур у Запорозькій Січі [184]. В. Коваль розглядала окремі аспекти освоєння учнями своєї етнічної спільності, національних цінностей засобами художніх творів та біографій письменників [104].

Загальні підходи щодо патріотичного виховання школярів сформульовані В. Ганським, який пов'язує патріотичне виховання з громадянським, моральним, естетичним, і на цій основі робить спробу розкрити певну систему практично спрямованої діяльності загальноосвітньої школи [61]. Формування патріотичних почуттів, зростання патріотичної активності старшокласників у процесі позанавчальної виховної діяльності досліджує Р. Петронговський. У структурі патріотизму старшокласників ним виділено когнітивний, етноідентифікаційний, емоційно-мотиваційний та практичний компоненти, які у своїй сутності й концептуалізують це поняття [167].

Отже, виховна система українського народу має власне обличчя, яке сформувалося у процесі тривалого історичного розвитку завдяки поєднанню національного з інтернаціональним, сучасного з минулим, власних педагогічних здобутків з виховним досвідом інших народів. Педагогічна культура народу знайшла своє відображення в народній системі патріотичного виховання, відроджуючи яку, необхідно домагатися, щоб у кожній родині, школі, вищому навчальному закладі, в діяльності кожного вчителя чи викладача широко застосовувалося як саме поняття, так і зміст системи патріотичного виховання українського народу.

Сучасна система патріотичного виховання студентської молоді має відповідати цілям української нації та ідеології нашої держави, впливати з їх історичних глибин та бути спрямованою на перспективу. Адже, у засадничому документі – Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI ст.) – пріоритетними напрямками визначено: формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу; формування високої мовної культури, оволодіння

українською мовою; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших національностей, які мешкають на території України; утвердження принципів вселюдської моралі, правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та ін. чеснот; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та громадянською відповідальністю [74, 47].

Процес державотворення в Україні вимагає приведення виховної роботи у відповідність з новою ідеологією вищої національної школи, для якої нормативно-ціннісною основою стала Конституція України. Подальшого розвитку й конкретизації вона набула у “Концепції виховання у національній системі освіти”, затвердженій колегією Міністерства освіти 28 лютого 1996 р. Вона є органічним продовженням “Концепції сучасного українського виховання”, де чітко й недвозначно підкреслено, що національна ідея повинна відігравати об'єднавчу роль у розвитку суспільства, сприяти виробленню життєвої позиції молодій людині, становленню її особистості як громадянина-патріота України [113-116].

Прийняття Конституції та затвердження Концептуальних засад демократизації та реформування освіти в Україні підводить підсумок під тривалими дискусіями серед педагогічної громадськості щодо ідеології виховної роботи, її теоретико-методологічних основ. Нарешті, ми отримали чітку відповідь на питання: кого ми виховуємо? Ми повинні виховувати не етнічного українця, як це твердять деякі політичні сили, а громадянина-патріота України.

Основні шляхи реформування української системи патріотичного виховання сформульовані у Концепції національно-громадянського виховання студентської молоді, яка включає загальні філософсько-світоглядні засади, що відповідають сучасним соціальним потребам, вибір стратегії виховання, цілісну ієрархію цінностей, а також орієнтири щодо визначення психолого-педагогічних підходів і методів [115]. Залишаючись загальним орієнтиром, Концепція передбачає і допускає розробку та реалізацію низки окремих практичних програм різних рівнів і аспектів

(наприклад, програми морального оздоровлення стосунків у навчальному закладі, програми відродження національного самоусвідомлення студента, програми виховання на цінностях демократії, програми патріотичного виховання тощо).

Сучасне українське патріотичне виховання своїм світоглядним орієнтиром обирає українську загальнодержавну ідеологію, що втілює в собі поняття патріотизму, державотворення, державозахисту, громадянськості, прагнення до єдності і злагоди тощо. Шлях до успіху в сучасному українському патріотичному вихованні пролягає, найперше через основні **національні цінності**: Українську ідею, державну незалежність України, самопожертву в боротьбі за свободу нації, патріотизм та готовність до захисту Батьківщини, єдність поколінь на основі віри в національну ідею, почуття національної гідності, історичну пам'ять, громадську національно-патріотичну активність, пошану до державних та національних символів, до Державного Гімну, Герба і Прапора, Конституції України, любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, орієнтацію власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства, прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидію антиукраїнській ідеології, готовність постати на бік народів, які борються за національну свободу, сприяння розвиткові духовного життя українського народу та через основні **громадянські цінності**: прагнення до соціальної гармонії, відстоювання соціальної та міжетнічної справедливості, культуру соціальних і політичних стосунків, пошану та рівність громадян перед законами, пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю держави, права людини – на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо, суверенітет особи – право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі у політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо, готовність до захисту власних прав і свобод, пошану до національно-культурних цінностей інших народів, повагу до демократичних виборів і демократично обраної влади, толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним цінностям, пошану до праці як до головного джерела суспільного добробуту.

В українському педагогічному словнику зазначається, що „виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди і переконання” [218, 249]. У підручниках та посібниках з педагогіки ставиться питання про зміст і методику патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. Так, А. Алексюк предметом педагогіки вищої школи вважає „процес створення відношень студентів, які забезпечують можливість формування духовно багатого, добропорядного, свідомого громадянина, спеціаліста вищої кваліфікації ..., патріота України” [8, 374].

Н. Волкова розглядає патріотичне виховання як складову громадянського виховання, зазначаючи, що виховання громадянина має бути спрямованим на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних відносин, планетарної свідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, моральності, культури поведінки особистості [47, 104].

Як важливий чинник патріотичного виховання розглядає зміцнення патріотичних почуттів М. Фіцула. Він пише про „героїко-патріотичне виховання, покликане формувати бойовий, морально-психологічний дух, спонукати до фізичного вдосконалення громадянина-патріота, виробляти глибоке розуміння громадянського обов’язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодівати військовими знаннями, а також вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу, його збройних сил [232, 54].

Основним завданням національного виховання В. Галузяк та М. Сметанський вважають формування „громадянських якостей, національної самосвідомості, патріотизму і поваги до інших націй” [54, 36].

У педагогічному процесі вищого закладу освіти живим “матеріалом” для викладача є студент – “об’єкт” прикладання творчих зусиль педагога. Проте демократична система виховання не обмежується лише пасивною роллю вихованця: з об’єкта навчання і виховання студент перетворюється на суб’єкт самоосвіти та

самовиховання [7]. Такий процес потребує грамотного професійного підходу викладача, щоб правильно спрямувати діяльність молодої людини на саморозвиток, самовдосконалення, самоствердження у суспільстві, прояв патріотичних почуттів.

Патріотичне виховання передбачає переорієнтацію уваги з “інформативного” впливу, коли вихованцеві лише словесно пояснюють і нав’язують стандартну модель “правильної” поведінки (за допомогою лекцій, нотацій, гасел тощо), на діяльнісне виховання, відштовхуючись від реального життя та його чесної інтерпретації, шляхом максимального залучення вихованця до творення добра через участь у громадському житті навчального закладу, молодіжних громадських об’єднань тощо.

Правильно організоване патріотичне виховання формує повноцінну, цілісну особистість, індивідуальність, яка цінує свою національну і особисту гідність, совість і честь. Так формується національний характер.

Виховання у студентів патріотизму поєднує в собі завдання пізнавального і виховного змісту. Для формування у студентів патріотичних почуттів необхідно передусім враховувати їхній світогляд, знання, отримані зі школи, коригувати уявлення про суспільні явища і події. Як зазначає О. Леонтєв, знання і думки, засвоєні мисленням, можуть не стати надбанням самої людини. Для виховання патріотичних почуттів поряд із збагаченням студентської молоді певною інформацією та уявленнями необхідно впливати на її почуття, формувати в них емоційно-позитивне ставлення до суспільних явищ, фактів, подій [129, 34-56].

Зокрема, виховання у молоді патріотичних почуттів, крім формування уявлень про суспільні явища і норми поведінки, включає і формування звичок громадської поведінки відповідно до цих уявлень. Підтвердженням такого висновку є психологічні дослідження, якими доведено, що формування уявлень і понять про патріотичні вчинки й почуття та вироблення звичок патріотичної поведінки залежать від різних факторів. Основою таких уявлень є накопичення досвіду, знань і переживань, враження про пережиті почуття, залишені в пам’яті образи людей, їхні вчинки і якості [118,

156]. [132,19-24].

Результати опитувань студентів різних ВНЗ України дають змогу виявити зміни в морально-політичних і естетичних установках молоді, які відбуваються в останні роки: більшість молодих людей у віці 18-25 років за успіх у житті приймають цінності особистого життя й матеріального добробуту, пріоритети розташовуються таким чином: власне здоров'я та здоров'я близьких (близько 90%); матеріальна забезпеченість (88%); повноцінна сім'я (86%); високооплачувана робота (82%). Половина респондентів успіх у житті також вбачають у взаємостосунках з протилежною статтю, у поїздках за кордон, у наявності автомобіля, тобто у типових атрибутах молодіжної субкультури [203].

Соціологи зазначають також, що в рейтингу цінностей малозначимими є почуття патріотизму, альтруїстичні цілі у житті, особистісні та громадські ідеали, одночасно спостерігається зменшення кількості бажаючих стати фахівцями високої кваліфікації з метою покращення економічного стану в країні. Проте переважна більшість опитуваних вважають, що чітку громадянську позицію мати необхідно. На запитання про те, які якості роблять людину активним членом суспільства, одержали такі відповіді: зацікавленість державними справами – 58% респондентів; здатність розуміти й сприймати погляди інших людей – 44%; стійкість поглядів і переконань – 34%; почуття патріотизму 37%. За даними Українського науково-дослідного інституту проблем молоді основними в міжособистісному спілкуванні є обговорення таких проблем: гроші – 69%; музика – 43%; стосунки між дівчатами і хлопцями – 38%; міжнародні відношення – 9,4% [203].

Актуальним стосовно проблеми дослідження є розгляд внутрішніх мотивів, які впливають на внутрішні сили молодих людей. О. Леонтєв їх називав “мотиваційним ядром особистості”, а О. Бодалєв, у зв'язку з новою соціокультурною ситуацією, – “гуманістичним ядром особистості”. Насамперед, це мотиви самоствердження, самовираження й самореалізації. Вони є визначальними сполуками, котрі дозволяють юнакам і дівчатам, чіткіше усвідомлюючи мету, включатися у реальну пізнавальну та

різнобічну діяльність зі зміцнення власних пізнавальних, психічних, духовних сутнісних сил, які, у свою чергу, є основою зміцнення почуття патріотизму як інтегрального особистісного новоутворення [31;129].

У процесі життєдіяльності людини на різних етапах її соціалізації формується світоглядно-ціннісна картина сприймання і розуміння світу. Поступово у кожної людини формується певний національний інтерес, визріває національна ідея, патріотичний настрій, які врешті-решт виокремлюють, схоплюють сутність національного буття. Це переконливо довів Г. Ващенко, який назвав цей процес свідомим патріотизмом [41, 180].

Варто підкреслити важливість переростання знань у переконання, оскільки патріотична свідомість – це не набір готових знань, які треба просто запам'ятати чи зрозуміти, а “система цінностей, які стають невід’ємною частиною свідомості та життєдіяльності особистості”, – зазначав Е. Еріксон [241, 456].

Ідея патріотичного виховання з давніх часів і до сьогодні зберегла свою актуальність. Відродження патріотизму – нагальна проблема сучасного українського суспільства. Нова соціальна ситуація потребує переосмислення провідних теоретико-методологічних підходів до патріотичного виховання, мети, завдань, змісту та технологій їх реалізації.

Патріотичне виховання студентів – це організований, планомірний та цілеспрямований процес засвоєння особистістю національних цінностей і норм культури, спрямований на формування у неї національно-громадянської самосвідомості, патріотичних переконань та поведінки, усвідомлення своїх вчинків і дій на благо народу й держави, готовності до захисту Вітчизни.

Мета патріотичного виховання студентської молоді полягає у становленні майбутніх фахівців як громадян-патріотів України, тих, котрі повинні бути єдиними у прагненні бачити її сильною, могутньою, незалежною державою, готовими стати на захист істинної демократії та національних інтересів свого народу.

Мета патріотичного виховання студентів конкретизується через

систему **виховних завдань**, а саме:

– формування у молоді людини патріотичних понять, уявлень, поглядів, переконань, національної самосвідомості, яка складається з любові до рідної землі, свого народу, мови, культури, історії, традицій, здатності ідентифікувати себе з українським народом;

– формування уявлень і понять про патріотичні вчинки і поведінку та вироблення звичок патріотичної поведінки через збагачення краєзнавчою інформацією, розширення світогляду та формування емоційно-позитивного ставлення до суспільних явищ, фактів, подій, почуття громадянського обов'язку, відповідальності за долю країни;

– виховання почуття національної гідності і гордості за свою Батьківщину, коригування уявлень про суспільні явища і події, норми поведінки, формування звичок громадської поведінки відповідно до цих уявлень, дисциплінованості, толерантності, відмова від почуття національної меншовартості, що втілювалося в понятті поваги до “старшого брата”;

– розвиток відчуття причетності до розбудови національної державності та відповідальності за майбутнє своєї країни, потреби у постійному самоствердженні з метою власного духовного й інтелектуального зростання, що сприяє прогресу самого суспільства;

– утвердження принципів загальнолюдської моралі у поєднанні з моральним кодексом українців, прихильність до національних та загальнолюдських цінностей, почуття національної гідності та гордості.

Патріотичне виховання студентів – це багатовимірний та багатокомпонентний інтегративний педагогічний процес, спрямований на формування цілісної системи якостей, які перетворюються у потреби служіння українському народу і Батьківщині.

1.2. Стан патріотичного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів

Дослідження педагогічної, психологічної, філософської, історичної літератури засвідчують, що формування патріотичних рис у молоді є складною, багатоаспектною педагогічною проблемою, яка

потребує вирішення як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Виховна функція вищої освіти базується на національній ідеї і спрямована на відродження національної свідомості і національної гідності українців. Головне завдання національного виховання на сучасному етапі – формування громадянина-патріота. Патріотизм майбутніх інженерів, передовсім, проявляється у сумлінному ставленні до навчання, процесу засвоєння основ наукових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, техніки як основи для прийняття оптимальних рішень; розумінні багатогранності і цінності науки для суспільства в цілому і кожної людини зокрема; знанні історії рідного краю, знайомстві з народними традиціями, небайдужому ставленні до людей, природи, держави, у бажанні бути корисним для Батьківщини; в опануванні рідної мови, розвитку потреби у спілкуванні з людьми; оволодінні нормами поведінки у суспільстві; набутті навичок активної суспільної діяльності. Означені якості формуються у навчально-пізнавальному процесі вищого навчального закладу.

Патріотичне виховання майбутніх інженерів у процесі вивчення соціально-гуманітарних навчальних дисциплін

На вивчення соціально-гуманітарних дисциплін у ВНЗ типовим навчальним планом відводиться 24% навчального навантаження. Введення до навчальних планів технічних університетів соціально-гуманітарних дисциплін є одним із шляхів вирішення проблеми гуманізації та гуманітаризації технічної освіти. Постійна присутність національно-історичного та національно-культурного виміру у навчальному процесі створює умови для патріотичного виховання.

Соціально-гуманітарні дисципліни у ВНЗ є важливим чинником змісту підготовки майбутнього інженера – фахівця, який не лише професійно підготовлений, має теоретичні знання й практичні вміння та навички, а й творчо осмислює надбання науки, техніки, економіки, бажає і вміє використовувати отримані знання на користь суспільства, розбудову економіки та виробництва України.

У навчальних планах, планах виховної роботи соціально-гуманітарних кафедр, робочих програмах навчальних дисциплін,

індивідуальних планах роботи викладачів виховна робота є невід'ємною частиною навчально-виховного процесу: зміст занять підпорядкований виховній меті; виховні заходи інформаційно насичені, науково обґрунтовані, історично визначені тощо. Культура майбутнього інженера формується під впливом системи навчально-виховних заходів, на засадах демократизму, патріотизму, плюралізму думок, дій, багатогранності, активної ініціативи та ін. У планах гуманітарних кафедр поряд з типовими нормативними курсами введені альтернативні програми спецкурсів та спецсеминарів, що сприяє вибору студентами програм, які відповідають їх інтересам і нахилам, сприяють розвитку їх здібностей.

На лекціях і практичних заняттях з соціально-гуманітарних дисциплін існує безліч можливостей для реалізації завдань патріотичного виховання студентів. Насамперед – це зміст, ілюстративний текстовий матеріал для різних видів самостійних і контрольних завдань, письмових творчих робіт. Професійна спрямованість студентів здійснюється шляхом акцентування їхньої уваги на тих темах, які мають важливе значення у майбутньому житті, на їх зв'язку з моральними, політичними, економічними, екологічними тощо. Це здійснюється вибором проблематики тем, кожна з яких передбачає різні форми реалізації комунікативних завдань. Теми “Людина”, “Освіта”, “Наука”, “Природа”, “Батьківщина” вивчаються різними навчальними дисциплінами у такий спосіб: повідомлення на заняттях з історії України (“Героїчні постаті українців в історії”), доповіді на заняттях з історії української культури (“Українські традиції в музиці, живописі, архітектурі”), організація та обговорення художньо-мистецьких заходів на культурологічних практикумах (театральні вистави, художні виставки), тематичні бесіди (“Людина в культурно-освітньому просторі”), дискусії (“Український культурний ідеал”).

Місце самостійної роботи у патріотичному вихованні студентів

Важливе місце у вищих технічних закладах освіти займає самостійна робота студентів (СРС). У навчальних планах підготовки

інженерів їй відводиться 40% загального бюджету часу. СРС вимагає створення умов для творчої навчальної діяльності, при якій студент самостійно може встановлювати мету своєї роботи, планувати й організовувати її, здійснювати й аналізувати досягнуті результати. У такій діяльності відбувається процес самоосвіти і самовиховання особистості майбутнього фахівця.

Оптимальна система самостійної роботи студентів забезпечує цілісне оволодіння необхідними знаннями і вміннями, досвідом творчого їх застосування, а також розвиток самостійності, ініціативи, творчої активності та інших професійних якостей.

Характер СРС визначається передусім специфікою навчальної дисципліни, що вимагає розгляду відомих у тій чи іншій мірі фактів під новим кутом зору – впровадження в активну практику. Найбільше часу відводиться на практичну самостійну роботу – виконання завдань, аналогічних тим, що виконуються на аудиторних практичних заняттях. Проведений нами аналіз тем рефератів з історії України (“Козацтво в Україні”, “Піднесення української культури XVI-XVII ст.”, “Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр.”, “Формування українського народу”, “Становлення і консолідація української нації” та інші) засвідчує інтерес студентів до національно-визвольного процесу в різні історичні періоди, прагнення українського народу до незалежності, самовизначення й самоврядування. Захист таких рефератів має вплив на патріотичні почуття студентської аудиторії, стимулює до роздумів над минулим та майбутнім країни, над значенням особистості в історії, над своєю роллю в житті країни. Через дефіцит часу більшість рефератів залишаються не захищеними, що веде до формального набирання балів, а не розвитку творчої активності.

Мета СРС з ділової української мови – робота над удосконаленням мовних умінь і навичок, пов’язаних з конкретним навчальним матеріалом, супутнім є завдання сприяти формуванню небайдужого ставлення молодій людині до особистої культури мовлення. Діяльність викладача полягає у постановці завдань самостійної навчальної діяльності і керівництві її різними формами та видами: індивідуальні завдання, програмовані картки; облік та

контроль самостійної роботи студентів. Основним видом завдань є написання рефератів або рідше підготовка повідомлень на запропоновані викладачем теми („Історія української мови”, „Виникнення слов’янської писемності” та ін.).

На заняттях з історії української та зарубіжної культури студенти самостійно готують письмові повідомлення про видатних земляків, про пам’ятки історії та культури, традиційні художні ремесла рідного краю („В.Леонтович”, „С.Руданський”, „Церква у Кукавці” тощо).

На заняттях з соціології студенти при захисті рефератів, як правило, включаються у дискусії політичного, громадянського, екологічного характеру. Як свідчить педагогічний досвід, переконаннями легше стають ті ідеї, які викликають у студентів інтерес, задовольняють їхні запити. На жаль, не існує усталеної системи подібної роботи, такі заняття мають епізодичний характер, що пояснюється як суб’єктивними (відсутність зацікавленості студентів та викладачів), так і об’єктивними (дефіцит часу) причинами.

Особлива увага у технічних вищих навчальних закладах приділяється науково-дослідницькій роботі студентів. Оптимістичнішою є якісна характеристика наукових пошуків студентів, теми яких свідчать про небайдуже ставлення студентської молоді до України. Так, серед тем наукових досліджень студентів превалюють такі: „Походження назви „Україна”: нове трактування”, „Історія походження української мови”, „Роль української мови у створенні іміджу української держави на міжнародній арені”, „Витоки української демократії”, „Історія української вищої школи”, „Культурна ситуація в Україні” та ін.

Готовність до науково-дослідної роботи – це високоморальна професійно-особистісна якість майбутнього фахівця: творчий пошук, розширення фахових знань додатковою інформацією в позааудиторний час; участь у конференціях, наукових семінарах; пошукова робота в студентських наукових товариствах тощо.

Науковими керівниками формулюються такі тематичні завдання, на яких весь ілюстративний матеріал до виучуваної теорії

відбирається за певною темою, сприяє формуванню у студентів громадянських почуттів, відповідальності за майбутнє своєї країни, становленню у них активної життєвої позиції. Це такі тематичні дослідження, як „Україна: забруднення навколишнього середовища”, „Людський фактор в Україні”, „Стан енергетичної галузі в Україні та перспективи розвитку нетрадиційних джерел енергетики”, „Українські бренди” та ін. На жаль, відсоток такої патріотично спрямованої самостійної роботи студентів незначний (близько 4%).

У цьому виді діяльності студента спрямовуюча роль викладача безперечна. Науковий керівник є не лише наставником у розв’язанні наукової проблеми, а й помічником, порадиником при втіленні наукового відкриття у життя. Життєва позиція наукового керівника віддзеркалюється й у наукових дослідженнях студентів. Тому на запитання анкети “Хто є для вас взірцем громадянина-патріота?” прізвища наукових керівників написали 7,3% студентів. Це ті студенти, які брали участь в олімпіадах, наукових конференціях, творчих конкурсах, НСР.

Перегляд бібліотечних формулярів засвідчує, що сучасні студенти вищих технічних навчальних закладів читають в основному навчальну літературу (підручники, посібники) – 78%, вибірково українські класичні твори, які входять до навчальних програм – 17%, лише 5% є читачами української класичної та сучасної літератури різних жанрів. Фактом залишається наявність 30-35% (у межах 1/3 загального бібліотечного фонду) україномовної літератури у бібліотеках вищих технічних закладів освіти.

Неефективність СРС, зокрема, й у виховному плані, пояснюється недоліками в її організації та проведенні. Немає чітких вимог щодо організації самостійної роботи, комплексного підходу у здійсненні керівництва та контролю над самостійною роботою студентів. На жаль, при плануванні СРС не завжди враховуються інтереси, нахили, здібності студентів. Зміст самостійної роботи не завжди підбирається з урахуванням соціальних завдань освіти, специфіки певного фаху та регіону, особистісних потреб студентів. Слабким місцем у самостійній роботі студентів є контроль за виконанням завдань. Все це не сприяє індивідуалізації та

диференціації навчання, що є необхідною умовою підготовки висококваліфікованих кадрів.

Недоліком самостійної роботи є її націленість на довільне запам'ятовування і застосування певної суми знань на практиці. Конкретні види завдань для самостійного опрацювання враховують перш за все змістовну сторону, без достатнього співвіднесення з процесуальною й мотиваційною діяльністю студентів. А між тим, мотиваційна і процесуальна сторони повинні виступити в єдності з логіко-змістовною. Це обов'язкова умова для прищеплення навичок самостійної роботи, причому таких, які будуть використані в подальшому самостійному пізнанні і майбутній професійній діяльності.

Патріотичне виховання студентів у позааудиторній виховній роботі

Зміст і завдання патріотичного виховання студентів передусім реалізується у позааудиторній виховній роботі. У процесі констатувального експерименту ми намагалися виявити особливості організації виховних заходів з патріотичного виховання у вищих технічних навчальних закладах.

Плани виховної роботи вищих навчальних закладів складаються відповідно до вищезгаданих державних документів, які регламентують виховну роботу у ВНЗ (Концепції національного виховання, Державної національної програми „Освіта”(Україна ХХІ століття), Законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” та ін.).

Гуманітарна спрямованість є обов'язковим чинником усіх пріоритетних напрямів у плануванні виховної позанавчальної роботи у вищих технічних навчальних закладах освіти.

Напрямки виховної роботи ВНЗ, у яких проводився констатувальний експеримент: культурно-просвітницьке, національно-громадянське, моральне, професійне, трудове, правове, екологічне, сімейно-родинне виховання, оздоровчо-спортивна робота.

У патріотичному вихованні студентської молоді вимоги сьогодення диктують зміщення акцентів від денационалізованих до

національних, від ідеологічних до гуманістичних аспектів. Проведене дослідження з питань патріотичного виховання студентів свідчить про наявність у викладачів та студентів певного інтересу до цієї проблеми.

Найбільшу зацікавленість і задоволення студентам приносять ті заходи, в яких вони не лише беруть участь, а виступають їх організаторами. Такі традиційні заходи, як проведення Дня університету сприяють формуванню у студентів патріотичних почуттів, пошани до свого навчального закладу. День факультету – знайомить першокурсників з досягненнями у певній галузі науки і техніки, закликає до їх сумлінного навчання. Професійні свята – викликають гордість за висококваліфікованих фахівців, спонукають студентську молодь до оволодіння ґрунтовними знаннями й навичками, стимулюють бажання стати корисними своїй країні. Однак, форми проведення таких заходів найчастіше нагадують кальку західних шоу-програм (конкурси „Міс університету”, „Містер шарм”), що свідчить про відсутність інтересу або небажання відроджувати та підтримувати національні традиції.

Відомо, що святкування знаменних календарних дат, відвідування краєзнавчих музеїв, знайомство з пам'ятками історії та культури рідного міста, села, краю – найбільш сприятливий ґрунт для виховання патріотизму у студентському середовищі, один із засобів утвердження громадянської зрілості, духовного становлення громадянина. Популяризація вітчизняної культурної спадщини дає можливість сучасній молоді доторкнутися до давньої матеріально-духовної культури, відчутти її глибинне коріння, виховувати почуття гордості за свою країну, культуру, народ. Пізнавально-виховне значення мають вечори, присвячені митцям рідного краю, України, традиційні Шевченківські дні. Розкриттю талантів й духовному збагаченню сприяють творчі вечори молодих літераторів, музикантів, художників, театралів. На жаль, коло глядачів і учасників таких заходів нечисленне (12–15% усіх студентів), а консерватизм та академізм форм проведення не сприяють використанню їх виховного потенціалу, зростанню зацікавленості студентів.

Культпоходи в театр, концертні зали мають не тільки естетичний вплив, а й формують художні смаки молодої людини,

підвищують культурний рівень особистості, надихають творчість. Але музичний та театральний репертуари не завжди можна вважати патріотичними (відсоток україністики цих заходів не перевищує 27%).

Любов до рідного краю, бережливе ставлення до його природи, турботу про чистоту й красу навколишнього середовища викликає безпосереднє спілкування з природою у туристичних поїздках і походах. Такі заходи не є частими в останні роки, що пояснюється й економічними умовами (відсутністю коштів), а також криміногенною ситуацією в окремих регіонах країни.

Улюбленими серед студентів залишаються КВК, гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції. Обнадіює факт створення інтелектуальних клубів, серед яких потужно виглядають такі: “Еліта”, “Кіт Баюн” у Вінницькому державному технічному університеті, “Клуб семи” у Донецькому державному технічному університеті та ін.

Важливим та результативним є залучення студентів до молодіжних організацій – участь у суспільно-громадській організації “Молода просвіта”, роботі молодіжного центру “Форум” (м. Вінниця), “Союзі української молоді” (м. Суми), мета яких – підготовка та організація культурно-просвітницьких масових заходів: святкувань річниць, ювілеїв, знаменних історичних подій країни, державних свят, проведення мистецьких фестивалів, творчих конкурсів, висвітлення діяльності студентства у ЗМІ.

Поза увагою вищої школи лишаються неформальні об’єднання студентів (фанати, рокери, брейкери, байкери та ін.), а вони потребують ґрунтовного вивчення та патріотичного спрямування.

Недостатньо реалізується принцип єдності навчання і виховання. Більшість викладачів технічних університетів орієнтуються на освітній аспект, не надаючи уваги виховному, а ті чи інші аспекти виховання нерідко розцінюють як другорядні, необов’язкові, як сферу діяльності інших, хто повинен займатися вихованням студентів безпосередньо (кураторів, заступників деканів з виховної роботи). Такий підхід стає причиною пасивності певної частини викладачів до проблеми виховання як у ході навчання, так і в питаннях організації і проведення виховних заходів в позааудиторний час.

Необхідні конкретні методичні рекомендації, методично-інструктивна, методично-навчальна література, цільові програми та плани з патріотичного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів, які б враховували потреби сучасності.

1.3. Діагностика рівня патріотичної вихованості студентів вищих технічних закладів освіти

Юність – час максимального розквіту особистості. Дослідження переконують, що вік з 18 до 25 років є найбільш придатним для продовження формування багатьох психічних функцій і особливо для розвитку інтелектуальних можливостей людини. Важливою умовою для успішного й усебічного розвитку особистості є розуміння студентом неповторності своєї людської індивідуальності, можливостей її самовдосконалення.

Оскільки юнацький вік, як зазначають науковці, – це час довготривалого переходу особистості до дорослості, який характеризується фізіологічними змінами, інтенсивним процесом психічного й особистісного розвитку, то психологи припускають, що й формування ціннісних орієнтацій саме в цей період є найбільш продуктивним [28; 140; 142; 150].

Про це свідчить соціальний моніторинг проблем життєвих орієнтацій молоді, проведений Інститутом соціології НАН України та лабораторією педагогічного досвіду Інституту педагогіки АПН України. Так, серед особистих якостей, які сприяють чи заважають досягненню успіху в житті, вибори опитаних студентської молоді були такими: 60% опитаних вважають, що цьому сприяють набуті знання, 54% – переконані, що цьому сприяє віра у себе, прагнення якомога більше досягти в житті; 55% – вміння налагоджувати стосунки з людьми, 41% – почуття відповідальності. Успіх у житті респонденти уявляють як повну реалізацію в житті власних здібностей – 44%, родинне щастя – 35%, добре здоров'я протягом життя – 36%, власний матеріальний добробут – 30%, корисна праця для суспільства – 20% [159].

Саме ціннісні орієнтації, на думку дослідників, є

найважливішими при вивченні соціального портрету молоді.

Важливою рисою юнацького віку є становлення самостійності. Молоді люди прагнуть самі всього досягнути, зрозуміти, вирішити. Відчуття зрілості своїх можливостей інколи призводить до критичного ставлення до авторитетів. У таких випадках вони інколи бувають несправедливими. Все це пов'язано з емоційним ставленням до питань, що хвилюють молодь [52, 37].

Студенти не сприймають спрощених відповідей на запитання, чітко відчують фальш, породжену невмінням пояснити реальні суперечності суспільного розвитку, витоки цих проблем. У молодих людей старі ілюзорні погляди змінюються новими переконаннями, що залежать від різних факторів впливу: власного життєвого досвіду, природних задатків, а також від засобів і методів виховної роботи. Дослідження переконують, що молодь потребує спрямування її інтересів на важливі суспільні питання. Отже, для виховання переконаності в молоді необхідно виходити з її установок, а для цього треба вивчати її інтереси і спрямовувати в необхідне для розбудови держави русло.

Самостійність юнацтва проявляється також і в критичному ставленні до питань теорії і практики. Молода людина намагається усвідомити кожне явище, висловити про нього власну думку, намагається аналізувати мотиви поведінки людей, вимагає доказу. Те, що не доведено, не осмислено нею, не може стати її переконаннями. Все це треба враховувати у процесі патріотичного виховання студентської молоді.

Молодь гостріше, ніж інші соціальні групи, відчуває історичний час, швидше уловлює, хоч не завжди свідомо, його вимоги. У свідомості молодої людини точніше відображаються як нові суспільні проблеми, так і недосконалість чи відсутність умов їх реалізації. Цей потенціал активності, дієвості, пошуку, інноваційності молодої людини потрібно враховувати, розробляючи методикку патріотичного виховання.

Суспільні умови не задовольняють молоду людину, і вона йде всупереч колективним, соціальним інтересам і потребам. Однак, було б неправильно все зводити тільки до об'єктивних процесів, що

відбуваються сьогодні в нашому суспільстві. Це неминуха плата і за злочини проти людства в роки сталінізму, за помилки в період застою. Хоча й руйнуються минулі цінності – нові позитивні ідеали створюються повільно, натомість втрачаються соціальні орієнтири, послаблюються ідейні переконання молоді. Не знаходячи застосування своїм здібностям на практиці, частина молоді не помічає позитивних змін навколо, тому, очевидно, що студенти не мають можливості заробляти на навчання, на проживання, значна частина випускників вузів не знаходить роботу за фахом – вимушена працювати дрібними підприємцями, влаштовувати своє життя за кордоном, де і зарплати вищі й умови життя кращі [78, 85].

Необхідно брати до уваги, що серед студентської молоді поширеними явищами є байдужість до національних справ, індиферентність до рідної культури, невміння й небажання ідентифікувати себе з українською нацією, недооцінка рідної мови у розвитку науки, культури, відчуття національної меншовартості тощо. Молоді люди нерідко недооцінюють випробувані віками гуманістичні цінності – рідну мову, культуру, мистецтво, традиції й звичаї свого народу. Такі студенти відчують безцільність і беззмістовність, порожнечу свого життя, часто переживають розчарування, нудьгу, апатію, нездатність виявити ініціативу, неправильно вибирають об'єкти докладання своїх сил, енергії.

Одним з головних завдань, накреслених в Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) є “формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати” [74, 21].

На сучасному етапі розбудови нашої держави неабияке значення має проблема патріотичної свідомості студентства, одним із проявів якої є політична культура. Спеціальне вивчення цього питання І. Козубовською показало, що за рівнем політичної культури студентів можна віднести до таких груп:

– перша група, яка характеризується наявністю певних політичних знань, але недостатніх для формування стійких переконань і успішної практичної суспільно корисної діяльності;

– друга група, яка характеризується наявністю необхідних політичних знань, які не перетворилися в стійкі переконання;

– третя група, яка характеризується наявністю необхідних політичних знань, переконань, але відсутністю активної суспільно корисної діяльності;

– четверта група, для якої характерна активна суспільно-політична діяльність на фоні недостатніх політичних знань, помилкових поглядів і переконань, внаслідок чого сама діяльність набуває нерідко антисоціальної спрямованості;

– п'ята група, яка характеризується наявністю глибоких суспільно-політичних знань, переконань у єдності з активною політично-громадською діяльністю [106].

Пасивне ставлення молоді до політичних подій, відсутність інтересу до політичного життя країни, політичних проблем, у тому числі до виборів, є виявом непередготовленості до самостійного життя, громадянської незрілості, соціальної байдужості. Проте події Помаранчевої революції листопада-грудня 2004 року частково спростували наші попередні результати та виявили небайдуже ставлення молоді до політичних подій в країні, їхню активну громадянську позицію, бажання на майданах відстоювати не лише власні інтереси, а інтереси народу і держави.

Сучасні студенти недостатньо активно залучаються до громадських процесів суспільства, розбудови незалежної держави, орієнтуючись лише на загальнолюдський досвід, обходячи історичні надбання свого народу.

Знання викладачами того, до якої з означених груп відносяться конкретні студенти, дає можливість диференціювати виховний вплив залежно від рівня політичної культури майбутніх фахівців, спонукаючи їх до роботи з формування в собі відповідних патріотичних якостей.

Наукові засади організації патріотичного виховання студентів вищого технічного навчального закладу вимагають урахування рівня їхньої патріотичної вихованості.

У дослідженні рівня патріотичної вихованості увага приділяється таким аспектам: розумінню та усвідомленню студентами

понять „патріот” та „патріотизм”; проявам патріотичних почуттів у ставленні до української мови, історії, культури, народу, держави, відповідальному ставленню до майбутнього фаху; виявленню рівнів патріотичної вихованості студентської молоді.

Молодь потребує спрямування її інтересів на важливі суспільно-політичні, економічні й народногосподарські питання, відродження морального клімату. Молодь очікує від засобів масової інформації уваги до молодіжних проблем (ким бути, яким бути, як жити і працювати тощо). Для виховання переконаності у студентській молоді необхідно виходити з її установок, а для цього треба вивчати коло її інтересів.

У дослідженні стану та перспектив розвитку патріотичної вихованості студентської молоді вищих технічних навчальних закладів виділяються такі аспекти: з'ясування соціокультурних характеристик студентів, виявлення рівня політичної культури, певних компонентів та рівнів патріотичної вихованості.

Рівень патріотичної вихованості студентів варто розглядати як системну характеристику особистості, в якій відображена наявність і ступінь сформованості відповідних якостей, звичок поведінки. Патріотичну вихованість визначають за допомогою критеріїв, показників та ознак. Так, В. Фарфоровський серед критеріїв патріотичної вихованості виділяє ступінь засвоєння традицій народу, участь у патріотичній діяльності як показник ставлення до Вітчизни, готовності до її захисту, військової служби [227]. В. Шахненко в якості параметрів виміру патріотичної вихованості визначає понятійний рівень патріотизму, спрямованість особистості, її моральні якості, характеристики діяльності [233]. Л. Мозгова до основних критеріїв патріотичної вихованості відносить патріотичні почуття, знання, діяльність і ставлення особистості [142]. М. Монахов вважає узагальненими критеріями патріотичної вихованості певні якості особистості [278]. М. Конжієв за основу динаміки патріотичного виховання бере ступінь наближення патріотичної свідомості особистості до відповідних ознак наукової свідомості [109].

Дослідження науковців свідчать, що для того, щоб критерій став ідеальним засобом визначення патріотичної вихованості, він повинен

бути розгорнутим, розчленованим на одиниці виміру – показники та ознаки. Якщо поняття „критерій” – мірило для визначення, оцінки явища, його суттєва ознака, то показник розуміється як емпіричне поняття, на основі якого визначають стан об’єкта як інструмент, засіб виміру, що конкретизує критерій. Як компоненти критерію, ознаки виступають у формі конкретних, типових і стійких проявів якостей особистості, розкриваючи емоційно-вольову, дієво-практичну та інтелектуально-мотиваційну сторони її патріотичної вихованості.

Критерії та показники патріотичної вихованості студентів:

- інтелектуально-пізнавальний: знання історії України; знання української мови, знання української культури та традицій;
- емоційно-мотиваційний: усвідомлення національної належності, любов до рідної землі, народу, повага до історичного минулого країни, готовність до захисту Батьківщини;
- діяльнісно-практичний: відповідальне ставлення до навчання; участь у підготовці та проведенні виховних заходів патріотичного змісту; участь в діяльності патріотичного характеру (об’єднання, гуртки, секції та ін.); самоосвіта та самовиховання з формування патріотичних особистісних рис.

Сучасні науковці користуються як три-: низький, середній, високий, так і чотирискладовими: низький, середній, високий, максимальний – градаціями рівнів патріотичної вихованості. Обидва підходи мають досить умовний характер, оскільки порівняти за будь-якою шкалою якісні показники сформованості патріотичних почуттів особистостей минулих поколінь, історичних діячів – громадських, вчених, політиків, митців, для яких Україна була сенсом життя, з показниками вихованих у душі патріотизму сучасних молодих людей, практично неможливо.

Для оцінки рівня патріотичної вихованості студентів використовується трискладова градація рівнів патріотичної вихованості, в основу яких включено розглянуті вище критерії та показники.

1. Низький рівень патріотичної вихованості: поверхневий інтерес до всього українського, недостатні знання історії своєї країни, нерозуміння культури свого народу, відсутність відповідальності за

майбутнє своєї Батьківщини, що проявляється у байдужому ставленні до навчання, професійної підготовки, громадських обов'язків, схильності до порушень дисципліни, відсутність прагнення до самоосвіти та самовиховання тощо. Прояв патріотичних почуттів, емоцій бідний, знання сутності патріотичних понять слабкі.

2. Середній рівень патріотичної вихованості у тих, хто усвідомлює свою національну належність, виявляє достатній рівень знань з мови, історії, культури, задовільні результати у професійній підготовці, однак має поверхневий інтерес до всього українського, бере участь у виховних заходах з патріотичного виховання лише за завданням педагога, поки що не в повній мірі усвідомлює необхідність особистого внеску в розбудову Української держави, відповідальність за її майбутнє.

3. Високий рівень – доводить сумлінне ставлення студентів до навчання та професійної підготовки, самоосвіти й самовиховання, проявляється у прагненні до морального й фізичного самовдосконалення, бажанні бути корисними своїй родині, суспільству, народу й країні, захищати національну незалежність та характеризується активною громадянською позицією.

РОЗДІЛ 2

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

2.1. Зміст патріотичного виховання майбутніх інженерів

Зміст виховної роботи з формування патріотичних якостей – це система знань, умінь і навичок, спрямованих на формування світогляду, патріотичних поглядів і переконань, на підготовку до професійної діяльності.

При розробці змісту патріотичного виховання студентів враховується те, що вони – не лише майбутні висококваліфіковані фахівці у своїй галузі, а й представники української інтелігенції, з високою культурою поведінки, виваженим ставленням до політики, економіки, соціальних змін, національно свідомі особистості з активною життєвою позицією та розвиненими патріотичними почуттями.

Виходячи з уявлення про те, що людина, яка любить свою Батьківщину, свій народ, поважає національну мову, культуру і традиції, прагне до самовдосконалення, до змісту патріотичного виховання включається матеріал, який сприяє формуванню у майбутніх інженерів таких рис патріотизму:

- усвідомлення особистістю своєї національної належності;
- любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, прагнення до вдосконалення мовленнєвої культури;
- знання історії своєї Вітчизни, пошана до історичної пам'яті;
- розуміння менталітету, самокритичне ставлення до національних вад та дій щодо самоусунення їх у власній поведінці, звичках;
- відчуття власної відповідальності за долю країни, народу, нації, готовність до захисту своєї Батьківщини;
- розуміння й сприйняття української ідеї, сприяння розбудові державної незалежності України;
- дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи;
- повага до культур інших народів.

Усвідомлення особистістю своєї національної належності

відбувається через знайомство студентів з минулим, з історією своєї країни, народу, мови, культури, традицій. У навчально-виховному процесі розкривається зміст таких понять, як український народ, українська нація, українська держава, самостійність держави, національна незалежність, громадянин України.

Через усвідомлення понять „український народ”, „українська нація” (це не лише близько 50 млн. людей, які проживають на території України, і поза її межами, це не тільки ті, у кого батьки українці, а історично сформована спільнота, об’єднана українською мовою, культурою, обрядами, звичаями, традиціями, характером, цілями, соціальними і економічними, у якої спільне минуле й майбутнє) студенти приходять до розуміння особистої причетності до свого народу, спільності з ним.

Виходячи з вище означеного, студенти усвідомлюють, що нація – це людська спільнота, утворена в результаті природного етногенезу, яка має спільне коріння у вигляді Батьківщини, мови, культури, ментальності, а також чітку внутрішню структуру (наукову, політичну, економічну, господарську еліту тощо) та прагне до суверенного спільного життя, тобто здатна до державотворення.

Поняття „державність” тлумачиться не лише як філософська категорія, а як сучасна реалія, з притаманними їй ознаками. До свідомості студентів доводиться, що незалежність держави базується на її єдності, від національної ідеї до економічної могутності. Саме у національній єдності – сила країни.

У процесі патріотичного виховання студентів важливим є постійне звернення до їх національної самосвідомості, громадянської зрілості, людської гідності, як основи патріотизму. Варто зазначити, що лише за часів незалежності України у вітчизняну науку повернулися поняття „національна свідомість” та „національна самосвідомість”. Так, сучасний український вчений В. Жмир розглядає національну свідомість як „... різновид свідомості соціальної спільноти, що ґрунтується на уявленнях про соціальні вартості, норми, визначальні для віднесення особистості до тієї чи іншої нації, тобто до спільноти національної. Національна свідомість має всі властивості й закономірності свідомості групової і передусім виражає ознаки розрізнення “ми” та “не ми”, вона є засобом і

водночас виявом національної інтеграції” [82; 63-66].

“Національна самосвідомість, – пише М.Боришевський, – є усвідомленням, оцінкою людини себе як носія національних цінностей, що склались у процесі історичного розвитку спільноти, її самореалізації як суб’єкта соціальної дійсності, що прагне ствердити себе, зайняти належне місце серед інших національних спільнот і зробити гідний внесок у розвиток цивілізації, людства” [35, 6].

Особистість, у якої розвинена національна свідомість і самосвідомість, здатна зрозуміти сутність нації, до якої вона себе відносить, з якою себе ідентифікує; надає важливого значення тому, як ставляться до неї, до її нації інші національні спільноти; усвідомлює, що кожна нація є джерелом розвитку й збагачення усіх інших націй, що разом складають людство [36].

Лише національно свідомі люди можуть бути громадянами-патріотами. Знання про справжніх патріотів країни, своєї справи дозволяли доводити, що патріот – не книжне слово, не романтизований образ, а реальність. Ознайомлення з видатними українцями і особливо відродження забутих імен українських діячів культури, науки, мистецтва – процес необхідний не тільки для збагачення національної скарбниці, а, в першу чергу, для піднесення авторитету нації у молоді. Особливої уваги заслуговує патріотизм українців, які зробили свої відкриття за межами України, збагатили світову науку та увійшли у світову історію як українські учені (І. Пулюй, М. Вороний, І. Сікорський та ін.). Такі приклади сприяють зростанню гордості за свій народ, свою країну, розумінню особистої відповідальності за її розвиток.

Студенти усвідомлюють, що імена сучасних українських митців, спортсменів, акторів теж створюють позитивний імідж України у світі. Світові спортивні рекорди (братів Кличків, А. Шевченка, Я. Клочкової, І. Свєрстюка), успіхи української олімпійської та футбольної збірних, імена театральних діячів (Б. Ступки, А. Роговцевої, І. Миколайчука), перемога у пісенному конкурсі „Євробачення” Руслани Лижичко додають слави не лише переможцям, а й країні, сприяють її світовому визнанню.

Знайомство з видатними земляками викликає почуття поваги й

особистої причетності, заохочує до активного життя, стимулює бажання зробити щось значиме для свого народу. Через такі приклади приходять розуміння студентами понять „патріот своєї справи”, „патріот навчального закладу”, „патріот міста”, „патріот країни”.

В умовах економічної нестабільності позитивні приклади з історії українського народного господарства, традиційних промислів та виробництва доводять потенційні можливості, спроможність відродження української економіки та необхідність нових національних кадрів, з новим світоглядом, бажанням будувати і жити в незалежній державі.

У процесі реалізації цього напрямку змісту патріотичного виховання майбутні інженери усвідомлюють себе як частину нації, яка виборює своє місце серед інших націй, свою належність до неї. При цьому в них формується правильне розуміння понять патріотизму, національної самосвідомості, виховується почуття національної гідності, гордості та усвідомлення своєї причетності до теперішнього та майбутнього своєї країни.

Любов до рідної мови, культури, національних традицій – це природне почуття кожної національно свідомої людини. Володіння національною мовою є першоознакою патріотизму. Мова є найбільш дієвим засобом патріотичного виховання, бо усвідомлення особистістю своєї національної належності, формування національної самосвідомості відбувається завдяки рідній мові.

Звертання до педагогічної спадщини українських просвітителів від Г. Сковороди до В. Сухомлинського показує, що всі вони зазначали виховну роль рідної мови у житті людини, народу, нації. Так, К. Ушинський вважав мову найкращим вихователем, сприймав її як джерело національного духу, культури [225]. М. Драгоманов стверджував, що володіння рідною мовою – не заслуга, а обов’язок патріотів [77]. Найдієвішим засобом національного виховання С. Русова визнає рідне слово, через яке сприймаються духовні цінності народу, його світобачення, засвоюється мораль, історичний досвід народу [186]. Перший український президент М. Грушевський доводить необхідність впровадження української мови у процес освіти й виховання. „Щоб наука добре йшла, – писав М. Грушевський, –

значить на Україні треба вчити по школах українською мовою” [67]. Г. Ващенко вважав збереження рідної мови і пошану до звичаїв – першим національним обов’язком молоді [39]. І. Огієнко відзначав, що „мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Народ, що не створить собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією. Кожен свідомий громадянин мусить практично знати і виконувати рідномовні обов’язки свого народу” [154].

У повазі, любові до рідного слова В. Сухомлинський вбачав всебічну людську вихованість, духовну культуру [210]. На думку О. Потебні, національна мова – першоознака існування національної культури й створення інтелектуально-духовної атмосфери держави [175]. Д. Павличко називав мову найголовнішим організатором духовного життя, єдності й розвитку народу [222].

Рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Боротьба за національну мову завжди була показником національної самосвідомості. Рідна мова була і є надзвичайно важливою сферою впливу на національну самосвідомість молоді. Кожна нація має свої особливості, зумовлені природою, історією, свій національний дух. Все це відображається в мові, яка є ідентифікаційним кодом нації.

Мова – не просто засіб спілкування, не лише джерело інформації, а саме життя суспільства. Сьогодні впровадження національної мови називають процесом українізації. На противагу русифікації, наслідками якої стали зруйнованість потреби у рідній мові й денационалізація, сучасний етап українізації – це повернення до рідних коренів, витоків українства, національне самоствердження й саморозвиток. Розуміння студентами необхідності цього процесу для розбудови незалежної держави вже є виявом патріотизму.

Ефективна система патріотичного виховання має забезпечити умови, які сприяють заохоченню студентів до вивчення рідної мови, стимулюють до вдосконалення мовленнєвих знань, підвищення культури мовлення, що веде до зростання загальної культури особистості, громадянської зрілості. Завдання викладача – прищеплювати молодому поколінню необхідність мислити, говорити, утверджувати державний статус і розширювати діапазон вживання української мови.

Необхідним є подавання матеріалу, який знайомить студентів з лексичним, стилістичним, фразеологічним розмаїттям української мови, її оцінкою відомими мовознавцями, письменниками, державними та громадськими діячами.

Тільки у мові зібраний віковий досвід життя народу, тільки через мову він передається від покоління до покоління: знання рідної культури, національних свят і традицій. Саме засобами рідної мови відбувається знайомство з культурою народу: духовною, яка закарбована в моральних принципах і вірі, та матеріальною, що відображена у традиціях, звичаях і обрядах.

Поняття культури всеохоплююче – це і рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей його членів, і характеристика історичних епох, конкретних спільнот, націй. Українська культура – явище неоднорідне й неординарне, вона завжди була й залишається показником розвитку суспільства. Історичні пам'ятки (літописи, архітектурні споруди, побутові речі, прикраси та ін.) свідчать про високий культурний розвиток України, починаючи з Київської Русі.

Кожен історичний етап збагачував культуру українського народу. Навіть під час загарбницьких воєн люди зберігали, як найбільші святині, релігійні й світські книги, ікони і картини. Сплеск патріотичних почуттів у часи смуту надихав на створення героїчних творів: народних дум, балад, пісень, літературних поем, віршів, оповідань, повістей. Прикладами тому є „Слово о полку Ігоревім”, „Дума про козака Голоту”, п'єси І. Котляревського, твори П. Мирного, Т. Шевченка та ін.

Українська культура – це синтез матеріальної і духовної культури, яка залишилася у спадщину та потребує нині захисту. Тому студентам увесь час наголошувалося, що основне завдання кожної національно самосвідомої людини – не втратити всіх тих цінностей минулого, прилучитися до них і примножити своїми творчими здобутками.

Самоцінний прошарок української культури – народні традиції, які передають культурні надбання, звичаї, погляди, вірування, способи мислення, виховання, суспільні норми, становлять національний характер, світогляд, національну самосвідомість. Знайомство з

народними традиціями у всіх сферах життя (мовленні – мовленнєвий етикет, в одязі – етнографічні елементи тощо), дає розуміння ментальності українців, заохочує до визнання своєї єдності з українським народом.

Традиційна обрядовість є важливою передумовою життєдіяльності українського народу, становить найсуттєвішу частину традиційно-побутової культури, оскільки фіксує певну ритмічну послідовність життя людей, є своєрідним носієм соціальної інформації поколінь. Генетичною основою традиційної обрядовості є сукупність морально-естетичних надбань протягом усієї історії народу, які трансформуються у часі. Сила впливу художності і символічності обрядів на особистість сильніша й ефективніша, ніж формально складені кодекси і клятви [123, 14].

Знання звичаїв – приводить до розуміння закономірностей життя свого народу. „Звичаї у широкому значенні, – пише М. Стельмахович, – це релігійні свята, обряди, світські свята, певні практичні навички. У вузькому – до звичаїв відносять тільки ті дії, які відтворюються емпірично” [206, 6].

Передача найцінніших духовних, культурних, соціальних надбань відбувається через збереження національних традицій. Традиції у філософському тлумаченні визначаються як звичаї, обряди, суспільні установки, ідеї та цінності, норми поведінки, які склалися історично і передаються від покоління до покоління. Вони є „елементом соціально-культурного досвіду, що зберігається у суспільстві або в окремих соціальних групах протягом довгого часу” [206, 6].

Знання, отримані з краєзнавства, народознавства, фольклору та етнографії стимулюють подальше вивчення студентами українських народних традицій, звичаїв, народно-календарних, обрядових, сімейних, релігійних, державних свят. Професійний інтерес у майбутніх інженерів викликають відомості, пов’язані з національним побутом, традиційними ремеслами українців: кожна побутова річ має національні ознаки, від ложки до будівлі; кожна місцевість має свою символіку кольорів, семантику орнаментів; народне будівництво в Україні теж має певну систему, пов’язану з вибором місця й процесом

будівництва майбутнього житла, визначенням місця для криниці тощо.

Шанування сімейних традицій, родинних свят, які часто пов'язані з народними і релігійними, бережливе ставлення до сімейних реліквій, переростає в пошану до народних традицій, державних свят, національних символів.

Таким чином знання української мови, культури, національних традицій відкривають для майбутніх інженерів шлях до сприйняття усього українського як свого, рідного, яке необхідно любити, шанувати, берегти та приумножувати.

Знання історії своєї Вітчизни, пошана до історичної пам'яті – основа міцної і тривкої пам'яті, яка не дозволяє забути власне коріння, яка дає насагу будувати сучасне, заглядати за обрії сьогодення. Замовчування власного минулого розриває зв'язок між поколіннями, призводить до винищення національної спільності людей, що віками живуть на спільній території, говорять однією мовою, співають пісні своїх предків, шанують одні звичаї, традиції, часто сповідають одну віру.

Сучасна студентська молодь має знати, що понад триста років український народ був позбавлений права самому визначати свій шлях, свою долю, говорити про український патріотизм, мати власних героїв. Будь-які прояви любові до України, спроби виховання українських громадян в національному, патріотичному дусі обмежувалися і заборонялися за часів царизму. Починаючи з доби Петра I, успадковувалася схема, згідно з якою визначалось, хто є зрадником серед українського народу. Тавро зрадника, запродавця, прищеплювалося найкращим представникам українського народу, тим, хто боровся за долю, краще, незалежне, майбутнє України. Замовчувалися, спотворювалися та ігнорувалися реальні історичні факти від часів Київської Русі до “розквіту розвинутого соціалізму”. Не мала права Україна на національних героїв, будь-то історичні постаті, козацькі старшини, гетьмани, просвітителі, митці, вчені. Всі, хто підіймав голос за самостійну Україну, відстоював її національні інтереси, захищав православну віру, народні традиції, таврувалися як „запродавці”, „націоналісти”.

І. Огієнко стверджував, що в історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний нашому, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть був позбавлений права знати правду про себе, хто він, чийх батьків ми діти, що з ним сталося сьогодні, за що боролися і вмирили його мудрі і мужні предки [155, 46].

Ознайомлення майбутніх інженерів з героїчними сторінками історії переконує їх у тому, що українці мають всі підстави пишатися видатними постатями минулого (від державних діячів – князя Володимира, гетьмана Б. Хмельницького, першого президента М. Грушевського до народних героїв, оспіваних в думах та легендах, – козака Голоти, Марусі Богуславки, Довбуша, Кармелюка), своїм глибоким корінням християнської моралі, освіти та культури.

Знання історії своєї країни дає правильне розуміння історичних процесів, відкриває цікаві сторінки життя народу. Ще Т. Шевченко писав, що історія України захоплює кожного. Однак, не все ще розкрито, досі ніхто не представляє перед очі освіченого люду, як Україна давно мала своїх і учених, і композиторів, і малярів, і поетів [221].

Як зазначав відомий педагог М. Шаталов. найважливіша для людства наука – це історія, оскільки погане знання фізики приводить до загибелі від технічних катастроф сотень чи тисяч людей, а незнання історії веде до нових війн, в яких гинуть мільйони [236].

Розширення знань про історію народу, країни, історичні подробиці краю, міста, села, окремі події, які закарбувалися у назвах міст, річок, площ, вулиць, у монументах, погруддях, на меморіальних дошках – важливий елемент системи патріотичного виховання студентської молоді. Знання історії рідного краю збагачував світогляд студентів, допомагав скласти цілісну картину історії країни. Зацікавлення студентів викликають матеріали з топоніміки. Для такої роботи пропонуються словникові матеріали, які поглиблюють знання історії рідного краю.

Ознайомлення з історичними подіями, які мають суперечливу оцінку істориків, з героїчними та ганебними сторінками історії

України (голодомор, денационалізація), історичними постатями (І. Мазепи, С. Бандери, Є. Коновальця, Р. Шухевича, Я. Стецько та ін.), роль яких дотепер не має однозначної оцінки, допомагає студентам розібратися в історичних колізіях, у фактах фальсифікації української історії.

Небайдужими залишають студентську молодь історичні приклади прояву патріотизму однолітків: Бій під Крутами, національний молодіжний рух в Західній Україні, „живий ланцюг” на підтримку незалежності України (1990 р.), студентська „революція на граніті” (1991 р.), Майдан і помаранчева революція (2004 р.).

Важливо сформувати у студентів національно свідомий підхід до оцінювання давньої та сучасної історії України, навчити бачити наскрізну ідею української історії – ідею державної незалежності. Такий підхід сприяє зростанню національної самосвідомості та бажанню бути не пасивним спостерігачем, а брати активну участь у розбудові держави.

Орієнтування студентів на те, що історію творить народ, який обирає свій національний шлях державотворення, має власні політичні інституції, економічний фундамент, інтелектуальну базу, прагне збереження всього народного та збагачення найновітнішими досягненнями людства, – дає позитивні результати.

Для майбутніх інженерів є важливим поглибити знання з історії української науки, яка відображає стан освіти, а також інтелектуальний потенціал нації. Знайомство з іменами видатних українських учених, їх науковими відкриттями, внесками у розвиток як національної, так і світової науки має виняткове значення у сприянні вихованню поваги й гордості за своїх співвітчизників. При цьому увага акцентується на відданості українських учених своїй справі, їхньому патріотизмі, який виявлявся у бажанні збагатити українську науку, поставити наукові досягнення на службу народу. Наприклад, бурхливі емоції викликає такий історичний факт: М. Остроградський (зірка першої величини серед математиків світу) у Санкт-Петербурзі для широкого загалу читав лекції з математики українською мовою, цим самим протестуючи проти імперської політики, яка применшувала національні здобутки інших народів.

Почуття патріотизму виростає й з поваги до університету, в якому навчаються студенти. Цьому сприяють знання історії навчального закладу, факультету, кафедр, досягнення наукових шкіл, наукові відкриття учених, які працювали і донині працюють в університеті. Патріотичні почуття у студентів викликають експонати музею історії університету та галерея пошани. Так, через патріотичні почуття до університету, факультету здійснюється вплив на патріотичні почуття до української науки і освіти.

Розуміння менталітету, самокритичне ставлення до національних вад та дій щодо самоусунення їх у власній поведінці, звичках є основою для досягнення етнічної унікальності свого народу, його національної сутності, залучення до національної культури, формування особливого емоційно-психологічного стану усвідомлення єдності з власним народом, відповідальності за його майбутнє.

Довідки про національний характер, його прояви в усіх сферах життя (культурній, політичній, економічній, виробничій, суспільній, сімейній) найточніше закарбовані у народній мудрості. Вони засвідчують існування національного стереотипу мислення. Ознайомлення студентів з рисами та проявами національного характеру сприяло досягненню мети патріотичного виховання – формуванню національно свідомої людини, яка є носієм усього українського – мови, культури, світогляду.

Великий вплив на патріотичні почуття студентів мають матеріали про українську діаспору, яка самовіддано зберігає все рідне: мову, культуру, віру, звичаї, обряди, традиції (пам'ятники Т. Шевченку в різних містах країн світу, православні храми, монумент “Писанка” в Канаді, музеї народної творчості, художні колективи) та передає всі ці надбання від покоління до покоління.

Український національний характер – світоглядна система українців, яка формувалася протягом століть. Український характер, вдача відбилися у фольклорі, прислів'ях, поговірках, приказках, примовках.

Актуальними питаннями є розкриття історичної правди щодо русифікації протягом трьох століть, впливу її на ментальність українців, особливо мешканців міст, асиміляцію або втрату

українцями національних рис характеру, таких як національна самосвідомість та гідність, прагнення незалежності, волелюбство, заміну їх на байдужість. Акцентується, що нині послабилися такі типові ознаки українського менталітету як індивідуалізм, охайність і чистота у побуті, культ краси, значною мірою втрачені доброзичливість, толерантність, віра в Бога, м'якість, лагідність українців. „Українці терплячі, проте не безмірно. Нагадай їм про народний гнів, про народну силу, адже не раз у годину випробувань українці доводили свою згуртованість, вірність волі, прагнення бути гідним пам'яті предків і не соромитися перед нащадками” [30, 24].

Відомий український вчений, педагог А. Погрібний справедливо вважає, якщо сучасне покоління в нашій країні „не виховаємо морально і національно здоровим, то значить – втратимо одне та друге покоління – і чи не втратимо саму державу!” [171, 7]. Такі моменти потребують особливої уваги й толерантності з боку викладачів, вміння знайти переконливі аргументи, щоб спонукати студентів до пізнання національних рис характеру, самокритики.

Студентам необхідно доводити перевагу національних цінностей попри негативні тенденції суспільного й громадського життя, допомагати їм творчо осмислювати історичні надбання української культури. Необхідно долати стереотип другорядності української мови, довести існування самостійної мови, а не малоруського діалекту, позбутися комплексу меншовартості, щоб Україна була нацією з власною мовою, культурою та історичними традиціями.

У сучасний період морального зубожіння вчасним є повернення до духовних витоків загальнолюдської моралі і моральних чеснот українців. Релігія в усі часи була основою моральності українського суспільства, а біблійні заповіді – чинниками у поведінці кожного українця. Християнство – складова частина нашої культури. Тому ознайомлення з релігійною спадщиною необхідне для реального відтворення моральних ідеалів українського народу. Християнська мораль закликає до почуття власної гідності, до творення доброго, праведного, до відповідальності за свої вчинки, вселяє віру у непереможність добра [89]. Таким чином, через християнську етику,

мораль проводиться коригування й формування ціннісних орієнтацій студентів. Вони переконуються, що лише людина з високими моральними переконаннями може стати справжнім патріотом.

Відповідальність за долю країни, народу, готовність до захисту Батьківщини формується у процесі пізнання самого себе, своїх сил, здібностей, вчинків, свого ставлення до самого себе і навколишнього світу. Аналіз менталітету українців довів існування відповідальності як національної риси характеру українців – позитивного показника сумління, чесності, уміння доводити розпочату справу до кінця. Така риса характеру підтверджується протягом усього життя: відповідальність перед рідними і друзями, відповідальне ставлення до навчання, праці, стосунків з людьми – до усвідомлення власної відповідальності за долю нації. Останній елемент тісно пов'язаний з почуттям національної гордості особистості і є конкретним виявом її готовності служити інтересам нації [30].

Важливим й актуальним є питання готовності молодих людей до захисту Батьківщини. Ознайомлення студентів з героїчним минулим українських патріотів у національно-визвольній боротьбі, Великій Вітчизняній війні, з трудовими звитягами у виробництві, науці, мистецтві, самовідданістю і самопожертвою заради процвітання України стали не лише пізнавальною інформацією, а й становили міцний ґрунт для розуміння відповідальності кожної особистості за долю своєї родини, своєї країни. Студенти усвідомлюють, що героїзм – поняття не архаїчне, він проявляється не тільки у часи війн, соціальних потрясінь, а й у повсякденному житті (готовність до захисту своїх наукових переконань, ціннісних ідеалів тощо).

Вияв патріотичних почуттів сучасної студентської молоді знаходить реалізацію у практичних діях: підтримка ідеї миру і роззброєння, бажання віддати творчі сили й науковий потенціал на створення новітніх технологій, безпечних для довкілля, свої знання й уміння – на службу Батьківщині.

У виховній роботі не варто уникати обговорення проблеми служби в армії, альтернативної служби, переховування від військового обов'язку, ролі національного війська у мирний час.

Відповідальність за своє майбутнє і майбутнє своєї країни керує молодими людьми, залучає їх до участі у соціальних процесах – виборах, референдумах, в обговоренні проектів державних документів (Конституції, змін до неї, важливих законопроектів, молодіжних програм та ін.).

Виявом відповідальності за долю країни є і готовність захистити будь-які її надбання, мову, науку, культуру. Культурі мовлення студентів приділяти більше уваги, роблячи наголос на зростанні ролі технічної й економічної інтелігенції у розбудові держави. Техногенна цивілізація дає не лише благо, а й зло, бо змушує бачити людину як елемент технічної культури. Звідси й засторога: входячи в русло цивілізації, не втратити своєрідності [117].

Студенти усвідомлюють, що відповідальність у поведінці, вчинках, намірах (дотримання загальних норм соціальної поведінки, Статуту установи, закладу, дотримання моральних, етичних і професійних норм) є складовою відповідальності за своє майбутнє, своїх близьких, своєї країни. Відповідальне ставлення до навчання сприяє підвищенню якості знань. Якісні знання позначаються на якості роботи, на професійній майстерності і, як кінцевий результат, – на добробуті країни.

Всебічна демократизація процесів державотворення в Україні та розвиток місцевого самоврядування сприяють підвищенню вимог до громадянської відповідальності кожного за долю країни, за її культурну спадщину, стан навколишнього середовища. Зважимо на те, що не всі випускники технічних вузів обов'язково стануть інженерами чи економістами, однак всі вони, навіть безробітні, залишаються громадянами і реалізовуватимуть свої громадянські права, що й вимагатиме відповідної загальної культури.

Акцентувати увагу на питанні не ким бути, а яким бути, як спрямувати свій талант, нахили, здібності для служіння Батьківщині – ось у чому суть патріотичного виховання студентської молоді.

Розуміння й сприйняття української ідеї, сприяння розбудові державної незалежності України. Розробляючи зміст патріотичного виховання студентів, неможливо обійти національну українську ідею. Складність завдання полягає в тому, як її довести до розуміння

студентською молоддю, яка не має достатнього життєвого досвіду, чітких життєвих орієнтирів і переконань. Через визначення особистих та загальнолюдських ідеалів необхідно підвести студентів до розуміння суті української ідеї.

З погляду патріотичного виховання цікавим й пізнавальним для студентів є ознайомлення з історією перших вищих навчальних закладів України (Острозької та Києво-Могилянської академій), ученими, які очолювали ці просвітницькі, наукові й духовні центри (князем Острозьким, Г. Смотрицьким, М. Смотрицьким, П. Могилою), працями Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, які утверджували наукові ідеї не тільки для України, а й для Європи. Головною метою створення цих навчальних закладів був розвиток української освіти (в протиположності нав'язуванню іноземної освіти), що сприяла б зміцненню держави.

У процесі патріотичного виховання майбутніх інженерів передбачається озброєння їх знаннями української національної символіки, яка є відображенням історичного та культурного розвитку народу і тісно пов'язана з його духовністю, прагненням до єднання, готовністю до здійснення своїх національних завдань та забезпечення національних інтересів. При уважному вивченні символів української держави, у кольорах прапора, знаках герба можна прочитати прихований зміст української ідеї.

Знання студентами зі школи української символіки (герба, прапора, гімну) у ході дослідження розширюється шляхом ознайомлення з розвитком і змінами національної символіки протягом століть. Знак тризуба як національно-державна відзнака має спірні тлумачення: найдавніший герб на території України, особистий символ князя Володимира, що пов'язує тризуб не з нацією, а з цілком визначеною державністю в історії української нації [149]. Власну історію має й жовто-блакитний прапор, який був поширений на західноукраїнських землях у XIX ст. Кольори прапора переосмислювалися – так виник блакитно-жовтий, який поширився у Східній Україні протягом обмеженого часу (1918 р.), став символом національного руху, а тепер – атрибутом державної влади.

Студентів заохочують до пошуку семантики сучасних державних символів, їх сакральних значень, озброюють студентів не

тільки знаннями української державної символіки, а й умінням застосовувати отримані знання для захисту національних символів від неправильного їх тлумачення.

Для розширення знань про геральдику порівнюють державні символи різних країн. Це допомагає визначити національні пріоритети різних народів. Цікавим є порівняння ставлення молоді різних країн (України, Польщі, США, Еквадору, Камеруну) до своїх державних символів, а також порівняння знань студентами гербів своїх міст, областей.

Щодо знання гімну України, то перевіряється не знання тексту, а розуміння його, вміння пояснити з погляду сучасності. На увагу заслуговує коригування першого рядка пісні „Ще не вмерла в Україні (в Україні, у країні) ні слава, ні воля”. Найсильніший емоційний вплив на патріотичні почуття, тому важливо виявити, які почуття викликає у студентів гімн України. Гімн сприймається як заклик до рішучості у здійсненні української мрії про незалежність й заможність. Цікавим є обговорення поведінки державних та громадських діячів, спортсменів, артистів під час звучання Гімну (покладання правої руки на серце, гордість за свою країну, причетність до українського народу тощо).

Набуті знання сприяють розвитку впевненості у майбутньому своєї країни. Студенти усвідомлюють: якщо українську ідею не знищили 300 років татарської навали, століття панування російського царизму, 70 років радянського гноблення, то нині тим паче не знищити віру у майбутнє України. У студентів зміцнюються переконання, що незалежність України – наскрізна ідея українського народу, який не здолати.

Процес активізації, соціалізації студентської молоді є нагальною потребою суспільства. Починаючи з органів самоврядування в університетах, студентських містечках, відбувається підготовка молодіжних лідерів, які зможуть пропагувати національну ідею, згуртовувати навколо себе молодь, якій розбудувати незалежну Україну. Соціальна активність молоді виявляється у захисті прав і свобод людини, участі у виборах, референдумах, мітингах, у громадських молодіжних об'єднаннях, партіях, рухах, інститутах

україністики (“Просвіта”, козацькі осередки, молодіжні табори, пласти, скаути). Викликає зацікавлення обговорення програм і дій політичних молодіжних організацій („Пори”, „Досить!”, Спілки студентської молоді, Студентського братства та ін.) та розуміння необхідності консолідації української студентської молоді.

Нині склалися історичні умови, коли народ зміг повернутися до природного начала, що формувалося багатьма поколіннями українців. Це постійно доводиться студентам – майбутній еліті, яка забезпечуватиме демократичний розвиток Україні і добробут українському народу.

Дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи. У розробці змісту патріотичного виховання значне місце відводиться вивченню Конституції України. Увага звертається на те, що цей документ є основним законом держави, який приймається народом й захищає інтереси народу. Роздуми студентів над суспільними процесами викликають зміни Конституцій у різні історичні періоди, нинішнє ініціювання внесення поправок до статей щодо розподілу повноважень влади.

Аналізуючи Конституції України різних історичних епох, студенти вчать проводити аналогію, шукати спільне й відмінне, вбачати наступність, визначати чинність основного закону.

Особливої уваги заслуговує нинішня Конституція України, яка є обов’язковою для виконання усіма громадянами України. У формуванні патріотичних переконань майбутніх інженерів у центрі уваги є вивчення та аналіз статей Конституції, які стосуються прав та обов’язків громадян (Розділ II. Права, свободи та обов’язки людини і громадянина. Статті 21-68). Студенти під час таких занять детальніше знайомляться зі своїми правами (на навчання, працю, відпочинок тощо) та обов’язками, за невиконання яких нестимуть відповідальність, або навіть покарання. Така робота впливає на відповідальне ставлення молодих людей до своїх дій та вчинків, на зростання громадянської свідомості.

Більшість студентів не цікавляться державними документами, виявляють зневіру у їх дієвість, аргументуючи це значною кількістю

порушень чинного законодавства та виправдання таких фактів. Тому ознайомлення з позитивними прикладами, фактичним матеріалом, де перемагає справедливість, є одним із головних чинників патріотичного виховання.

Статті Конституції про мову (статті 10, 12), про освіту (стаття 53) є цікавим матеріалом для обговорення на заняттях. Їх актуальність пояснюється практичним використанням студентами. Цікавими є порівняння статей про мову у Конституціях різних держав та втілення цих законів у життя. На жаль, таке порівняння не на користь української мови. Перед студентами ставиться завдання – захистити права державної української мови. Завдання полягає в тому, щоб декларовану державність мови втілити в життя. Аналіз таких прикладів, як переважне спілкування у східних і південних регіонах України російською мовою, тому що лише вона може бути засобом міжнаціонального спілкування громадян 116 національностей, які там проживають, або використання російської мови при викладанні навчальних дисциплін у вищими закладах освіти, викликає у студентів роздуми щодо відповідності української мови потребам сучасного суспільства, сприяє вихованню патріотичних почуттів, засвідчує бажання студентів виступити на її захист.

Студенти мають змогу порівняти й оцінити можливості отримання вищої освіти в Україні та за її межами. Визнання української вищої освіти за кордоном, висока оцінка української вищої технічної освіти викликає гордість за країну, а також впевненість у професійному майбутньому.

Суперечки виникають під час обговорення ст. 16 про забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Факти порушення цієї статті викликають обурення студентів, яким Конституція гарантує право на життя, захист життя і здоров'я. Такі обговорення ефективно впливають на патріотичні почуття молодих людей, сприяють перегляду особистих моральних цінностей, ідейних переконань.

Екологічні проблеми, природні катаклізми, техногенні катастрофи не залишають байдужими студентів. У судженнях

майбутніх інженерів перемагає гуманістичне ставлення до людей, природних багатств. Студенти усвідомлюють, що матеріальні інтереси не можуть бути вищі за життя людини, стан природи, а це свідчить про розуміння і відповідальність за свою майбутню професійну діяльність.

Цікавою для обговорення є стаття 35 про свободу світогляду і віросповідання. Такий матеріал спонукає студентів замислитися над „власною життєвою філософією”, визначити своє ставлення до вічних цінностей – віри, надії, любові, правди, чесності, справедливості, свободи тощо, порівняти свої особистісні цінності з національними, серед яких віра в Бога є першорядною.

Крім усього, робота з текстом Конституції сприяє формуванню культури ділового стилю, правової та громадянської позиції.

Повага до культур інших народів. Повага – одне з загальнолюдських моральних почуттів. Робота з патріотичного виховання планується так, щоб студенти усвідомлювали значущість моральних цінностей у сучасному технократичному інформаційному світі. Повага до старших, освічених, толерантність і терпиме ставлення до чужої думки, вірування, поведінки притаманне українцям.

Українська національна культура увібрала в себе найкращі здобутки світової культури, які акумулюються в народних традиціях і звичаях, що стверджують добро, любов, красу, справедливість в усіх сферах життя. Знайомство і повернення імен видатних українських вчених, художників, композиторів, митців слова, культурних діячів, видатних політиків, імен тих українців, які збагачували інші культури, починаючи з відомих імен Ю. Котермака (Дрогобича), Ф. Прокоповича, Г. Кониського і завершуючи постатями останніх століть: М. Остроградського, Ю. Кондратюка, С. Корольова, А. Люльки, І. Пулюя, В. Вернадського, не кажучи вже про такі величні у світовій культурі постаті, як І. Репін, П. Чайковський, М. Гоголь, К. Ушинський та ін. – важливий аспект патріотичного виховання студентської молоді.

Сприйняття української культури і науки за кордоном, повага до досягнень видатних українців – свідчення взаєморозуміння між

людьми. Визнання геніальності Т. Шевченка – переклад його творів багатьма мовами, створення скульптурних образів Кобзаря на інших континентах.

Культурні цінності повинні стати для молоді не догмами, а елементами національної культури, історії народу чи його сьогодення. У цьому зв'язку величезного значення набуває той виховний потенціал, який міститься в концепції “діалогу культур”, що зараз усе ширше впроваджується у навчально-виховний процес вищої школи.

Толерантне ставлення до національно-культурних цінностей інших народів, є необхідним, зважаючи на те, що в університетах навчаються іноземні студенти. Спільне навчання українських студентів з іноземними студентами, безпосереднє спілкування з ними у різних сферах життя (навчання, побуті, дозвіллі) дає змогу виявляти почуття дружби та взаєморозуміння, бажання продемонструвати такі кращі якості характеру, як гостинність, щирість, доброзичливість. Українські студенти мають можливість переконатися в існуванні національних пріоритетів, перевазі загальнолюдських цінностей. При цьому формується правильне розуміння понять патріотизму та інтернаціоналізму, виховується почуття національної гідності, расової та конфесійної толерантності.

З огляду на зміцнення зв'язків України зі світом відбувається орієнтація студентів на створення позитивного міжнародного іміджу українців, для чого важливим є вдосконалення своїх знань, підвищення культурного рівня.

Більшість технічної наукової літератури у світі видається англійською мовою, це є стимулом для багатьох студентів вивчати цю мову з метою поглиблення професійних знань, участі у наукових студентських олімпіадах та конференціях, налагодження ділових, партнерських стосунків тощо.

Формування теоретичних знань, практичних умінь та навичок у студентів здійснюється без відриву від історичного контексту, проблем сьогодення і перспектив майбутнього держави. Навчальний матеріал сприяє усвідомленню молодими людьми своєї етнічної спільності та ментальності, знайомить зі шляхами становлення українського народу, нації, держави, впливає на почуття національної

гідності і гордості за незалежність своєї Вітчизни.

Зміст патріотичного виховання майбутніх інженерів розрахований на реалізацію у навчально-пізнавальному процесі на лекціях і семінарських заняттях, у позааудиторних виховних заходах, при самостійній роботі студентів.

2.2. Методика реалізації змісту патріотичного виховання майбутніх інженерів

Для досягнення виховної мети необхідно вирішити такі завдання:

- виявити потенційні можливості навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу у патріотичному вихованні студентів та шляхів їх реалізації на заняттях;
- збагатити зміст дисциплін історично-науковими текстами, дидактичними матеріалами, які впливають на формування патріотичних почуттів студентів;
- включити матеріали патріотичного змісту до самостійної роботи студентів;
- підсилити патріотичне виховання студентів заходами позааудиторної виховної роботи.

2.2.1. Патріотичне виховання студентів на заняттях з соціально-гуманітарних дисциплін

Соціально-гуманітарні кафедри, зміст навчальної діяльності яких безпосередньо пов'язаний з українською історією, культурою, мовою, українською ідеєю, мають найкращі умови для патріотичного виховання студентів.

Значні можливості у плані патріотичного виховання закладені у курсі **ділової української мови (Українська мова за професійним спілкуванням)**, мета якого – допомогти студентам технічних спеціальностей удосконалити знання з української мови, оволодіти її стильовими нормами, опанувати офіційно-діловий стиль спілкування, навчити свідомо користуватися багатою мовною палітрою, підвищити рівень культури мовлення.

Під час вивчення курсу української ділової мови реалізовується

й виховна мета – виховання у студентів поваги до мови країни, в якій вони живуть і навчаються, стимулювання бажання знати українську мову й вдосконалювати культуру мовлення, прищеплення засобами мови пошани й бережного ставлення до народних традицій, історії, культури, науки українського народу, необхідності стати корисним своїй державі.

Відповідно до поставленої мети визначені завдання: виховувати потребу у вивченні рідної мови; піднімати рівень практичного володіння українською мовою; працювати над культурою мовлення; сприяти розвитку усної і писемної мовленнєвої діяльності студентів, що допомогло б їм уникати суржика та вільно спілкуватися не тільки на фаховому рівні, але й у повсякденному житті; навчити працювати з діловою документацією, складати та аналізувати ділові папери, що є необхідним у майбутній професійній діяльності. Крім того, постійно працювати над підвищенням загальнокультурного рівня студентів, виховувати у них почуття національної гідності і відповідальності за свою країну та її народ.

Програма курсу української мови передбачає поєднання завдань як мовного, так і соціального характеру: вивчення мови з розвитком пізнавальної активності, творчого мислення, формування патріотичних почуттів, поглядів, переконань, національної свідомості та загальної культури майбутнього інженера.

На ставлення студентів до мови впливає підбір методики навчання. У процесі дослідження ми виходили з того, що студенти технічних ВНЗ – майбутня технічна еліта, тому навчальні дидактичні матеріали, які використовуються на заняттях, повинні викликати у студентів інтерес і бажання навчатися рідною мовою, тобто, вони повинні бути цікавими, повчальними, містити інформацію, пов'язану з історією, культурою, традиціями України та українців. Тому для реалізації такої методики нами розроблено блок методичних матеріалів, який охоплює рекомендації для викладачів і студентів (див. додатки **Б, Б1, Б2, Б3, Б4, Б5, Б6, Б7, Б8**).

З метою реалізації патріотичного виховання студентів необхідно використовувати матеріали інформаційно-пізнавального, історичного, наукового, професійного, національно-патріотичного змісту для

ознайомлення з історією та культурою української мови, мовними звичаями і традиціями українців, мистецькими скарбами, кращими синами й дочками рідного народу, із моральними національними та загальнолюдськими нормами („Українська мова серед мов світу”, „Переможниця світових конкурсів мов”, „Історія походження української мови”, „Історичний розвиток української мови”, „Стилістичні норми сучасної української літературної мови”, „Історія української науки”, „Світові досягнення українських учених”, „Рідне слово”, „Як нас звуть”). Найкраще цим вимогам відповідають уривки з творів класиків української літератури та культури, діячів мистецтва, видатних вчених. Ці матеріали допомагають відобразити естетичний ідеал українця-патріота та гуманіста (див. додатки Б1, Б2, Б3).

Ефективною є така система занять, коли українознавчий матеріал використовується як основа навчальної діяльності. Визнання української мови у світі засвідчено її поширенням у світі (понад 50 млн. людей з різних континентів вважають українську мову рідною), перемогами у міжнародних конкурсах краси і багатства мови (Париж, 1934 р.). Такі факти викликають почуття гордості за приналежність до українського народу, який спілкується такою милозвучною мовою. Неабиякий емоційний вплив на студентів мають такі факти, як участь іноземних студентів вищих технічних закладів освіти в конкурсах на кращого знавця української мови, у студентських олімпіадах з української мови та ін.

Важливо постійно підкреслювали значення знання мови для підвищення загального рівня знань, опанування професії, міжособистісного спілкування, а також для усвідомлення національної приналежності, причетності до культурних надбань українського народу та загальнолюдських духовних цінностей.

При вивченні теми „Лексичний склад української мови” збагачується та активізується мовлення студентів: студенти демонструють різні прийоми пояснення лексичного значення слова, а також принципи відбору лексики для різних функціональних стилів. Творча робота із словом (вивчення етимології, тлумачення, написання та вимови, застосування) показує студентам не лише багатства мови, але й силу емоційного впливу слова. Такі завдання допомагають

студентам простежити історію слова, основні історичні лексичні шари української мови, на якій виростає мовно-національна свідомість.

Повага до власного імені закликає до пошуку його значення, походження. Викладач спрямовує пошук студента на шляхи надходження власних імен в українську мову: дохристиянські імена слов'янські, вплив християнства на розповсюдження давньоєврейських, грецьких, латинських імен. Виявом етнічного патріотизму є факт відродження українських власних імен у наш час (Богдан, Святослав, Людмила, Вірослав, Дзвенислава тощо).

У ході лекції „Іншомовні та запозичені слова” викладач звертає увагу на вплив міждержавних, політичних, економічних, культурних стосунків на лексичний склад мови. Невід'ємною складовою практичних занять з цієї теми стало розширення лексичного запасу студента, в першу чергу, поповнення термінологічною та професійною лексикою, яка представляє найбільший шар іншомовної лексики. Основним моментом виховного впливу було застереження – не зловживати іноземними словами, в першу чергу, у повсякденному спілкуванні, бути патріотами рідної мови.

Вживання іншомовних термінів є нормою, якщо явища, процеси, техніка – відкриття інших країн. Поваги заслуговує й розвиток української термінології. Нині видаються українські термінологічні словники з різних галузей науки, що підтверджує могутність мови, як засобу формування мовного світу. Необхідним є застереження щодо втрати своєрідності: відчуження науки і освіти від національної основи, рідної мови впродовж століть зумовило термінологічну обмеженість. Але вже зроблені перші кроки – найбільш уживані терміни ідентифікуються з вітчизняними. Інтерес у студентів викликала пошукова словникова робота вітчизняних термінів, результатами якої стали синонімічні пари: екватор – рівник, процент – відсоток, екзамен – іспит та ін.

У плані патріотичного виховання особливо продуктивною є робота з розвитку зв'язного мовлення, яка передбачає підготовку до спілкування на різні теми (підготовка повідомлень, виступів). Такі завдання завжди цікаві студентам, якщо тематика наближена до життєвих інтересів молоді, спрямована на оволодіння майбутнім

фахом. Студенти виявляють не лише мовленнєву індивідуальність, але й свою громадянську позицію.

У процесі реалізації змісту патріотичного виховання значна увага надається створенню україномовного середовища в основних сферах: власне мовній, культурно-освітній, професійній, суспільній. Бесіда на тему „Рідномовні обов’язки” закликає студентів до спілкування українською мовою у всіх сферах. Активна участь у обговоренні проблеми „паперового статусу” української мови свідчить про те, що студенти переймаються проблемою меншовартості рідної мови. Вислови студентів про „необхідність повернути українській мові її національний статус” пояснюють позицію молоді у ставленні до мови.

Культурі мовлення студентів варто приділяти особливу увагу, роблячи наголос на зростанні ролі технічної інтелігенції у відбудові держави. Стимулами для формування культури мовлення майбутніх інженерів повинні бути: статус української мови як державної розширює сфери її функціонування, зокрема в галузі науки і техніки; професійне становлення і оволодіння мовою в навчальних цілях; формування мовної особистості майбутнього фахівця (інженера, економіста), підвищення його мовленнєвої компетенції у найрізноманітніших ситуаціях мовленнєвої комунікації.

Удосконалення мовленнєвої культури починається з любові до рідної мови, з бажання майстерно нею володіти, з відчуття власної відповідальності за рідну мову. Культурна людина прагне вдосконалення всіх набутих знань і умінь. Етап професійної підготовки, оволодіння певною спеціальністю, орієнтація на конкретні види діяльності сприяють становленню мовленнєвої культури фахівця. Адже фахівець з вищою освітою має бути не тільки зразком у професійній галузі, а й носієм і пропагандистом культурної поведінки, культури спілкування. Мовлення майбутнього інженера повинно відповідати літературним нормам слововживання, морфології, синтаксису. Тренувальні вправи на кшталт: знайдіть потрібне слово, замініть синтаксичну конструкцію та ін. стали обов’язковими на кожному занятті, що, в свою чергу, сприяло формуванню мовленнєвих умінь та навичок студентів.

Необхідно формувати у студентів переконання, що вдосконалення мовленнєвої культури сприяє розвитку інтелекту, створенню фахового образу, досягненню соціального престижу.

Використання дискусії один з головних методів формування професійної культури та розвитку мовлення майбутніх інженерів, а також їх суспільної активності. Студенти, як правило, включаються у дискусії екологічного, громадянського, загальнолюдського спрямування, теми та питання яких попередньо оголошені у планах занять: „Майбутнє моєї країни”, „Чи легко бути молодим?”, „Мова як фактор безпеки держави” тощо. Дуже ефективно поєднання дискусії з навчальними іграми, під час яких виявлялися не лише мовні знання, а й громадянські почуття студентів, реальним був вплив на патріотичну свідомість (див. додаток **Б4**).

Активна участь студентів у обговоренні проблеми залежності культури мовлення від загальної культури людини засвідчила зацікавленість, бажання удосконалення загальної культури і, як результат, культури мовлення. Занепокоєність у викладачів викликає словниковий запас студентів, який поповнюється жаргонізмами, мовними штампами, нецензурними висловами. У протиположності викладачі зверталися до історії української мови, чистоти й цнотливості українського мовлення. Як приклад наводили, що турецький мандрівник Ельвія Челебі, побувавши у 1657 р. в Україні, відзначав, що українці – це стародавній народ, а їхня мова всеосяжніша, ніж перська, китайська чи монгольська. У цій мові йому вдалося знайти лише чотири лайливих вирази: „щезни, собако”, „свиня”, „чорт”, „дідько” [92, 209]. Через пояснення історії виникнення „мату”, який не має українських коренів, закликали студентів до уважного, бережного, сумлінного ставлення до рідного слова. Ставлення до мови студентів виявлялося при обговоренні якості друкованої продукції, на кшталт „Словника соромітницької лексики” Л. Подерв'янського.

Деякі студенти розуміють, що мовлення майбутнього інженера має бути естетично-елегантним (оптимально дібраний темп, звучність мовлення, різноманітність синтаксичних конструкцій, використання фразеологізмів тощо), позбавленим примітивізму та вульгарщини.

Важливим у формуванні мовленнєвої культури студентів є звертання до національного мовленнєвого етикету. Увага звертається на мовленнєвий етикет українців, національні риси притаманні привітанням та побажанням („Доброго дня”, „Усього найкращого”, „На все добре” та ін.), толерантність, вміння вислухати співрозмовника, стриманість у висловлюванні зауважень чи побажань, повагу та доброзичливість, які проявляються навіть при вирішенні суперечливих питань.

Студенти повинні дотримуватися норм, правил усного і писемного мовлення: правильно наголошувати, інтонувати, вживати слова, будувати речення, діалоги, тексти, вибирати мовні засоби відповідно до предмета розмови, співрозмовника, мовленнєвої ситуації тощо.

Необхідним чинником у формуванні мовленнєвої культури є знання орфоепічних норм. Звукове оформлення усного мовлення сприяє, як і орфографія, поліпшенню мовного спілкування. Робота над вимовою, особливо, над наголосом потребує особливої уваги. Така робота проводиться з метою підкреслення милозвучності української мови. Хоча в навчальних програмах з курсу ДУМ відсутній цей розділ, обійти його неможливо, бо в українській мові наголос має велике значення, пов'язаний з утворенням граматичних форм, виконує розпізнавальну функцію.

Найкращою ілюстрацією моральних цінностей українців є українські прислів'я, поговірки, приказки, у яких сконцентрована народна мудрість. На повагу та наслідування заслуговують властиві українцям чесність, відповідальність, доброзичливість, гостинність, віра в Бога, повага до старших, толерантність, а на засудження й виправлення – такі вади: відокремленість, упертість тощо.

Важливою є робота з фразеологічними словниками: українські народні порівняння свідчать про природовідповідність, гуманізм, здоровий гумор, хазяйновитість, працьовитість, безмежне терпіння, толерантність. У такий спосіб студенти мають можливість порівняти й визначити моральні переваги та вади українців.

З метою вдосконалення комунікативних навичок студентів застосовуються такі види навчальної роботи: підготовка відповідей на

запитання до теми, повідомлення на задані теми, складання анотацій довідково-інформаційного характеру, конспектування, розробка сценаріїв бесід та дискусій. Вправи з культури мовлення (правильний підбір слова, синонімічні заміни слів, словосполучень, речень та ін.) надзвичайно важливими у курсі мовленнєвої підготовки. Засвоєнню лексичних, орфографічних, орфоепічних норм української мови сприяли тренувальні вправи та завдання, наприклад, підібрати синоніми, пояснити написання, вставити пропущені літери, поставити наголос у словах та ін. Навчальні проблемні ситуації та ігрові методи навчання оптимізували розвиток розумових здібностей студентів, активізували пошуково-пізнавальну діяльність, орієнтованість у різних соціальних умовах.

Визначальна у навчально-виховному процесі мовна особистість викладача. Викладач особистим прикладом повинен навчити студентів україномовній стійкості (спілкуванню українською не лише в аудиторії на заняттях з мови). До зауважень та рекомендацій викладача студенти дослухатимуться, якщо переконаються, що з ними працює досвідчений фахівець, який вболіває за стан мовної практики українців, дотримується єдиного мовного режиму і є зразком національно свідомої людини з високим рівнем мовленнєвої культури. Безумовно, не лише викладач мови має бути зразком, а й весь професорсько-викладацький склад незалежно від фаху.

Роль курсу **історія української культури**, у патріотичному вихованні студентів важко переоцінити. Культура є основним показником розвитку нації, адже її відродження починається з відродження культурних пластів. Багатовікова історія української культури – це надбання духовного й матеріального світу народу. Мета вивчення історії української культури у відновленні досягнень культури, історичної пам'яті про розвиток народності, становлення державності, виживання у часи поневолення, прагнення до здобуття незалежності, які закарбовані у різних творах мистецтва, а, передусім, у духовній скарбниці нації – художній літературі, образотворчому і музичному мистецтві, хореографії, театрі, кіно.

Виховна мета курсу історії української культури – надання системи знань про культурно-історичний розвиток, духовні та

естетичні цінності менталітету української нації для формування патріотичної свідомості, збереження національної пам'яті, гуманізації мислення, шанобливого і бережного ставлення до надбань української культури. Для досягнення цієї мети нами розроблено і використано у пошуково-експериментальній роботі методичні рекомендації (див. додатки **B, B1, B2, B3, B4, B5**).

При розробці змісту патріотичного виховання враховуються уявлення про сучасного студента як „творчу особистість, яка самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку, професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює власну відповідальність перед собою, колективом і суспільством” [118, 47-51].

У ході вивчення цієї дисципліни розглядаються всесвітньо відомі культурно-історичні пам'ятки, опрацьовуються історичні розвідки та публікації видатних дослідників української культури, вітчизняних учених та представників української діаспори, літературно-філософські і мистецтвознавчі праці. Зміст програми дозволяє викладачеві обирати різні форми проведення занять: лекції, диспути, засідання дискусійного клубу, науково-практичні студентські конференції, екскурсії з метою ознайомлення з пам'ятками культури рідного краю, інтегровані заняття, побудовані на взаємодії з іншими навчальними предметами, наприклад, історико-літературні (з викладачем української мови), історико-культурно-психологічні (з викладачем психології, який надає відомості про український менталітет, характер, вірування, забобони тощо), історико-наукові (з викладачем фахових дисциплін, який доповнює пізнавальну інформацію відомостями про внесок українців у розвиток світової науки і техніки), науково-практичні студентські конференції.

При такому підході студенти не лише постійно знаходяться під впливом кращих здобутків української культури, мистецтва, але й постійно взаємодіють з минулою культурною спадщиною як творці сучасного українського культурного процесу. Обов'язковим є створення на заняттях позитивного емоційного фону взаємодії, умов для комфортного самопочуття студентів при опрацюванні теми, залучення їх до підготовки пізнавальних матеріалів, власного

виконання мистецьких творів як ілюстрацій до отриманих знань. Кожний студент відповідно до власного інтересу та бажання обирає тему для реферативного дослідження. У процесі написання реферату студент проходить усі етапи науково-дослідницької роботи: вибір теми, опрацювання відповідної літератури в бібліотеках, консультації з викладачами, виступи з короткими повідомленнями за темою реферату на заняттях, захист основних ідей реферату на науково-практичній конференції. Така робота не лише розвиває загальнонавчальні навички та уміння, а й надає студентові можливість визначити власний інтерес до дослідницької діяльності, до інтелектуальної праці, які вимагають постійної самоосвіти.

Досвід викладання історії української культури дає підстави вважати, що при залученні студентів до вітчизняної мистецько-культурної спадщини у них відбувається узагальнення уявлень про себе, своє місце в навколишньому світі, поглиблюються знання з психології, загальнолюдської культури, формуються такі ціннісні орієнтації, як громадянськість, гуманність, патріотизм.

У реалізації змісту патріотичного виховання студентів ефективними є такі типи занять: заняття-презентація, заняття-концерт, літературно-художньо-музична композиція, драматизація, заняття-мандрівка, музейні, театральні, культурологічні практикуми тощо.

Уявлення студентів про культурний процес в Україні не будуть повними без знань про мистецтво і культуру України. Так, під час вивчення теми „Українські народні музичні інструменти” на занятті-презентації студенти ознайомлюються з технологією виготовлення традиційних музичних інструментів – кобзи, бандури, сопілки, флюяри, цимбалів, дрімби та ін.

Під час заняття-концерту відбувається знайомство студентів з видатними представниками української музичної культури, є можливість порівняти твори класичної і народної музичної творчості. Емоційний вплив на патріотичні почуття має жива музика, особливо твори М. Лисенка, Г. Майбороди.

Найбільш емоційно впливовою на патріотичні почуття студентів є літературно-художня композиція „Українське Відродження”, коли поєднуються різні жанри мистецтва, музика, поезія, публіцистика.

Якщо історико-культурні пам'ятки, загально визнані шедеври, класичні твори з шаною сприймалися студентами, то сучасний мистецько-культурний процес в Україні викликає чимало протилежних думок і суперечок. Активізація студентської молоді спостерігається під час бесід на теми „Відродження національної культури у 90-х рр. ХХ ст.“, „Українська традиційна і популярна естрада“, „Проблеми і перспективи українського шоу-бізнесу“, „Сучасне андерграундове малярство“, „Етнодизайн: витоки та розвиток“. Спостереження засвідчують, що сучасні культурні феномени сприймаються студентами як реалії сьогодення. Шляхом порівняння високого і справжнього мистецтва з мистецтвом „широкого вжитку“ студенти визначають свої смаки та уподобання, віддаючи перевагу першим.

Важливими є культурологічні практикуми: відвідування філармонії з метою ознайомлення з музичними напрямками української та світової музики, спостереження за відродженням національних тенденцій у сучасному музичному світі. Актуальність музичного фольклору засвідчують новостворені українські мюзикли (наприклад, „Миклухо-Маклай“, „За двома зайцями“), популярні музичні гурти „Океан Ельзи“, „Пікардійська терція“, „Богуслав“, „Скрябін“ та ін.

Під час дискусії зі студентами обговорюються реальні факти сьогодення з метою виявлення їхніх уподобань та поглядів. Перемогу співачки Руслани Лижичко на конкурсі „Євробачення“ студенти характеризували як „вибух національної свідомості та патріотизму“, „прорив українського етносу у світовий шоу-бізнес“ тощо. У ході обговорення студенти зазначали, що вирішальним у перемозі стало звернення до національній самобутності традиційного музичного фольклору.

Студенти не тільки аналізують внесок видатних особистостей у відродження української культури, освіти і науки (наприклад, переклад П. Кулішом та І. Пулюєм „Біблії“ українською мовою), а й замислюються над питанням „Що я зробив для України?“, „Що моє покоління залишить після себе?“.

Творчі завдання (написати твір, відгук на побачене) виявляють схильність студентів до різних жанрів та стилів, дехто передає

пережиті почуття у власному словесному оформленні, дехто пише власні мистецькі твори, дехто висловлюється мовою малюнку. Відвідування виставкових зал та огляд картин нашоухує студентів на філософські роздуми, примушують замислитися над позачасовим зв'язком з українським родом, традиціями.

Під час вивчення тем „Етапи розвитку етнічної культури українців”, „Матеріальна та духовна культура українців”, „Формування взаємин та вдосконалення моралі суспільства” студенти не лише отримують теоретичні знання, але й пізнають духовне життя народу. Пошану викликає моральний кодекс українців, чинниками якого є любов до Бога та рідної землі, добропорядність, чесність, повага до людей та самоповага та ін.

Важливим для розуміння багатства української культури, її впливу на інші культури є спецкурс „Культура Великого Українського Відродження (XVI – поч.XVIII ст.)”, який розглядає загальні закономірності розвитку різних видів мистецтв у тісній взаємодії, життєві коріння мистецтва, його зв'язки з суспільними рухами різних епох, активну роль у житті людей (див. додаток **B2**). Цей курс сприяє розвитку творчих можливостей студентів через живе спілкування з шедеврами світового та українського мистецтва на заняттях, в позааудиторній роботі, визначив умови для збагачення духовного світу, виховання моральних почуттів, допомагав молодій людині відкрити у собі особистість, сприяв формуванню ціннісних орієнтацій.

У вищих технічних закладах освіти в останні роки розроблені авторські програми з історії розвитку видів мистецтв (див. додатки **B3**, **B4**), мета яких залучення студентів до мистецтва, особистісний розвиток та формування ціннісних орієнтацій у студентів, розуміння ними загальнолюдських цінностей, невід'ємності світової культури від національних культур.

Варто враховувати й народознавчий компонент, через який здійснюється вплив на патріотичні почуття студентів: органічний зв'язок з національними традиціями, звичаями, обрядами. Виховання студентів здійснюється у національному культурному просторі, відображає етнічні особливості формування особистості, а також етнокультурні особливості регіону, групи.

Практичні завдання культурологічного практикуму присвячуються виготовленню великодніх писанок. Відгуки про відвідування виставки „Великдень” свідчать про інтерес і захоплення творами народного мистецтва, повагу до творців прекрасного. Обізнаність з народними традиціями писанкарства засвідчують реферати, наочність, зразки, виготовлені власноруч студентами.

Особливе місце у змісті патріотичного виховання відводиться релігійним традиціям, які збагачують духовний світ молодої людини, сприяють розвитку толерантності у відносинах між представниками різних конфесій. Система знань про релігійні традиції включає: історію, знання і розуміння релігійної віри; відомості про християнство та інші релігії, про природу Бога та взаємини людей у створеному світопорядку; втілення віри і переконань у житті (студенти мали змогу зрозуміти, яким чином переконання людей впливають на їхні цінності, поведінку і стиль життя); вираження і тлумачення релігійної віри (для розуміння шляхів, якими люди намагаються виразити свої життєві переконання); звернення до толерантності, поваги до прав інших на світогляд і моральні цінності, які не збігаються з власними.

Під час лекцій, бесід обговорюються теми з історії релігії, ролі церкви у становленні Української держави; проблеми моралі та християнської етики. Студенти запрошуються на конференції, де обговорюються питання духовності, моральності сучасного покоління.

Вивчення курсу історії української культури дає можливість розширити й поглибити патріотичні знання студентів у багатьох напрямках.

Заняття з **історії України** не лише дають інформацію про історичні події, які відбувалися у різні епохи на українській землі, але й залучають студентів до вдумливого прочитання історії свого народу, порівняння різних поглядів на одні й ті ж історичні факти, самостійного пошуку відповідей на суперечливі питання української історії, розуміння власної ролі у творенні сучасної історії, що впливало на патріотичні почуття студентів.

Великий вплив на патріотичні почуття студентів мають лекції:

„Освіта в епоху Київської Русі-України”, „Велике українське Відродження”, „Козацька доба”, „Гетьманство”, „Універсали УНР”, „Україна 60-х років ХХ ст.”, тому що цей матеріал найяскравіше демонструє етапи розвитку українського народу, його освіти й культури, економіки й політики.

Почуття гордості у студентів викликають історичні факти про високий розвиток освіти й культури Київської Русі. Наприклад, у тогочасному Києві було понад 400 соборів, церков, монастирів та інших релігійно-культурних інституцій, при яких діяли школи грамоти, початкові училища, братські школи, які готували державних і культурних діячів, філософів, поетів, літописців тощо. Відкрита при Софіївському соборі і княжому дворі центральна школа за часів Ярослава Мудрого мала велике міжнародне значення. Тут навчалися й виховувалися діти перших коронованих осіб багатьох країн Європи: англійські королевичі Едвін і Едуард, майбутні норвезькі конунги Герольд і Ренвальд, майбутній король Данії Магнус Добрий, угорський королевич Андрій та ін. [119, 13]. Авторитет Київської Русі підвищувала доступність освіти не лише для хлопців, а й дівчат. Доньки Ярослава Мудрого, високоосвічені й виховані, гідно представляли вітчизняну систему освіти та виховання у державах Європи: Ганна Ярославівна у Парижі відкрила школу, вміла писати рідною, церковнослов'янською, французькою мовами та латиною, тоді як її чоловік, король Франції Генріх, підписувався, ставлячи „хрестик”. Історичні документи свідчать, що сестра Володимира Мономаха Євпраксія була імператрицею священної Римської імперії, брала участь у суспільно-політичному житті країн Західної Європи. Першою жінкою в Європі, яка проводила наукові дослідження, на основі яких підготувала медичний трактат, була онука Володимира Мономаха – Дорофея.

З метою найбільшого емоційного впливу на патріотичні почуття студентів при вивченні історії Київської Русі викладачі залучають для розгляду історичні пам'ятки літератури: „Поучення” Володимира Мономаха, „Слово о полку Ігоревім” та ін., в яких втілена духовна атмосфера епохи, висвітлені моральні засади суспільства, серед яких патріотизм був органічною рисою громадян.

Порівняння Київської Русі, яка посідала чільне місце у Середньовічній Європі, з сучасною Україною змушує студентів не тільки замислитися над фактами історії, але й проаналізувати шляхи розвитку, занепаду, відродження української держави.

Важливо при вивченні теми „Епоха Речі Посполитої” відзначити, що в умовах залежності наших територій від Литовського князівства й Польщі освіта, мова, законодавство наших предків офіційно визнавалися, функціонували на державному рівні. Такі історичні свідчення примушують студентів замислитися над сучасними реаліями.

Важко переоцінити вплив на патріотичні почуття студентів історичних фактів епохи великого українського Відродження, яка збіглася з Козацькою добою (XVI – перша пол. XVIII ст.) та європейське визнання тогочасної України. Студенти з почуттям поваги підкреслювали прогресивність, демократичність українського суспільства та висловлювали думки про відродження національних цінностей у наш час.

Починаючи з доби відомих в усій Європі гетьманів П. Сагайдачного і Б. Хмельницького, культ розуму, освіти, науки і духовності в Україні зростає, започатковується світоглядна культура українського бароко, закладена вітчизняними ученими Є. Славинецьким, С. Яворським, Ф. Прокоповичем, Г. Кониським, М. Козачинським, С. Калиновським та ін. Про зацікавленість цими історичними постатями свідчать теми студентських рефератів.

При вивченні теми „Діяльність Петра Могили. Створення Києво-Могилянської академії” увага студентів акцентується на тому, що цей осередок освіти тривалий час був єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи. Обговорення підходів П. Могили до організації вищої освіти: вища освіта – для усіх верств населення, студентська конгрегація, праобраз товариської спілки, що мала юридичний статус і була формою взаємопідтримки, взаємодопомоги студентів, – примушують сучасних студентів проводити аналогії з сучасними студентськими організаціями.

Виникнення десятків типів шкіл в Україні сприяло поширенню писемності, зростанню загальної культури народу. Іноземні

мандрівники з подивом зазначали освіченість, культурність українців. Так, арабський мандрівник П. Алепський у 1654-1656 рр., подорожуючи Україною писав, що на козацьких землях всі, навіть жінки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях [192, 82].

Перші українські гімназії, братські школи (Львівська, Кам'янець-Подільська, Вінницька, Луцька, Немирівська та ін.) були головними засобами захисту слов'янської (так називали українську) мови, культури, віри від полонізації та окатоличення. Такий матеріал спонукав студентів замислитися над своїми життєвими позиціями, розкрити їхні намагання: студенти хотіли б і могли б стати активними учасниками суспільного життя, однак їх ніхто „не веде”, не закликає до цього. Про інтерес студентів до цього етапу історії України свідчать повідомлення на теми: „Діяльність П. Могили”, „Братські школи”, „Перша книга в Русі”. Цікавою була пошукова робота студентів у цьому напрямку. Найбільш допитливі знаходили архівні матеріали про такі навчальні заклади на території їх міст, селищ. Почуття гордості викликав той факт, що книгодрукування українці опанували одними з перших у світі (ще у 1491 р.) [153, 35].

У патріотичному вихованні студентів на особливу увагу заслуговує тема „Запорізька Січ”, яка є найяскравішою сторінкою української історії. Високий статус козаків підтверджувало те, що Січ була авангардом боротьби за українську незалежність, християнську віру. На відміну від української еліти, яка була національно дезорієнтована, козаки етнічно сформували й активно боролися за державну незалежність.

Відродження січового руху в I пол. ХХ ст., його поширення всією територією України й за кордоном є свідченням утвердження самобутності української нації, живучості козацько-лицарського виховання, наступності народних традицій, трансформування їх у загальнолюдські цінності.

Про дієвість лицарських традицій свідчить й просвітницька, національно-патріотична діяльність галицької інтелігенції 20-30-х рр. ХХ ст. Зразком суспільної активності для студентів є участь січових

стрільців в українському державотворенні. Розповіді про героїчну діяльність січових стрільців на фронтах світових воєн дають студентам уявлення про патріотичні переконання, героїчні вчинки, про практичні прояви патріотизму.

Особисті приклади участі сучасників у козацьких товариствах (діяльність козацьких кошів на території України, зібрання, відродження пам'яток козацьких часів тощо) мають підвищений емоційний вплив на патріотичні почуття молоді, засвідчуючи, що історія українського козацтва продовжується, збагачується новим змістом і відображає націотворчі й державотворчі потреби народу.

Повагу й гордість за прогресивність суспільних поглядів козаків викликає Конституція П. Орлика, яка вирізнялася своїм демократичним змістом, гуманістичними положеннями, випереджувала соціально-політичну, юридичну, державотворчу думку багатьох держав світу. Порівняння козацької конституції й сучасного Основного Закону дало можливість студентам переконатися в актуальності ідей П. Орлика і в наш час, простежити історичний зв'язок подій, позитивний вплив історичних здобутків на сучасне державотворення.

Великий виховний вплив на патріотичні почуття студентів мало звертання до історичних постатей І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи, Б. Хмельницького. На семінарських заняттях проводився аналіз внеску кожного з них у розвиток української державності, ставлення студентів до цих історичних діячів розкривалося у характеристиці їх особистості.

При вивченні Універсалів Української Республіки студенти виконують завдання щодо історичного значення кожного з цих документів. З піднесенням студенти визнавали важливу роль у державотворенні III Універсалу, який проголосив УНР незалежною і соборною державою.

Студенти виявляють інтерес до окремих фактів, які не мали широкого розголосу: катакомбна православна та греко-католицька церкви впливали на ідеологію, орієнтувались на об'єднання в єдину помісну українську церкву. У бесідах про роль церкви в українській історії студенти доходили висновку: у сучасному суспільстві церква –

оберіг моралі, а не державності.

Окремі фрагменти цього етапу історії мають значний емоційний вплив на патріотичні почуття студентів: уперше Симона Петлюру „відзначили”, вигнавши з духовної семінарії за несанкціонований вечір з композитором М. Лисенком, а 125-річчя від дня народження С. Петлюри відзначалося покладанням квітів до монумента Незалежності у Києві; А. Шептицький із „завпроданця” став взірцем служіння церкві і народу. Такі приклади примушують студентів замислитися над історичною справедливістю, над справжніми почуттями патріотизму, відданості своєму народові й державі.

Бій студентської молоді під Крутами – невеликий, але значимий епізод в історії незалежної України, а героїзм і сплеск національної самосвідомості студентської молоді відголошується й донині, спонукає сучасну молодь до соціальної й політичної активності.

Замислитися над долею української держави примушують студентів процеси 60-х рр. ХХ ст., коли перетиналися демократизм і націоналізм. Феномен цього часу – найяскравіший прояв національної самосвідомості різних верств населення: діячів культури, науки, освіти, релігії. Студентів спонукають до пошуків історичних матеріалів відомі у сучасній політиці імена братів Горинів, І. Дзюби, І. Калинець, В. Чорновола, Л. Лук’яненка та ін.

„Живий ланцюг” 1990 р., „Студентська революція на граніті” 1991 р. у підтримку Народного Руху України, „Помаранчева революція” 2004 р. за конституційне право на демократичний вибір – свідчення національної солідарності українців різних регіонів, акція „Запали свічку” – вшанування пам’яті жертв голодомору. Обговорюючи ці факти, студенти висловлюють своє бажання бути активними учасниками доленосних подій, що свідчить про високий рівень розвиненості патріотичних почуттів.

Вивчення вищезазначених тем з історії України сприяє створенню стану співпереживання, героїчних почуттів, поваги до національних героїв. Лекції, практичні заняття, семінари, конференції формували у студентів почуття пошани до історичного минулого України. Ефективними засобами є ілюстрації історичних подій у художніх творах (див. додаток В).

Вивчення історичного календаря спонукає студентів до порівняння знаменних дат різних періодів, надає змогу самостійно оцінити важливі події у житті України, визначити стійкість звичок у відзначенні свят радянського періоду, повільність звикання до сучасних свят.

Екскурсії до історичних пам'яток, пам'ятників, монументів, музеїв примушують студентів порівняти ставлення до історії минулих поколінь й сучасників.

Теми доповідей на науково-практичну студентську конференцію “Українське Відродження”, “Конституція П. Орлика”, „Український націоналізм: історія та сучасність”, „Внесок української молоді у розбудову незалежної держави” є підтвердженням зростання національної самосвідомості студентської молоді та виявом патріотичних почуттів.

Теми рефератів, написаних студентами, засвідчують вдумливе ставлення молодих людей до української культури, її історії й майбутнього: „Доля цінностей української культури”, „Походження назви Україна: нове трактування”, „К. Острозький – просвітитель і меценат”, „Просвітницька діяльність української інтелігенції початку ХХ ст.” та ін. (див. додаток Г6).

Значні можливості для патріотичного виховання студентів закладені у курсі **соціології**. Виходячи з навчальної мети цієї дисципліни: розв'язання соціально-економічних і політичних проблем модернізації українського суспільства, реалізовувалася й виховна мета: стимулювання студентів до участі у суспільному житті, їх бажання зрозуміти й намагатися вирішити соціальні проблеми, бути активним громадянином-патріотом. Зважаючи на основні функції соціології, здійснювалася культурно-просвітницька робота, студенти орієнтувалися на прогностичну, управлінську діяльність, чому сприяли розроблені нами методичні рекомендації (див. додатки Е, Е1, Е2).

Вивчення курсу соціології дало можливість коригувати патріотичні почуття студентів. Ознайомлення студентів із темою „Головні цінності життя” допомогло їм у результаті обговорення визначитися з основними цінностями людини, суспільства, нації,

сімейного життя. При розкритті теми реалізовується виховний вплив: студенти склали Кодекс цінностей патріота із абсолютних, вічних, національних, громадянських, цінностей особистого життя. Змістовними є підходи студентів до складання Кодексів: частина надавала перевагу національним цінностям (готовність до захисту Батьківщини, почуття національної гідності, любов до рідної мови, культури тощо), інші – громадянським (пошана до Закону, рівні права громадян, суверенітет особи та ін.).

На формування почуття патріотизму до університету спрямована тема бесіди „Чим для вас є університет?” Готуючись до такої бесіди, студенти визначали для себе, що таке бути патріотом університету. Аргументи різні: сумлінно виконувати свої обов'язки – добре вчитися, бути дисциплінованим, відповідальним за свої вчинки, допомагати друзям, захищати інтереси університету, брати активну участь у студентському житті, у науково-дослідницькій роботі тощо. Збірний образ студента-патріота університету свідчить про правильне розуміння місцевого патріотизму.

На визначення морального ідеалу патріота спрямовані теми: „Соціологія освіти”, „Соціологія культури”, „Соціологія молоді”, „Соціологія студентського дозвілля”, „Соціологія релігії”, у процесі вивчення яких увага студентів зосереджувалася на проблемах девіантної поведінки, безробіття у молодіжному середовищі, моралі та здорового способу життя. Під час обговорення проблем моралі особистості і суспільства найбільший акцент ставився на моральний ідеал українця, який увібрав як загальнолюдські цінності, так й найкращі національні риси.

У дискусії „Зміни у вимірах цінностей сучасної молоді” студенти молодших курсів виявили ідеалізм, а студенти-старшокурсники, використавши метод аналізу, констатували втрату моральних цінностей молодими людьми, що зустрілися з життєвими труднощами. Та коли студенти звертаються до історії формування морального ідеалу, то приходять до висновку, що ідеал громадянина-патріота з часів Давньої Русі до наших днів, хоча й осучаснився, однак не дуже змінився.

При обговоренні проблем „Сенс життя”, „Мотиви вибору

професії”, „Ставлення до вищої освіти” немає порівнянь з минулим, молодь демократично налаштована, мислить проринково. Такий прагматизм студентів пояснюється бажанням пристосуватися до умов сучасного життя. Помітні оптимістичні тенденції – віра у власне майбутнє, реалізованість у професійній та громадській діяльності. Збільшення бажаючих отримати вищу освіту – свідчення оздоровлення українського суспільства.

Питання, які цікавлять молодь, обговорювалися під час бесід „Вільний час”, „Що ми читаємо?”, „Ставлення до мистецтва, літератури, музики”, „Риси молодіжної субкультури”. Студенти, готуючись до таких бесід, проводили соціологічні дослідження інтересів молоді засобами опитування й анкетування, для чого самостійно розробляли анкети. Соціальний портрет і соціальний ідеал молоді мають чимало розбіжностей. Студенти в ситуації вибору зразка для поведінки обирали соціальний ідеал – людина, яка знає етикет, вміє відрізнити справжнє мистецтво від псевдомистецтва, докладає зусиль до самовдосконалення, підвищення духовного й культурного рівня.

Соціальні проблеми не залишають студентську молодь байдужою. Теми „Погляд молоді на політику”, „Політичні стереотипи студентів” сприяють формуванню суспільно-політичної активності молодих людей. Під час проведення рольових ігор засобами протиставлення, порівняння (політична свідомість – байдужість, політична активність – ігнорування) студенти моделювали власну долю і майбутнє своєї країни.

Студенти проводили свої спостереження за активізацією, соціалізацією населення у передвиборчий період, аналізували соціальні процеси, які відбуваються у різних сферах життя країни. Виборча компанія 2004 р. продемонструвала соціальну активність студентської молоді (участь у передвиборчій агітації, роботі виборчих комісій та ін.). Реакція на спробу фальшування виборів стала індикатором громадянської позиції студентства. Вперше за історію сучасної України відбувся сплеск національної самосвідомості: тисячі студентів повстали на захист волевиявлення народу, продемонстрували свою громадянську зрілість, бажання власноруч

будувати майбутнє своєї країни. Студенти стали найактивнішими організаторами й учасниками мітингів, актів протесту проти беззаконня.

Такий сплеск національної, громадянської, політичної свідомості, національної гідності і гордості – яскравий приклад вияву патріотизму. Доказ того, що ген патріотизму в українців неможливо знищити.

Проблеми безробіття, сучасні міграційні процеси теж потребують втручання молодих сил. У рольових іграх вирішувалися найболючіші проблеми, з якими у реальному житті зустрічається молодь. Відповіді на запитання „Що робити після навчання?“, „Чи потрібен ти своїй країні?“ студенти намагаються знайти у дискусіях. Установка на те, що кваліфіковані, високоосвічені, соціально активні молоді люди потрібні усюди, але найбільше своїй країні, допомагає студентам визначитися: справжній патріот вкладає знання та сили у розбудову своєї країни.

На запитання „Яка армія потрібна Україні?“ студенти впевнено відповідали: справедлива. Розуміння, що українська армія ніколи не була загарбницькою, сприяє формуванню стійких переконань, що армія захищає суверенітет своєї держави, мир і спокій свого народу, виступає у ролі миротворця. Разом з тим, студенти відстоювали думку, що захист Вітчизни – святий обов'язок кожного громадянина-патріота. Події листопада 2004 року засвідчили миролюбність, відданість української армії своєму народові.

„Ставлення до екологічних проблем“, „Захист довкілля“, „Атомні електростанції: добро чи лихо?“ – лише деякі теми рефератів, що засвідчують небайдуже ставлення студентів до навколишнього середовища. Повідомлення про техногенні катастрофи, екологічні кризи, дисбаланс у природі мають вплив на зростання відповідальності майбутніх інженерів перед майбутніми поколіннями. Справжній патріот не дозволить собі та іншим зашкодити природі. Природа рідного краю – не лише красиві краєвиди, а й національне багатство, яке потрібно берегти й примножувати.

Це неповний перелік тем, які мають вплив на патріотичні почуття студентів. Основним є методичний підхід до занять з

соціології, яка сприяє визначенню місця людини у суспільстві, взаємовідносин із суспільством, а також використання соціологічних досліджень з метою впливу на соціальні і патріотичні почуття студентів.

Важливо залучати студентів до різноманітних видів практичної діяльності, пов'язаної з проявами патріотизму. Цьому сприяють спецкурси за вибором студентів для певних нормативних дисциплін, наприклад, історії України, історії української культури тощо. Наприклад, спецкурс „Історія української науки” значно впливає на патріотичні почуття студентів, викликаючи у них повагу до представників української науки. Головна мета спецкурсу – повернення до надбань української науки, наукового внеску українських учених у світову науку, енциклопедизм, значний обсяг історичного, культурологічного матеріалу, який пропонується студентам. Крім загальновідомих у науковому світі імен студенти готують повідомлення про учених свого навчального закладу, про наукові школи, напрями наукових досліджень, досягнення тощо.

Зазначимо, що знайомство студентів з історико-культурними пам'ятками та визначними постатями поєднується зі самостійною роботою над матеріалами для написання рефератів і повідомлень в обласній науковій бібліотеці та обласному державному архіві. Суттєво, що окремі результати етнографічних, топонімічних досліджень студентів публікуються в університетському часописі, періодичних виданнях та доповідаються на щорічних університетських науково-практичних конференціях.

Дослідження проблеми реалізації виховних можливостей предметів соціально-гуманітарного циклу у патріотичному вихованні студентів показало, що викладач повинен при підготовці до навчального заняття передовсім виявити його виховні можливості в плані патріотичного виховання студентів, продумати методику їх реалізації на навчальному занятті, враховуючи при цьому рівень патріотичної вихованості студентів академічної групи. Підбір методики реалізації цього виховного потенціалу повинен передбачати спонукання студентів до роздумів, самостійних пошуків, дискусій, оцінки, явищ і фактів патріотичного змісту.

2.2.2. Патріотичне виховання студентів засобами самостійної роботи

У методиці патріотичного виховання особливе місце займає самостійна робота студентів (СРС), активізація якої можлива лише за умови розроблення чіткої системи індивідуальних довготривалих завдань, стимулювання їх виконання до кожного лекційного, практичного чи семінарського заняття, перевірки якості та об'єктивності оцінювання.

У контексті входження вищих навчальних закладів у Болонський освітній процес нагальним стало перенесення значної частини навчально-пізнавальної діяльності на самостійне опрацювання, що вимагає організації спеціальної роботи з виховання у студентів потягу до самоосвіти і самовиховання. Важливим було усвідомлення студентами необхідності самостійно готуватися до майбутньої професійної діяльності, здобувати необхідні знання, формувати у себе відповідні вміння і навички, а завданням педагогів – створити умови для творчої навчальної діяльності, за яких студент сам може встановлювати мету своєї роботи, планувати, організовувати, здійснювати й аналізувати досягнуті результати.

Найбільш ефективні результати дає комплексне використання різноманітних методів та прийомів, а саме: оглядових бесід за вивченими темами, поєднання їх з консультаціями, застосування елементів проблемного навчання під час співбесід тощо. Це сприяє підвищенню якості знань, які студенти здобували самостійно. Студентам для самостійної роботи рекомендується навчальна і методична література, довідникові джерела (енциклопедії, довідники, словники та ін.). Так, на допомогу студентам викладачами розроблена система запитань та завдань з програмних курсів історії України, історії української культури, ділової української мови. Опрацьовуючи ту чи іншу тему, студент мав можливість скористатися методичними розробками, посібниками, підручниками, довідниковою літературою, матеріалами періодичних видань, рефератами, таблицями, картками тощо.

Ефективність СРС підвищується, якщо її результати знаходять

практичне застосування, а саме: відбувається систематичне заслуховування та аналіз повідомлень на практичних чи семінарських заняттях; готуються наукові доповіді на студентські конференції, виступи на позааудиторних заходах; обговорюються та складаються анотації виховних заходів; вносяться пропозиції щодо організації виховної роботи; розробляються сценарії, складаються плани і програми та ін. Така самостійна робота виховує у студентів вміння логічно мислити, самостійно проникати у сутність тих чи інших явищ, прищеплює інтерес до наукових, соціально-економічних, громадсько-політичних проблем.

Матеріали для СРС відбираються не лише за змістом навчальної дисципліни, а й з урахуванням позитивного впливу на світогляд студентів, формування їхньої громадянської та національної свідомості, патріотичних почуттів. Так, для СРС з історії України та історії української культури вагомими є історичні факти про героїчне минуле України, області, міста, села, про становлення і розвиток української державності, розквіт культури, науки та освіти; з ділової української мови – висловлювання класиків світової культури, філософів, просвітян, істориків, митців слова, видатних політиків про українську історію, культуру, мову, кращі зразки усної народної творчості тощо.

Діяльність викладачів полягає у постановці посильних та цікавих завдань для самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів; організації цілеспрямованих впливів на студентів, спостереженні та обов'язковому стимулюванні, обліку та контролі. На таких заняттях створюються умови для реалізації духовних потреб студентів, розширення їхнього світогляду, стимулювання творчої активності.

Щорічні студентські науково-практичні конференції є важливими засобами залучення студентів до науково-пошукової роботи, самостійного аналізу подій і фактів. Так, студенти беруть участь у різних секціях відповідно до інтересів – у фахових, природничих, соціально-гуманітарних. Наприклад, студенти 1 курсу активніше беруть участь у роботі соціально-гуманітарних секцій, виступають з доповідями, повідомленнями, в яких розмірковують про

минуле й майбутнє своєї країни, про сучасну молодь, про перспективи розвитку суспільства тощо. Теми студентських доповідей свідчать про небайдужість студентської молоді до сучасних реалій – „Культурна ситуація в Україні”, „Україна і європейська інтеграція”, „Постколоніальний синдром”, „Культурні заходи „Молодої просвіти”, „Соціологічний аналіз сучасної екологічної ситуації в Україні”, „Проблеми формування української політичної культури”, „Політичний молодіжний рух на сучасному етапі” (див. **додаток В**).

Такі заходи не лише виявляють таланти, але й сприяють формуванню патріотичних почуттів: молоді люди беруть участь у міжнародних та Всеукраїнських олімпіадах, здобувають там значних успіхів, піднімають авторитет університету, країни. Призові місця на міжнародних олімпіадах з програмування свідчать про успіхи майбутніх інженерів, викликають гордість за свою Вітчизну не лише учасників і переможців, але й у їх друзів по команді, одногрупників, викладачів, батьків. На таких прикладах виховується інтелектуальне покоління. Обдаровані молоді люди – еліта нації, її гордість і честь, її світовий авторитет. Тому необхідно приділяти особливе значення формуванню інтелектуального потенціалу українських студентів, адже еліта піднімає суспільство і державу до висот досконалості.

Заслуговує на увагу підхід викладачів до СРС як до єдності трьох форм діяльності – навчальної, науково-дослідницької та суспільно корисної. Так, ними формувалися такі індивідуальні завдання, для яких ілюстративний матеріал до програмного теоретичного матеріалу відбирався за певною темою та сприяв формуванню патріотичних почуттів, становленню активної життєвої позиції студентів. Такий підхід покращував не лише організацію навчально-пізнавального процесу, розвивав професійні здібності, а й формував особистість студента, сприяв свідомому становленню професіонала, громадянина-патріота своєї Батьківщини. Патріотично спрямована СРС під керівництвом викладачів розпочинається на 1 курсі (підготовка повідомлень, рефератів, доповідей на практичних і семінарських заняттях), продовжується на 2-3 курсах (виступи на студентських конференціях, написання курсових робіт), переходить у наукові дослідження на випускних курсах (підготовка статей у

наукові збірники, публікацій для ЗМІ, дипломних проектів та магістерських робіт).

2.2.3. Патріотичне виховання студентів у позааудиторній виховній роботі

У реалізації змісту патріотичного виховання чільне місце займають позааудиторні виховні заходи. Вони сприяють поглибленню знань студентів з історії та культури народу, його традицій, формуванню патріотичних поглядів, переконань та почуттів, відповідної поведінки.

Важливе місце у патріотичному вихованні займало залучення студентів до масових заходів патріотичного змісту. Важливість значення масових заходів у тому, що вони охоплюють переважну більшість студентів, мають емоційний взаємовплив. Найбільш поширені масові заходи з тематики патріотичного виховання студентів – це відзначення державних та релігійних свят, знаменних подій у житті університету та факультету, проведення читацьких конференцій, тематичних вечорів, вечорів запитань і відповідей, тижнів з різних навчальних предметів, зустрічей з видатними людьми, конкурсів, олімпіад, фестивалів, виставок тощо.

Утвердженню патріотичних почуттів, співпричетності до важливих подій сприяла участь студентів в організації загальнодержавних свят – Дня Незалежності, Дня знань, Дня захисника Вітчизни, Свята Перемоги та ін.). Найбільш масовими є загальноуніверситетські вечори, присвячені Дню університету, Дню факультету, Дню студента, Дню науки та ін. Важливо, що такі заходи проходять в атмосфері особистої причетності до обговорюваних проблем. Студенти виступають організаторами й учасниками: запрошують гостей, готують виставки, демонструють фільми. Така робота проводиться з метою довести, що їх університет найкращий, викликати повагу до свого навчального закладу.

До Дня рідної мови організовуються тижні української мови, у межах яких проводяться вікторини на краще знання української мови та літератури. Щодо участі студентів в організації та проведенні цих заходів, то слід відзначити їхню активність, ініціативність та

самостійність.

Ефективною формою патріотичного виховання є читацькі конференції. Засобом пропагування наукової, художньої, публіцистичної літератури студентській молоді прищеплюється інтерес до книги, формуються літературно-естетичні смаки. Такі конференції проводяться на матеріалі творчості одного або кількох авторів, творів, поєднаних однією тематикою, з окремої літературної або наукової проблеми. Форма проведення для студентів першого курсу наближається до бесіди, під час якої студенти висловлюють своє ставлення до творів, читають напам'ять уривки, інсценують, переглядають фільми. Старшокурсники виступають з доповідями, повідомленнями, в яких аналізують особливості творчості, жанру, стилю, проблематики автора. Найбільшу зацікавленість виявляють студенти до творчих особистостей: Г. Сковороди, його філософії серця; І. Котляревського, його ролі у становленні української літературної мови та ін. Шанобливе ставлення до письменників-земляків виявляється у ретельному пошуку архівних матеріалів, фотодокументів. Наприклад, читацька конференція, присвячена М. Коцюбинському, супроводжувалася улюбленими музичними творами письменника та нагадувала літературно-музичну композицію.

Для допитливих і небайдужих до мистецтва проводяться літературні, мовні, краєзнавчі вікторини. Студенти беруть у них активну участь: збирають матеріали, готують наочність і призи.

Вечори запитань і відповідей закликають до діалогу між фахівцями й бажаючими знати відповіді на хвилюючі їх проблеми. При підготовці таких заходів запрошуються фахівці різних сфер діяльності. Зустрічі з лікарями, соціологами, політологами, мистецтвознавцями допомагають студентам розібратися у проблемах, пов'язаних із здоров'ям („Як подолати залежність від шкідливих звичок – куріння, пияцтва, наркоманії”).

У формі літературно-музичних композицій доречно проводити не тільки заходи на літературні теми („Поезія Л. Українки”, „Наш земляк М. Коцюбинський”, „Філософія серця Г. Сковороди” та ін.). Оригінальною є така форма для проведення заходів з популяризації імен українських науковців.

Культпоходи у театр на вистави „Наталка-Полтавка”, „Запорожець за Дунаєм”, „Мазепа”, „Поминальна молитва”, „Маруся Чурай”, відвідування концертів в обласній філармонії („Український романс”, музика М. Скорика, український джаз, народний хор „Дзвін”) не лише знайомлять студентів з різними жанрами мистецтва, але й формують естетичні смаки та патріотичні почуття.

Показниками ефективності масових форм позааудиторної роботи у патріотичному вихованні студентської молоді є кількісне охоплення, активність учасників, емоційний вплив.

Серед групових форм виховної роботи з патріотичного виховання найбільш поширені бесіди, зустрічі, диспути, „круглі столи”, вечори запитань і відповідей, літературно-музичні композиції, гуртки за інтересами, обговорення радіо- і телепередач, новинок преси, акції милосердя, пошукова діяльність, екскурсії, походи, заочні подорожі.

Бесіда – найбільш уживаний діалогічний метод. Бесіду проводять з одним студентом (індивідуальна бесіда), кількома (групова), з групою (колективна) на виховних годинах, зустрічах з кураторами тощо. Результативність їх залежить від уміння педагога подати інформацію, передати почуття, зацікавити, переконати, спонукати до роздумів. Теми для бесід підказує саме життя: про національних героїв та дисидентів, які боролися за національну ідею, життя яких є зразком служіння Україні, про сучасні народні традиції, про пріоритети сучасної молоді та ін.

Доцільне проведення евристичної бесіди „Космічні, астрономічні уявлення, знання і народний календар українців”, під час якої студенти збагачуються новими знаннями про предків. Знання праукраїнців про космос, всесвіт, реформа календаря мудрецем-скіфом Діонісієм Малим, система літочислення наших предків, місячний і сонячний календарі, український космізм засвідчують величезний науково-філософський потенціал українців, заохочують студентів до творчої пошукової роботи.

Складовими частинами виховного позааудиторного процесу є: безпосередній контакт із студентами, пробудження у них глибоких емоційних переживань, що впливають на почуття, сприяють

розумінню сутності патріотизму, поглибленню патріотичних почуттів; коригування переживань, які формують патріотичні почуття, перетворюють їх у стійкі переконання; вмале використання позитивних прикладів і включення студентів у різноманітні форми дискусійної роботи, яка сприяє поглибленому усвідомленню цих понять.

Збагачення студентів патріотичними почуттями здійснюється під час засвоєння ними історичного матеріалу про героїчне минуле нашого народу, його прагнення до зміцнення могутності рідної країни, про його мужність у боротьбі з іноземними загарбниками. Для надання виховній роботі емоційного характеру використовується яскравий фактичний матеріал, позитивні приклади патріотизму відомих історичних діячів, письменників, героїв національно-визвольних війн. Зустрічі з такими героями (ветеранами війни, праці, ученими, письменниками, поетами, художниками, громадськими діячами) мають ще більший вплив на патріотичні почуття студентів. Особливо, коли видатні люди є земляками студентів або викладачами і співробітниками університету. У ході зустрічей відбувається оцінювання історичних явищ на основі принципів історичної достовірності, науковості, гуманізму, доброчинності, а також з позицій забезпечення взаємозв'язку між поколіннями. У студентів необхідно акцентувати увагу на питаннях про внесок нашої країни у світовий розвиток науки, культури, різних галузей виробництва. Під час таких зустрічей студенти знайомляться зі своїми сучасниками, які стали взірцем патріотичного служіння Вітчизні. Патріотичні подвиги нелітературних героїв дають можливість студентам реально пережити почуття прив'язаності до своєї землі, батьківщини.

Зустрічі з творчими людьми рідного краю: письменниками, митцями, музикантами – закликають до творчості. Свідченням такої взаємодії стають виставки творів декоративно-ужиткового мистецтва, альманахи студентських поезій.

Важливу роль у формуванні патріотичних поглядів і почуттів студентів відіграють дискусії – як спонтанні, викликані суспільними подіями, повідомленнями ЗМІ, так і спеціально організовані, до яких слід ретельно підготуватися: визначити тему, підготувати питання для

обговорення, щоб студенти опрацювали відповідні літературні джерела, продумали свої виступи. Лише така підготовка дискусії дасть бажані результати. Дискусії на теми: „За що поважати Україну?“, „Мода на патріотизм“, „Українська історія: факти і фальсифікації“ надають студентам можливість висловлювали свої думки, сперечатися, доводити свою правоту, доходити висновку, що Україна – одна, вона наша і її треба любити, і докладати зусиль, щоб усі її визнавали й поважали.

У формуванні патріотичних поглядів і переконань студентів суттєвим є створення ситуацій, в яких виникла б потреба у відстоюванні студентами своєї думки, у процесі чого починає складатися власна точка зору, зміцнюється внутрішня позиція, з'являється здатність до утвердження власних адекватних переконань, які б не суперечили, а навпаки до певної міри узгоджувалися з напрямами внутрішньої і зовнішньої політики держави щодо власного народу та до світової спільноти.

Під час таких дискусій формується культура мислення й культура мовлення, логіка студентів, виявляються їх інтелектуальні здібності, відбуваються зміни поглядів на суспільні явища, переоцінка цінностей, а разом з тим вони замислюються над своєю життєвою, громадянською позицією.

Образотворче мистецтво містить багатий фактичний матеріал для бесід-диспутів на патріотичні теми, оскільки майже всі значні події в історії нашої Батьківщини, подвиги народу й окремих його представників знайшли відображення саме в цьому виді мистецтва. На честь цих героїчних звитяг споруджуються архітектурні і скульптурні пам'ятники, які слугують художникам наступних поколінь основою для створення різноманітних творів мистецтва. Як показує наше дослідження, активна участь студентів в спостереженні, осмисленні, емоційному співпереживанні, аналізі творів образотворчого мистецтва, приводить до того, що вони стають ніби учасниками доленосних подій, намагаються уявити себе на місці героїв твору.

„Круглі столи“ зазвичай збирають молодих людей, які не обмежуються власною думкою у пошуках істини. Учасники

демонструють свої знання теми й перспективи її розвитку. Обговорювалися теми: "Моральність наукових відкриттів", „Культура особистості і культура мовлення". Так, наприклад, тема „"Духовний потенціал українців" розглядалася у декількох аспектах: загальнолюдські і національні духовні цінності, гуманістичний потенціал язичницької віри, морально-духовний зміст народного календаря, християнські цінності, моральні цінності сучасної молоді та ін.

Творчий потенціал студентів найбільш реалізовувався у гуртках за інтересами, провідні завдання яких є: формування національно свідомого патріота-громадянина України; виховання фізично й морально здорової людини; засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм; формування естетичних смаків; створення атмосфери емоційної захищеності, любові; збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, звичаїв, обрядів свого народу і народів, що населяють Україну; вивчення мови й шанування культури, національної літератури, мистецтва, преси, радіо і телебачення.

Природні здібності студентів розкривалися у творчій праці, набуті навички вдосконалюються. Найпопулярнішими є гуртки народного та сучасного танцю, спортивні секції, фольклорні колективи, студії вокалу та художніх ремесел, театральні, поетичні клуби, клуби журналістів, фотоклуби. Про участь студентів у таких гуртках свідчать звітні концерти й виставки, статті у часописах університету, міста.

Сучасна молодь досить легко схоплює новації. Тому виховні проекти передбачають реалізацію з використанням новітніх технологій. Так, використанню радіо- і телепередач, художніх фільмів у виховній роботі патріотичного спрямування надавалося важливе значення. Радіопередачі Українського радіо „Слово", „Контрольна з української", пізнавально-інформаційні, науково-популярні програми, слугували навчальним матеріалом й заохочували до творчо-пошукової роботи, удосконалення мовної й мовленнєвої культури студентів. Радіопередача „Українська ідея: вчора, сьогодні, завтра" спонукала студентів замислитися над такими поняттями як національна

самосвідомість, національна гідність, український патріотизм. Прослуховування передачі у прямому ефірі або запису дозволяє студентам ознайомитися з різними поглядами на історію становлення української державності, історичними постатями, замислитися над власною громадянською позицією, сенсом життя. У бесіді з викладачем, з друзями такий матеріал використовувався з коментарями.

Під час пошукової роботи студенти охоче беруть участь у місцевих телепередачах (обласних, міських, університетських). Вони готували цикли „Великі поети, музиканти, художники”, „Історія закладів освіти на рідній землі”, виступали у передачах „Молодої Просвіти”, були учасниками дискусій з приводу актуальних проблем міста, регіону.

Перегляд кіно- та телефільмів патріотичної тематики з наступним обговоренням показав, що молоді люди диференціюють справжні і штучні ідеали, розуміють, що справжні загальнолюдські цінності незмінні протягом тисячоліть, національні цінності теж зберігаються і передаються від покоління до покоління. Роль викладача – допомогти студентам глибоко і критично сприймати побачене на екрані, правильно оцінювати події, явища, героїв, що сприяє виробленню правильних уявлень про ціннісні ідеали. Так, під час обговорення фільму „Огнем і мечем” створювалися сприятливі умови для з’ясування позицій польського кінорежисера і фактів української історії, порівняння світосприйняття, ментальності польського й українського народів.

У плані патріотичного виховання заслуговує на увагу екранізація української класики „Тіні забутих предків”, „У неділю рано зілля копала”, „Украдене щастя”. При обговоренні зі студентами цих творів мистецтва, до яких зверталися майстри світового рівня, виникали відверті розмови та дискусії. Студенти не завжди можуть пояснити свої почуття, передати, наскільки це дороге, близьке, рідне відчуття свого народу. Навіть, переглядаючи сучасні телефільми, порівнюють національні сюжети, національних героїв.

У процесі пошукової роботи застосовують різноманітні форми та методи, які передбачали і колективне читання й обговорення

газетних публікацій, використання цих матеріалів на виховних годинах. Найбільший інтерес студенти виявляють до молодіжних, політичних, культурних, спортивних тем. Щотижневики „ПІК”, „Кореспондент”, „Дзеркало тижня” приваблюють студентів своїми аналітичними матеріалами щодо політичної, економічної, культурної ситуації в Україні. Студенти не приховували своїх бажань розібратися у тих чи інших подіях, спрогнозувати вихід з криз, зізнавалися, що не завжди знають правильні відповіді на питання, які ставить життя, тому що не вистачає життєвого досвіду, знань. З гордістю студенти переказували статті про досягнення української науки, культури, спорту, чим заохочували одногрупників для пошуків таких публікацій.

Знайомство і вивчення під час екскурсій вітчизняних пам'яток світової культури формувало у студентів гордість за національні реліквії, розуміння загальнолюдських цінностей. Систематичними для студентів стали мандрівки історичними місцями України за маршрутами: історико-архітектурні пам'ятки м.Києва (XI-XX ст.), зокрема, у заповідники „Софія Київська” та „Києво-Печерська Лавра”, що занесені у Список Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО; Почаївська Лавра (XVI-XIX ст.); ландшафтний парк „Софіївка” (XVIII-XIX ст.) в м. Умань; історико-архітектурні пам'ятки багатьох національних культур (XII-XX ст.) у м.Кам'янець-Подільський; історико-архітектурні пам'ятки м. Вінниці (XVIII-XX ст.).

Особливе місце посідає історико-краєзнавча пошукова й дослідницька робота студентів, пов'язана з вивченням рідного краю. Студенти досліджують і репрезентують на різноманітних конференціях і фестивалях для молоді України та світу історико-культурну спадщину багатонаціональної батьківщини, створюють сайти, друкують статті у періодичних виданнях. Участь студентів у пошуковій історико-краєзнавчій роботі сприяє формуванню у них рис громадянина-патріота нашої держави, що, в свою чергу, дозволяє реалізувати у вихованні принцип наступності поколінь і розвивати історичну пам'ять у юних дослідників. Важливою така робота була в період підготовки до визначних історичних подій, наприклад, 60-річчя визволення України, рідного краю і міста від фашистських

загарбників. Розвитку патріотичних почуттів сприяють знання студентів про рідний край і почуття прив'язаності до тих місць, де вони народились і виросли і з якими у них пов'язані яскраві емоційні переживання. З любові до своєї малої батьківщини починається любов до України.

Формування національної свідомості, патріотичних почуттів студентської молоді здійснюється ефективніше при їх активній участі у створенні університетських краєзнавчих музеїв, призначених для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури народу. Музеї при закладах освіти за умови їх правильної організації стають осередками освіти і виховання, сприяють формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпечують духовну єдність поколінь. Розмаїття експонатів дає студентам можливість зрозуміти багатство й щедрість душі минулих поколінь, їх прагнення до краси, збереження національних звичаїв та обрядів. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що пошуково-краєзнавча діяльність студентів при створенні таких музеїв систематично впливає на їхні внутрішні переконання, сприяє утвердженню патріотизму, оскільки дозволяє урізноманітнити напрями їхньої активної участі у громадському та науковому житті ВНЗ.

Ефективними виховними заходами, в яких студенти виявляють свою активність і творчість, були історико-етнографічні експедиції з вивчення історії свого міста, вулиці, села, району, області, краю та топоніміки цієї місцевості, дослідження історичних пам'яток, збирання предметів старовини, проведення записів розповідей очевидців історичних подій, легенд, народних традицій, звичаїв, пісень, догляду за пам'ятниками, меморіалами, могилами невідомих героїв. Результатами цієї роботи є написання наукових рефератів, журнальних і газетних статей, підготовка доповідей, виступів на лекціях, радіо і телебаченні, у дискусійних клубах тощо.

Еколого-краєзнавча діяльність (подорожі, екологічні табори, товариства) дозволяє студентам виявляти та миттєво реагувати на випадки варварського ставлення до рідної природи, проводити роботи

з очищення і благоустрою джерел, потічків, маленьких річок, створенню полезахисних смуг, парків та алей, організовувати протестні заходи, спрямовані на припинення хімічного забруднення земель, знищення зелених насаджень та ін. Однак, головними у цій роботі є заходи з озеленення приуніверситетських територій, створення куточків природи біля гуртожитків, що сприяє формуванню шанобливого ставлення до рідної природи в цілому.

Зміцненню практичного компоненту патріотизму сприяє також організація діяльності студентів зі збереження пам'яток історії та культури, що сприяє вихованню поваги до всесвітньої культурної спадщини людства, вивченню та збереженню національних традицій народів світу, і, насамперед, історичних пам'яток духовної та матеріальної культури багатонаціонального народу своєї країни.

Для розвитку соціальної активності, поглиблення патріотичних почуттів, відповідальності за власну долю та долю однолітків, відстоювання їхніх прав важливим є залучення студентів до діяльності у студентському самоврядуванні, громадських молодіжних об'єднаннях. Важливою для набуття досвіду є робота у правовому семінарі та участь у програмі міської школи самоврядування. Гра дозволяє виявити ерудицію, ділові якості, ініціативність студентів, такі складові патріотизму, як прив'язаність до рідної землі, віра в майбутнє українського народу, гідність, людяність, толерантність, поміркованість, наполегливість та ін. Напередодні виборів до Верховної Ради України актуальним було проведення ділової гри "Демократичні вибори". Природно, консультантами тут виступали викладачі соціології, політології, правознавства.

Підвищенню ефективності формування патріотизму студентів сприяла співпраця з різноманітними молодіжними організаціями і спілками, участь у міських КВК, інтелектуальних іграх, міському просвітницькому лекторії, діяльності школи студентської молоді. Особливу дієвість набули шефські зв'язки з дитячими будинками, де студенти організували концерти, проводили благодійні акції до Дня Св.Миколая тощо.

У процесі групової роботи з патріотичного виховання студенти глибше усвідомлюють свою причетність до минулого, теперішнього і

майбутнього Батьківщини, що дозволяє утверджувати у них почуття відповідальності за майбутнє своєї держави, за власну долю. Групові форми виховання виявилися найдоступнішим, так як не вимагають особливих умов для їх організації і проведення, а також досить ефективними за умови кваліфікованого педагогічного керівництва. Основними вимогами до групових заходів є: створення колективів, тобто людей, об'єднаних спільною метою (як студентські групи, гуртки за інтересами та ін.) і соціально значимою спільною діяльністю (товариства, команди, союзи, об'єднання), що дозволяє впливати на формування почуття взаєморозуміння, взаємодії, взаємодопомоги, відповідальності; педагогічне управління студентським колективом, яке здійснюється з урахуванням виховної мети у поєднанні з особистими інтересами студентів, спрямованістю на формування їх патріотичних почуттів та переконань.

Індивідуальна виховна робота у патріотичному вихованні студентів є необхідною ланкою у встановленні взаємозв'язку між викладачем і студентом. Важливе місце в індивідуальній виховній роботі посідає корекційна робота. Позитивний виховний вплив на студентів мають індивідуальні бесіди з конкретного приводу („Правильний вибір професії”, „Мої стосунки з друзями”, „Проблеми батьків і дітей”, „В якій країні жити?” тощо) та профілактичні розмови („Морально-етичний кодекс українця”, „У здоровому тілі – здоровий дух”).

Серед форм індивідуальної виховної роботи особливе місце займає позааудиторне читання. При складанні індивідуального плану для читання враховується коло інтересів, захоплення, здібності студента. До переліку книг входить додаткова література з навчальних дисциплін, науково-популярна, художня. На матеріалі прочитаних книг проводяться бесіди, під час яких відбувається обмін думками, порівняння художніх й історичних героїв, подій, фактів.

Важливим є встановлення діалогу між викладачем і студентом, коли молода людина самостійно обирає літературу для читання, ділиться своїми враженнями, радиться щодо подальших кроків у самовихованні.

В індивідуальній роботі використовується і колекціонування,

яке позитивно впливає на загальний розвиток студентів, навчально-пізнавальну діяльність, поведінку, розширює світоглядні інтереси, формує дослідницькі навички, виховує цілеспрямованість, наполегливість й акуратність. Головне, щоб колекціонер чітко усвідомлював мету свого захоплення, не перетворював це заняття лише на бездумне накопичування.

Колекціонування марок (філателія), монет (нумізматики), художніх листівок, плакатів, репродукцій, мінералів, рослин тощо – найбільш поширені види колекцій. Якщо студент-колекціонер має бажання показати свою колекцію, йому допомагають в організації виставки, підготовці вступного і заключного слова, коментарів до експонатів. Прикладом для студентів можуть бути виставки приватних колекціонерів українська ікони, творів декоративно-ужиткового мистецтва та ін.

Заохочення студентів до професійної діяльності допомагає їм випробувати свої знання на практиці, визначитися з майбутньою роботою, бути корисним суспільству. Студенти реалізують свої творчі можливості, роблять свої власні відкриття (удосконалюють формулу, схему, створюють модель машини, комп'ютерну програму тощо), а результати впроваджують у навчальний процес.

Індивідуальна робота у патріотичному вихованні зумовлена індивідуальними особливостями студентів. Чинниками такої роботи є довірливі, доброзичливі стосунки між викладачами і студентами, авторитет вихователя, вміння оцінити ситуацію, зорієнтуватися в ній, передбачити наслідки виховних дій. У процесі експерименту ми переконалися, що індивідуальна форма виховання має важливу перевагу – можливість оперативно змінювати педагогічну тактику за зміни умов.

Важливим напрямом самовдосконалення в контексті патріотичної вихованості студентів є організація процесу самовиховання. Оскільки самовиховання здійснюється у всіх сферах життя і діяльності студента (навчання, праця, наука, виробництво, дозвілля, громадська робота тощо) на практиці необхідно домагатися, щоб усі ці види діяльності спонукали і сприяли залученню студентів до активної роботи над собою. Стимулом у самовихованні є ідеал

висококваліфікованого інженера, патріота. З метою формування у студентів ідеалу з ними проводилася різноманітна робота (обговорення книг, фільмів, диспути, зустрічі з ученими, випускниками ВНЗ, бесіди тощо).

У міру розвитку свідомості студенти все більше виступали в якості суб'єкта не тільки пізнання, а й самопізнання і на цій основі – у якості суб'єкта ставлення до зовнішнього світу й до самого себе. Цей вид діяльності неможливо проконтролювати, однак його результати очевидні: студенти, які займалися самовихованням, дають кращі результати у різних видах діяльності. Процес і результат пізнання самого себе, своїх фізичних, психічних, моральних якостей, сил і здібностей, думок і почуттів, вчинків і їх мотивів, свого ставлення до предметів і явищ зовнішнього світу й до самого себе являє собою специфічну форму свідомості – самосвідомість особистості. Самосвідомість поєднує знання (про себе) і ставлення (до себе) через пізнання зовнішнього світу, передусім, інших людей у процесі діяльності та спілкування. В основі самосвідомості знаходиться усвідомлення студентами себе членами суспільства, колективу, свого місця у житті, життєвого шляху, власного становлення і розвитку як особистості. Таким чином, важливим компонентом самосвідомості є усвідомлення свого суспільного обов'язку, своїх прав, відповідальності за власні вчинки, що сприяє формуванню самооцінки, самокритичності, вимогливості до себе, здатності до саморегулювання своєї поведінки, самоуправління, самовиховання.

Самовиховання – найскладніший вид діяльності є найбільш дієвим і плідним, тому що звертається до власних сил особистості, діє на неї зсередини [145]. Серед вимог до викладачів у плані стимулювання самовиховання актуальними є повага до особистості студента, підтримка його бажання бути самостійним, дотримання засад довіри, добровільності, органічності. Процес формування патріотизму спирається на виокремлення певних ознак, які визначають творчу діяльність педагога: педагогічне передбачення у формуванні національно-патріотичних рис; прогнозування ускладнень у процесі спілкування викладач – студент; схильність вихователя до оптимальності вибору спільних творчих дій; вимоглива доброта

педагога у виховному процесі.

Серед засобів, форм і методів патріотичного виховання студентів неабияку роль відіграє середовище, у якому відбувається формування майбутнього фахівця, громадянина-патріота. У процесі дослідження увага звертається на мовно-культурне середовище, політичну атмосферу у суспільстві перед та під час виборів, аналізується їх вплив на патріотичні почуття, переконання та вчинки студентів.

Використання зазначених форм і методів виховної роботи дозволяє коригувати особистісні якості студентів, зокрема, здатність до позитивного виходу із складної життєвої ситуації, набуття досвіду як духовного та інтелектуального обміну; створення готовності до незвичайних раптових життєвих ситуацій (через виховання моральних норм); розвиток уміння аналізувати життєві ситуації; позбавлення від страху перед несподіваною ситуацією і, як наслідок, зниження агресії; підвищення престижу позитивного вчинку серед молоді; коригування моральних норм (доброзичливість, уважність, повага, толерантність тощо); напрацювання вмінь прийняття правильних моральних рішень; взаємообмін життєвим досвідом з одногрупниками, ровесниками, старшими; здатність адекватно сприймати життєвий досвід старшихлюдей; набуття здатності до моральної самостійності і стійкості.

Спостерігається пряма залежність: чим активніше студенти включаються до різноманітних видів діяльності, тим успішніше формуються їхні переконання у важливості і необхідності цієї справи для людей, для однолітків. Вони переживають почуття гордості, власної відповідальності за долю країни і народу що і є основою утвердження їхніх патріотичних переконань.

У патріотичному вихованні студентів викладач є не лише організатором навчально-виховного процесу, а, в першу чергу, взірцем професійності, вимогливості, справедливості і патріотичності.

Розбудова незалежної України вносить корективи щодо формулювання мети професійної підготовки фахівців різних профілів, у тому числі й майбутніх інженерів. Сучасний інженер, окрім фахових знань, умінь і навичок, має володіти загальною культурою,

розумінням екологічних та соціальних наслідків своєї діяльності, світоглядними орієнтирами та духовними цінностями. Саме така творча особистість необхідна сьогодні для ефективного здійснення розбудовчих процесів в Україні. Тому одним із завдань гуманітаризації та гуманізації вищої освіти, зокрема технічної, є орієнтація її на загальнолюдські культурні цінності, прилучення студентської молоді до національних джерел духовності, формування у неї патріотичних якостей.

Успішне формування патріотичної вихованості студентів забезпечують такі педагогічні умови: орієнтація студентів на ідеал сучасного інженера, як носія, окрім фахових знань, умінь і навичок, рис громадянина-патріота; усвідомлення студентами виховних можливостей змісту соціально-гуманітарних дисциплін (комплект науково-історичних текстів, зміст яких відображає особливості наукової діяльності українських інженерів); забезпечення активності студентів у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін та підготовки і проведення позааудиторних виховних заходів; готовність викладачів реалізувати виховний потенціал соціально-гуманітарних дисциплін щодо патріотичного виховання студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов А.В. К вопросу о сущности патриотизма // Полигнозис. – 2000. – № 2. – С. 60-62.
2. Абрамчук О.В. Виховний потенціал курсу „Ділове українське мовлення” в становленні національно-свідомої особистості//Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції „Виховний процес у технічному вузі:проблеми та рішення”. – Алчевськ, 2001. – С. 194-195.
3. Абрамчук О.В. Патріотичне виховання майбутніх інженерів//Наукові записки ВДПУ ім.М.Коцюбинського. Вип.5. – Вінниця, 2001. – С.44-46
4. Абрамчук О.В. Студент вищого технічного закладу освіти як об’єкт і суб’єкт патріотичного виховання//Наукові записки Тернопільського держ.пед.ун-ту ім.В.Гнатюка. Вип.9. – Тернопіль, 2001. – С. 52-57.
5. Абрамчук О.В. Стан патріотичного виховання студентів вищих технічних закладів освіти//Наукові записки Тернопільського держ.пед.ун-ту ім.В.Гнатюка. Вип.11. – Тернопіль, 2002. – С.36-40.
6. Абрамчук О.В. Зміст патріотичного виховання студентів вищих технічних закладів освіти//Зб.наукових праць. Вип.5. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 20004. – С. 365-373.
7. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 334 с.
8. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
9. Андреева Г. М. Социальная психология. – М., 1997. – 432 с.
10. Антология педагогической мысли УССР /Сост. Н. Калениченко. – М.: Просвещение, 1988. – 640 с.
11. Антоненко М.Я. Проблеми формування національної свідомості // Рідна школа. –1991. –№2. – С.5-9.
12. Аронов А.А. Воспитывать патриотов. – М.: Просвещение, 1989.
13. Архангельский Л.М. Моральные ценности: сущность и реализация // Современная цивилизация и моральные ценности. – М.: Политиздат, 1982. – 207 с.
14. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. – М.: Мысль, 1976. – 158 с.
15. Бабанский Ю. К.Избранные педагогические труды. – М.:Педагогика, 1982. – 560 с.
16. Балл Г. О. Аналіз сутності особистісної свободи у контексті гуманізації освіти і виховання // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць / Ред кол. І. А. Зязюн та ін. – Львів: Світ, 1999. – Вип. 4. – С. 33-42.
17. Баррон Ф. Личность как функция проектирования человеком самого себя // Вопр.психол. – 1990. –№2. – С.153-155.

18. Башмет М. Зміцнення всіх компонентів національної свідомості у молоді – пріоритетний напрям державотворчої політики України // Державність. – 1994. – № 1-2. – С. 50–53.
19. Белинский В.Г. Ничто о не о чем, или отчет к изданию „Телескопа” за последнее полугодие русской литературы. Собр.соч. – М., 1976. – Т.1. – 736 с.
20. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегии становления. – Ровно, 1991. – 146 с.
21. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості// Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С.130-137.
22. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204с.
23. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиція і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
24. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання // Наук.вісник Півд.Укр. пед.і-ту. Вип. 4-5. – С.35-40.
25. Бодалев А.А. Психология личности. – М.: Изд-во Моск. ун.-та, 1988. – 188 с.
26. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
27. Большая советская энциклопедия /Гл.ред. Б.А. Введенский. Второе издание. – М.:Большая Советская Энциклопедия, 1955. – Т.32.
28. Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К.:Вересень, 1996. – 129 с.
29. Боришевський М.Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості: понятійний апарат. – К., 1993. – 24 с.
30. Боришевський М.Й. Духовні цінності в розвитку особистості. – К.:// Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.27.
31. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности // Вестник МГУ. Психология. – 1981. – Т 2. – С.46-54.
32. Булашов Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях:Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1992. – 415 с.
33. Ващенко Г. Виховний ідеал// Дивослово. – 1996. – №4. – С.55-58.
34. Ващенко Г. Психологічні властивості українців і причини наших невдач // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С.12-20.
35. Ващенко Г. Праці з педагогіки та психології. – К.: Школяр-Фада ЛТД, 2000. – 414 с.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Укл. і гол. ред. В. Т. Буел. – К.: Ірпінь, 2001 – 1440 с.
37. Вернадський В.И. Размышления натуралиста.– М., 1975. – Кн.2 – С.54.

38. Винниченко В. Відродження нації. – Ч.: Репринтне відтворення вид. 1920 р. – К.: Політвидав України, 1990. – 328 с.
39. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. – Львів, 1996. – 238 с.
40. Вишневецький О., Кобрій О.М., Чепіль М.М. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій/За ред. О.Вишневецького. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268с.
41. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: ВЦ "Академія". – 2002. – 575 с.
42. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М.: Academia, 1999. – 168 с.
43. Волкогонов Д.А. Феномен героїзму: О героях и героическом. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
44. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 590 с.
45. Выготский Л.С. Педология подростка // Собр. соч. в 6-ти т.т. – М., 1984. –Т. 4. – С.5-242.
46. Галузинський В.М. Евтух М.Б. Основи педагогіки і психології вищої школи в Україні – К., 1995 – 168 с.
47. Галузинський В.М. Евтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К.: Вища школа, 1995. – С.93.
48. Галузяк В.М., Сметанський М.І., Шахов В.І. Педагогіка. – Вінниця, 2001. – 199 с.
49. Гальчак С. Земля над Россю/Краєзнавчі нариси.–Вінниця, 1995.–126 с.
50. Гапон Ю.А. Виховання як соціальний процес. – Запоріжжя-Донецьк, 1992. – 139 с.
51. Гербарт И.Ф. Избранные педагогические сочинения. — М.: Учпедгиз, 1940. –Т. 1. – С. 148-179.
52. Героїчний епос українського народу: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 431 с.
53. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. –М.: Прогрес, 1976. – 495 с.
54. Гнатюк В., Черниш П. Виховний ідеал – бути патріотом // Початкова школа. – 1998. –№ 3. – С.36-40.
55. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави //Рідна школа. – 2001. – №2. – С.9-14.
56. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
57. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям. – К.: АПН України, 1995. – 45с.
58. Грінченко Б. Словник української мови. В 4 томах. – К.: Наукова

- думка, 1997. – Т.3. – С.102.
59. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу /Упоряд.А.Жуковський. –К.:МAM Укр. Ін-т укр.археограф., 1994. –286 с.
  60. Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. – К.:Наукова думка, 1991. – 128 с.
  61. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – К.: ”Веселка”, 1991. – 46 с.
  62. Грушевський М. Історія України-Руси: У 2т. – К.: Наукова думка, 1992. – 640 с.
  63. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Русский язык, 1980. – Т.3. – 555 с.
  64. Данченко О.С. Невмируще джерело: Бесіди про українське народне мистецтво. – К.: Мистецтво, 1975. – 190 с.
  65. Дзюба І. Вітчизна у нас одна. – Львів: ”Каменяр”, 1984. – С.133.
  66. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.). –К.: МО, 1993. – 121с.
  67. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1956. – С. 136-203.
  68. Добривода О.І. Духовні скарби українського народу в житті молоді. – Тернопіль: МП Чумацький шлях, 1994. – 304 с.
  69. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. – К., 1996.
  70. Дьюї Д. Моральні принципи в освіті. – Львів: „Літопис”, 2001. – 30 с.
  71. Енциклопедія сучасної України. – К., 2001.
  72. Енциклопедія українознавства/ Авт.-укл. В.В.Оліфіренко. – Д.: „Стакер”, 2000. – 496 с.
  73. Этимологический словарь русского языка. – К.:Рад.шк., 1989. – С.292.
  74. Жмир В. Національна свідомість та державність// Вісник АНУ. – 1993. – №10. – С.63-66.
  75. Жулинський М. Із забуття – в безсмертя. – К.: Молодь, 1985. – 192 с.
  76. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. –К.: Основи, 1993. –126 с.
  77. Закон “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (від 5 лютого 1993р.) // Закони України. – К., 1996. – Т.5. – С.38-46.
  78. Закон України “Про освіту” // Закони України. – К., 1996. – Т.1. – С.414-434.
  79. Закон УРСР „Про мови в УРСР”(29.10.1989 р.). – К.:”Україна”, 1991.
  80. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.:

- Политиздат, 1986. – 223 с.
81. Зінченко Л.П. Православ'я в Україні. – Вінниця, 2003. – 188 с.
  82. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
  83. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. – К., 1997. – 302 с.
  84. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: "Відродження", 1994. – 217 с.
  85. Ігнатенко П.Р. Національна система виховання. Спроба концепції // Рад. школа. – 1991. – № 7. – С. 47–52.
  86. Іларіон, Митрополит (Огієнко). Українська церква: В 2 т. – К., 1993.
  87. Історія української культури/За ред. І.Крип'якевича. – К.: Либідь, 2000. – 621 с.
  88. Каюков В.І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу: Дис... канд.пед.наук. 13.00.01.–Івано-Франківськ, 1996. – 182 с.
  89. Кепдэл М. Ранговые корелляции. – М., 1975. – 214 с.
  90. Киричук О.В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України // Рад. школа. – 1991. – № 5. – С. 33–40.
  91. Кловак Г.Т. Традиції української етнопедагогіки як фактор формування національної самосвідомості молодших школярів: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1996. – 198 с.
  92. Кобзар Б.С. та ін. Виховання патріотизму і формування культури міжнаціональних відносин в учнів шкіл-інтернатів:Метод.рек./ Б.С.Кобзар, Є.П.Постовойтов, Л.С.Дробот. – К., 1998. – 56с.
  93. Ковальчук О.В. Українське народознавство. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
  94. Козубовська І., Сагарда В. Основи психології і педагогіки для соціальних працівників. – Ужгород., 2003. – 190 с.
  95. Коляда О.Я. Виховуємо патріотів-інтернаціоналістів. – К.:Радянська школа, 1978. – 94 с.
  96. Коменский Я. А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1955. – С. 161-376.
  97. Кононенко П. Свою Україну любіть. – К., 1996.
  98. Конституція України. – К.: "Право", 1996.
  99. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997.
  100. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інф. збірник МО України, 1996. – № 13.
  101. Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інф. збірник МО України, 1996. – № 14.
  102. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності //Педагогічна газета. –2000. – № 6(72),

- червень. – 6 с.
103. Концепція національного виховання //Рідна школа.– 1995. – № 6. – С.18-25.
  104. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні/ Авт. А.Погрібний, А.Алексюк, О.Вишневський та ін. – К.: ”Школяр”, 1997. – 148 с.
  105. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.Н.Проколієнко. –К.:Рад.школа, 1989. – 608 с.
  106. Кравець В.П. Історія укр. школи і педагогіки.– Тернопіль, 1994.– С.34.
  107. Кремень В.Г. Формування особистості в умовах української державності // Педагог.газета. –1999. – №12. – С.1-2.
  108. Культура і побут населення України/В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх та ін. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
  109. Кульчицький О.Г. Світовідчуття українців/ Українська душа. – К.: Либідь, 1992.
  110. Кучуков М.М. Исторические типы патриотизма: Дис...канд. философ. наук: 09.00.01. – Ростов-на-Дону, 1983. – 223с.
  111. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.
  112. Лариченко Н.В. Педагогіка соціалізації: Європейські абриси. –К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 443с.
  113. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 324 с.
  114. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. –М.:Педагогика, 1981. – 185 с.
  115. Локк Дж. Мысли о воспитании // Педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1939. – С. 72-221.
  116. Ломов Б.Ф. Личность в системе общественных отношений //Психол.журнал. – 1981. – № 1. – С.19-24.
  117. Лузік Е.В. Теорія і методика загальнонаукової підготовки в інженерній школі: Автореф. дис...д-ра пед. наук: 13.00.04/ АПН України, Інститут педагогіки і психології проф. освіти. –К., 1996.–59с.
  118. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. – К.: Центр „Магістер-S”, 1996. – 256 с.
  119. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки /За ред. М.Г.Стельмаховича. – К.: ІЗМН, 1998. – 358 с.
  120. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей // Твори в 7 т. — К.: Рад. шк., 1954. – Т. 4. – 396 с.
  121. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу // Твори в 7 т. – К.: Рад. шк., 1954. –Т. 5. – 382 с.
  122. Майборода Г.Я. Соціально-педагогічний потенціал українських

- народних обрядів у системі формування морально-духовних цінностей особистості: Дис...канд. пед. наук: 13.00.01. – Черкаси, 1996. – 193 с.
123. Мала енциклопедія державознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996 – 942 с.
  124. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія. – К., 1995. – 234 с.
  125. Мацько Л.І. Українська мова: формування національної свідомості. – К.: Педагогіка і психологія, 1996. – № 1. – С.67-70.
  126. Методи дослідження ціннісних орієнтацій учнівської молоді /за ред. Скульського. – Івано-Франківськ: Вид-во НМЦ Українська етнопедагогіка і народознавство, 1997. – 132 с.
  127. Мовчан Р.В. Українська література.– Ірпінь, ВТФ“Перун”, 1999– 496 с.
  128. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навч.посібник. – К., 2001. – 607 с.
  129. Мороз О. Як читати «Поучення» В.Мономаха. – Освіта. – №35, 2000.
  130. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування національної школи // Рідна школа.–1994. – № 11.— С.31.
  131. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К., 2001. – 20 с.
  132. Нащадки святої трійці. Генеза української державної символіки в дослідженні к.ф.н. О.Братка-Кутинського. – К.: ”Білий птах”, 1992. – 85 с.
  133. Никандров Н.Д. Ценности как основа целей воспитания // Педагогика. – М., 1998. – № 3. – С.3–10.
  134. Новий тлумачний словник укр.мови. У 4 томах /Укладачі В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконіт, 1999. – Т.3. – С. 223.
  135. Общая психодиагностика /Под ред.А.А.Бодилева, В.В.Столина.- М.: Изд-во МГУ, 1987. -304 с.
  136. Огієнко.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, - 1994. –С.35.
  137. Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. – К.: Обереги, 1994. – 72 с.
  138. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. – 141 с.
  139. Оконь В. Введение в общую дидактику. – М.: „Высшая школа», 1990. – 372 с.
  140. Основи національного виховання: Концептуальні положення/За ред. В.Г.Кузя. – К.: Інформ.-видавничий центр „Київ”, 1993. – 149 с.
  141. Основы педагогики и психологии высшей школы.Под ред. А.В.Петровского. – М.:Изд.МГУ, 1986. – 304 с.
  142. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. – К.: Наукова думка, 1996. – 230 с.
  143. Патриотическое сознание: сущность и формирование /А.С. Миловидов П.Е.Сапегин, А.Л.Симонов и др.–Новосибирск: Наука, 1985. – 254 с.

144. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. – Одеса: ПДПУ ім. К. Ушинського, 2002. – С. 295-339.
145. Педагогіка/Під ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Вища школа, 1986.
146. Педагогическая энциклопедия/Гл. ред. И. А. Капров (гл. ред.). – М.: Сов. энциклопедия, 1966.
147. Педагогічні технології. Навч. посібник. – К.: Українська енциклопедія, 1995. – 253 с.
148. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические произведения в 3-х т. — М.: Изд. АПН РСФСР, 1965. – Т. 3. – С. 339-366.
149. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
150. Петронговський Р. Р. Структура патріотизму старшокласників // Вісник Житомирського університету. – 2002. – № 9. – С. 165–167.
151. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів. – К.: Україна, 1998. – 343 с.
152. Підласий І. Реалії сучасного українського виховання // Рідна школа. – 1994. – № 12. – С. 3-5.
153. Погорілий О. І. Соціальна думка ХХ ст. – К.: Либідь, 1996. – 224 с.
154. Погрібний А. ...То й мудрість би була своя. – К.: Дніпро, 1996. – С. 7-13.
155. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
156. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
157. Попович М. В. Національна культура і культура нації. – К., 1991. – 64 с.
158. Потебня А. А. Мысль и язык. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
159. Поучение князя Вл. Мономаха / Антология педагогической мысли Древней Руси и русского государства 16-17 вв. – М.: Педагогика. – С. 164-170.
160. Програма національно-громадянського виховання студентської молоді. – Дрогобич, 2003. – 55 с.
161. Психология формирования и развития личности / Под. ред. Л. И. Анциферовой. – М., 1981. – 366 с.
162. Психологічний тлумачний словник. – Харків: Прапор, 2004. – 639 с.
163. Радищев А. Н. Сб. соч. – М., 1952. – С. 205–206.
164. Радугин А. А. Социология: Курс лекций. – М.: Центр, 1996. – 206 с.
165. Роджерс К. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164-168.
166. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. – М., 1967.
167. Руденко Ю. Д. Розвиток теорії і практики формування в учнів наукового світогляду в історії педагогіки України (1917-1941): Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Укр. держ. пед. ун-т

- ім. М. Драгоманова. – К., 1995. – 44 с.
168. Рудницька О.П. Мистецтво у контексті розвитку духовної культури особистості//Художня освіта і проблеми виховання молоді:Зб.наукових статей. – К., 1997. – С.3-10.
169. Русова С. Вибрані педтвори у 2-х т. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 1. – 272 с.; кн.. 2. – 320 с.
170. Руссо Ж.-Ж. Эмиль или о воспитании. – М., 1896. – С. 1-324.
171. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї. –К.: Т-во „Знання України”, 1993. – 112 с.
172. Сверстюк Є. Блудні сини України. –К., 1993. – 256 с.
173. Семчишин М. Тисяча років української культури. – К.: Фенікс, 1993. – 550 с.
174. Січинський В. Чужинці про Україну. – К.:Довіра, 1993. – С.82.
175. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. – М., 1986.
176. Скульський Р.П. Педагогічні умови відродження та розбудови національної школи: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. – Київ-Чернівці, 1997. – Ч.1. – С.238-241.
177. Скульський Р.П., Стельмахович М.Г. Методика викладання народознавства в школі: Посібник для вчителів, вихователів. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В.Стефаника, 1995. – 176 с.
178. Словарь иностранных слов. – М.:Русский язык, 1981. – С.376.
179. Словник символів культури України. – К.: „Міленіум”, 2002. – 257 с.
180. Слово о полку Игореве: Древнерусский текст. Пер., прим. Д.С. Лихачева. – М.: Просвещение, 1984. – 207 с.
181. Советский энциклопедический словарь /Гл. редактор А.М.Прохоров. – Москва: Сов. Энцикл., 1983. –1600 с.
182. Современный словарь по культурологии. – Минск: Совр.слово, 1999.
183. Соціологічна думка України. Навч. пос./Ред. М.В.Захарченко та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.
184. Социологический энциклопедический словарь /Редактор-координатор – академик Российской Академии наук Г.В.Осипов. – М.: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1998. – 488 с.
185. Ставроян С.М. Ціннісні орієнтації молоді. НДІ педагогіки//Матеріали конф. – Дрогобич, 1990.
186. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання: Посібник для вчителів. – Івано-Франківськ, 1996. – 80 с.
187. Стельмахович М.Г. Українське національне виховання//Початкова школа. – 1993. – №8. – С.3-7.
188. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К., 1985.
189. Ступарик Б.М. Про мету національного виховання в Україні//

- Педагогіка і психологія. – К., 1999. – С.87-94. Національна школа: витоки, становлення. – Івано-Франківськ, 1992. – 192 с.
190. Супруненко В. Ми – українці: Енциклопедія українознавства: У 2 кн. – Дніпропетровськ, 1999.
  191. Сухомлинський В.О. Педагогічні статті // Вибр.тв. в 5-ти т.т. — К.:Рад.шк., 1980. – Т.5. – 678с.
  192. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр.тв. в 5-ти т. - К.: Рад.шк., 1980. – Т.3. – С. 4-390.
  193. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа // Вибр.тв. в 5-ти т. - К.: Рад.шк., 1980. –Т.4. – С. 7-390.
  194. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр.тв. в 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1979. –Т.2. – С. 149-418.
  195. Сучасне українське виховання//Матеріали наук.-практ.конф. „Українська національно-демократична педагогіка в контексті завдань сучасного виховання”. – Львів:”Основа”, 1997. – 175 с.
  196. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості: Програма спецкурсу і навчальний посібник/За ред. Д.О.Тхоржевського. – К.: ІЗМН, 1998. – 150с.
  197. Теоретичні основи педагогіки. Курс лекцій/За ред.проф. Вишневського. – Дрогобич: ”Відродження”, 2001. – 268 с.
  198. Тлумачний словник української мови/ Укл. В.Яременко, О.Сліпушко. –К.: „Аконіт”, 1998. –Т.3. – С.223.
  199. Українська культура: Лекції за ред Д.Антоновича/Упор. С.В.Ульяновська. – К.:Либідь, 1993. – 592 с.
  200. Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х т./ Редкол: А.В.Кудрицький та ін.-2-ге вид.– К.: Голов.ред УРЕ. 1987.– Т.2.–736 с.
  201. Україна в ХХ столітті (1900-2000): Зб.документів і матеріалів/Упоряд. А.Г.Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 351 с.
  202. Україна у контексті світової цивілізації/ За ред.Д.О.Тхоржевського. – К., 1999. – 175 с.
  203. Украинский язык для начинающих. Укл. З.М.Терлак, А.А.Сербенская. – Львов: Свит, 1990. – 240 с.
  204. Універсальний словник-енциклопедія /Гол. ред. ради чл. кор. НАНУ М.Попович. – К: Ірина, 1999. –1551 с.
  205. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання // Вибрані педагогічні твори в 2 т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 192–471.
  206. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні. Вибр.пед.твори в 2 т. – К.: Рад. школа, 1983. – С.43-103.
  207. Фарфаровский В.П., Валеев И.И. Патриотическое воспитание учащихся в национальной школе: Пособие для учителя и воспитателя. – М., 1991. –110 с.

208. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін. За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.
209. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
210. Філософський словник /За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Гол.ред. УРЕ, 1986. – 796 с.
211. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: „Академія”, 2002. – 528 с.
212. Хрестоматія давньої української літератури.- 2-е вид., випр. та доп.- К.: Радянська школа, 1952.- 603 с.
213. Хрестоматія по истории зпрубежной педагогики/Сост. А.И.Пескунов. – М.: Высшая школа, 1981. – 528 с.
214. Цінності освіти і виховання:Наук.-метод.зб. / О.В.Сухомлинська (ред). – К.,АПН Укр., Центр ін форм. та докум. ради Європи в Україні., 1997. – 224с.
215. ЧугуєнкоМ.Україна, яка шокує.–Харків: КК сімейного досуга, 2005.– 351с.
216. Чудновский В. Нравственная устойчивость личности.–М., 1981.–208 с.
217. ШамардинВ.И.Воспитание патриота//Педагогика.–№4.–2000.–С.34-37.
218. Шаповал М. Соціальне українське відродження. – К., 1994.
219. Шевчук В.О. Из вершин і низин. – К.:Дніпро, 1990.
220. Эриксон Э. Детство и отрочество. – С–Петербург: Ленато АСТ, фонд “Университетская книга”, 1996. – 560 с.
221. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
222. Янушевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования/ Пер. с польск. О.В.Довженко. – М.: Высшая школа, 1986. – 342 с.

Шановний друже!

До Вашої уваги пропонується анкета, що проводиться в межах наукового дослідження рівнів патріотичної вихованості студентської молоді вищих технічних навчальних закладів. Отримані дані будуть оброблені на комп'ютері, тому в анкеті застосовано цифрове кодування.

Просимо дати щирі відповіді на всі запитання, що містяться в анкеті, акуратно заповнити її лише після ознайомлення з інструкцією.

Анкета анонімна. Отриману інформацію буде використано в суто наукових цілях.

ІНСТРУКЦІЯ

Після ознайомлення з інструкцією уважно прочитайте запитання. У запропонованих варіантах відповідей знайти саме такий, що найбільш точно відображає Вашу особисту думку, або істинний стан речей. Обведіть колом цифри коду, що знаходяться праворуч.

Окрім закритих, в анкеті містяться й відкриті запитання, до яких не пропонуються будь-які варіанти відповідей. У такому разі Вам слід вписати їх у відведені для цього вільні рядки.

Увага! Цифри кодів відповідей, що розташовані ліворуч, обводити чи закреслювати не потрібно!

Сподіваємося на плідну роботу та щирі відповіді! Дякуємо за співпрацю.

001. Що означає слово патріот?

- а) той, хто любить свою країну;
- б) свій народ;
- в) своє місто (край, село);
- г) свою справу;
- д) живе на рідній землі;
- е) інше.

002. Хто такий справжній патріот ?

- а) відданий своєму народові;
- б) прагне кращого майбутнього для своєї Батьківщини;
- в) працює на користь своєї країни;
- г) інше.

003. Що для Вас означає бути патріотом?

- а) любити свою землю;
- б) свою родину;

- в) чесно жити і працювати;
- г) прагнути кращого майбутнього для своєї Батьківщини ;
- д) стати на захист Вітчизни за різних умов;
- е) інше.

004. Чи вважаєте Ви себе патріотом?

- а) України;
- б) свого міста(села, краю);
- в) університету (факультету, групи);
- г) інше.

005. Що таке патріотизм?

- а) вірність Батьківщині;
- б) повага до рідної землі;
- в) повага до народу;
- г) гордість за незалежність держави;
- д) готовність захищати інтереси свого народу;
- е) прагнення покращити життя народу своєї країни;
- ж) інше.

006. Чи готові ви захищали свою Вітчизну від ворогів?

- а) так;
- б) так, за певних умов;
- в) ні;
- г) інше.

007. Чи відчуваєте Ви себе громадянином України?

- а) так;
- б) ні;
- г) інше.

008. Чи є патріотизм національною рисою українця?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

09. Чи повинен майбутній інженер виховувати в собі патріотичні почуття?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

010. У чому виявляються Ваші патріотичні почуття?

- а) серйозне ставлення до навчання;
- б) формування професійних якостей;
- в) відповідальність за свої вчинки;
- г) участь у громадському житті;
- д) інше.

011. Хто для Вас є взірцем патріота?

- а) історичні герої; національні герої
- б) видатні діячі Держави;
- в) учителі;
- г) батьки;
- д) інше.

012. Хто для Вас є національним героєм?

- а) політик;
- б) учений;
- в) митець;
- г) інше.

013. Назвіть імена видатних державних діячів України

- а) минулого;
- б) сучасності.

014. Коли була проголошена незалежність України?

015. Коли була прийнята чинна Конституція України?

016. Який державний устрій в Україні?

017. Пригадайте прізвища українських учених, які зробили внесок у світову науку

018. Які прізвища українських учених-інженерів Вам відомі?

019. Згадайте імена відомих українських економістів

020. Як би Ви визначили своє ставлення до відродження національної культури?

- а) позитивне;
- б) негативне;
- в) інше.

021. Назвіть імена українських письменників

022. Назвіть імена українських художників

023. Які почуття виникають у Вас, коли звучить Гімн України?

- а) почуття патріотичного піднесення;
- б) почуття гордості;
- в) любові до України;
- г) хвилювання;
- д) відсутні будь-які позитивні почуття;
- е) негативні почуття: сум, безвихідність, апатію;
- ж) інші.

024. Ваша мета вступу до ВНЗ?

- а) отримати спеціальність;
- б) стати фахівцем;
- в) отримати диплом;
- г) інше.

025. Ваша мета навчання у ВНЗ?

- а) отримання знань;
- б) можливість реалізувати себе у професії;
- в) спілкування з ровесниками;
- г) участь у науково-дослідницькій роботі;
- д) реалізація себе (у культурному житті, громадській діяльності, ін.).

026. Ваше ставлення до майбутньої професійної діяльності?

- а) створити власну справу;
- б) мати місце роботи;
- в) бути суспільно корисним;
- г) мати високооплачувану роботу;
- д) інше.

027. Чи потрібно патріотичне виховання студентської молоді?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

028. Чи берете Ви участь у виховних заходах?

- а) як учасник;
- б) як глядач;
- в) інше.

029. В яких позааудиторних заходах Ви берете участь?

- а) концертах художньої самодіяльності;
- б) диспутах;
- в) зустрічах з цікавими людьми;
- г) виховних годинах;
- д) конкурсах;
- е) інше.

030. Чи є любов до рідної мови проявом патріотизму?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

031. Чи обов'язково патріоту володіти мовою своєї Батьківщини?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

032. Яку мову Ви вважаєте рідною?

- а) українську;
- б) російську;
- в) іншу.

033. Ваше ставлення до української мови?

- а) повага;
- б) неповага;
- в) байдуже;
- г) інше.

034. Чи може стати українська мова стимулом для Вашого навчання, життя за кордоном?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

035. Чи є мова ознакою культури?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

036. Чи є культура мови ознакою освіченості людини?

- а) так;

- б) ні;
- в) інше.

037. Чи повинен майбутній інженер (економіст) підвищувати рівень культури мовлення: грамотно писати, чітко висловлювати думку, логічно будувати свої висловлювання, дотримуватися стилістичних вимог?

- а) так;
- б) ні;
- в) не обов'язково;
- г) інше.

038. Чи є знання термінології, професійної лексики обов'язковим для майбутнього фахівця:

- а) так;
- б) ні;
- в) не обов'язково;
- г) інше.

039. Ваше ставлення до порушення мовних норм (мовних штамів, суржика, нецензурних висловів)?

- а) позитивне;
- б) негативне;
- в) байдуже;
- г) інше.

040. Як часто Ви заглядаєте у словник?

- а) постійно;
- б) інколи;
- в) ніколи.

041. Якими словниками Ви найчастіше користуєтеся?

- а) термінологічними;
- б) енциклопедичними;
- в) тлумачними;
- г) орфографічними;
- д) іншомовних слів;
- е) іншими.

042. Як заняття з ДУМ впливають на Ваш особистий рівень культури?

- а) не дають забути граматичні правила;

- б) допомагають збагатити словниковий запас;
- в) розширюють світогляд;
- г) поглиблюють знання з усіх сфер;
- д) ніяк;
- е) інше.

043. Чи сприяють заняття з ДУМ формуванню мовленнєвої культури майбутнього фахівця?

- а) так;
- б) ні;
- в) трішки.

044. Які види робіт на заняттях з ДУМ мають вплив на патріотичні почуття?

- а) знайомство з документами;
- б) повторення граматики;
- в) переклад текстів;
- г) робота з фразеологізмами;
- д) знайомство з біографіями учених;
- е) інформація про наукові відкриття;
- ж) краснавчий матеріал;
- з) інше.

045. Оцініть свій рівень володіння українською мовою:

- а) відмінний;
- б) задовільний;
- в) незадовільний;
- г) інше.

046. Які заняття мають найбільший вплив на Ваші патріотичні почуття?

- а) історія України;
- б) українське ділове мовлення;
- в) історія культури;
- г) соціологія;
- д) інші.

047. Яким формам дозвілля Ви віддаєте перевагу?

- а) спілкування з друзями;
- б) спорт;
- в) читання;
- г) перегляд телепрограм;

- д) Інтернет;
- е) інші.

048. Які телепрограми Вас цікавлять?

- а) фільми і серіали;
- б) розважальні і видовищні телешоу;
- в) науково-пізнавальні;
- г) політико-аналітичні;

049. Яку літературу Ви читаєте?

- а) художню літературу;
- б) публіцистику;
- в) наукову літературу;
- г) іншу.

050. З яких джерел Ви отримуєте інформацію щодо соціальних, політичних, економічних та інших проблем?

- а) газети;
- б) телебачення;
- в) радіо;
- г) Інтернет;
- д) інші.

051. Які вимоги у Вас до ЗМІ?

- а) відповідність Вашим інтересам;
- б) оперативність;
- в) науковість;
- г) корисність у професійній діяльності;
- д) інші.

052. Що для Вас означає віра в Бога?

- а) світоглядну позицію;
- б) захоплення зовнішньою стороною;
- в) пошук ідеалу, сенсу життя;
- г) сімейна традиція;
- д) інше.

052. Чи турбує Вас майбутнє України?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

053. Від кого залежить майбутнє України?

- а) збігу оставин;
- б) Президента;
- в) Верховної Ради;
- г) себе самого;
- д) інше.

054. Чи пов'язуєте Ви своє майбутнє з Україною?

- а) так;
- б) ні;
- в) інше.

Додаток А1

Анкета для викладачів

1. Які суспільно-гуманітарні дисципліни, на Вашу думку, найкраще сприяють формуванню у студентів патріотичних якостей?
2. На формування яких патріотичних якостей у студентів Ви перш за все зосереджуєте увагу під час вивчення навчальної дисципліни?
3. Чи існує у Вашому ВНЗ система патріотичного виховання майбутніх інженерів?
4. Чи вважаєте Ви, що патріот повинен:
  - а) володіти українською мовою;
  - б) розуміти і знати українську мову;
  - в) не звертати увагу на знання української мови.
5. Яка Ви реагуєте на прояви антипатріотичних почуттів з боку студентів?
  - а) зразу ж даю відсіч;
  - б) образу переживаю мовчки;
  - в) спочатку обдумаю відповідь, а потім вже реагую;
  - г) байдуже.
6. Як часто Ви використовуєте названі у поданій таблиці методи з метою розвитку патріотичних якостей студентів? (Позначте знаком (+) у відповідній графі).

№ п/п	Назва методу	Часто	Рідко	Не використовую
1	2	3	4	5
1	Інформування про факти патріотичної поведінки з преси, літератури, мистецтва.			
2	Інформування з прикладів навколишньої дійсності.			
3	Роз'яснення сутностей вчинків як патріотичних, так і непатріотичних.			
4	Розкриття перспектив розвитку української нації, держави.			
5	Ознайомлення з системою патріотичних понять.			
6	Інформування про організацію і прийоми самовиховання патріотичних якостей.			
7	Заохочення студентів до участі у патріотичних заходах.			
8	Вияв обурення антипатріотичними вчинками (у масштабах групи, університету, держави та ін.).			
9	Стимулювання розвитку патріотичних якостей.			
10	Використання доручення			

7. Які фактори, на Вашу думку, негативно впливають на рівень реалізації потенційних можливостей суспільно-гуманітарних дисциплін у патріотичному вихованні студентів?

8. Які засоби Ви використовуєте з метою формування у студентів патріотичних якостей?

9. Який вплив мають засоби, які ви використовуєте, на зміни рівня патріотичної вихованості студента?

10. Як Ви використовуєте виховні можливості навчально-виховного процесу:

- а) вплив через патріотичний зміст навчального матеріалу;
- б) відбір форм, методів навчання;
- в) організація СРС;
- г) організація позааудиторної роботи;
- д) вплив на індивідуальну роботу студентів.

Анкета для студентів

1. На скільки, на Ваш погляд, професія інженера є важливою для суспільства?
2. Оцініть міру важливості для Вас життєвих цінностей за 5-тибальною шкалою. (Допишіть ті, які для Вас актуальні, та оцініть їх).

№№ п/п	Життєві цінності	Дуже важливі	Важливі	Мало важливі	Неважливі
1	Соціальне становище				
2	Влада над людьми				
3	Матеріальне благополуччя				
4	Престижність роботи				
5	Сімейне благополуччя				
6	Слава, пошана, повага людей				
7	Вірність Батьківщині й готовність до її захисту				
8	Любов до людей				
9	Цілеспрямованість				
10	Прагнення досягнути професійної кар'єри				
11	Бажання бути корисним людям, суспільству				
12	Відсутність ідеалів				

3. Як Ви реагуєте на прояви антипатріотичних почуттів?

- а) зразу ж даю відсіч;
- б) образу переживаю мовчки;
- в) спочатку обдумаю відповідь, а потім вже реаую;
- г) байдуже.

4. Чи берете Ви участь у виховних заходах патріотичного спрямування ?

- а) так;
- б) бажаю, але не маю досвіду;
- в) ні.

5. У яких заходах патріотичного спрямування Ви брали участь?

- а) у народознавчому гуртку;
- б) художній самодіяльності;

- в) волонтерському русі;
- г) інше.

6. Назвіть мотиви Вашої участі у виховних заходах патріотичного спрямування.

7. Назвіть основні джерела отримання Вами знань про національні традиції, звичаї, обряди, історію України.

8. Ваш ідеал патріота ?

- а) національний герой (періоду Київської Русі, Січі, УНР та Гетьманату; Великої Вітчизняної війни);
- б) державний діяч;
- в) інший.

9. Формуванню яких патріотичних якостей, на Вашу думку, сприяє вивчення:

- а) історії України;
- б) історії культури України?
- в) української мови;
- г) соціології.

10. Оцініть вплив української мови, історії, культури, соціології на патріотичні почуття студентів (за 5-тибальною шкалою):

Риси патріотизму	Усвідомлення особистості своєї національної належності	Знання рідної мови, культури, традицій	Знання історії, повага до історичної минулого	Відповідальність за долю країни, готовність до захисту	Дотримання Конституції України,	Дбайливе ставлення до природи	Повага до культур інших народів	Участь у патріотичних заходах
Оцінка								

Додаток Б1

Теми для дискусій

1. Мовна ситуація в Україні: сьогодні – завтра.
2. Мова як фактор безпеки держави.

3. Лінгвоцид через освіту.
4. Меншовартість української мови.
5. Мова та ідеологія.
6. Мова і політика.
7. Українізація українського суспільства.
8. Мовні обов'язки громадян.
9. Як звільнитися від „паперового” статусу мови ?
10. Українська термінологія: бути чи не бути ?
11. Яка мова престижніша – українська чи російська ?
12. Українська мова у технічному ВНЗ.
13. Мовленнєва і професійна культура майбутнього інженера.
14. Мода на українську мову.

Додаток Б 2

Література для студентів

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Вид.дім КМ „Academia”, 1994. - 254 с.
2. Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.
3. Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К.: Вища школа, 1995. – 319 с.
4. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови. – Львів: Світ, 1996. – 232 с.
5. Культура мови на щодень / За ред. С.Є.Ярмоленко. – К.: Довіра, 2000.- 169 с.
6. Культура української мови / За ред. В.Русанівського. – К., 1990. – 297 с.
7. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. – К.: Вища школа, 1995. - 239 с.
8. Сидоренко А.А., Сухопар В.Ф., Павлова Г.Д., Моїсєєва Л.Р. Українська мова – активно: Навчальний посібник для самостійної роботи студентів 1 курсу денної та заочної форм навчання. – Харків, 2000. – 90 с.
9. Шевченко В.Ф. Читаємо про Україну: Навчально-методичний посібник з української мови. – Харків, 2000. – 78 с.
10. Гомон А.М. Долаймо суржик! (Слобожанський аспект): Навчальний посібник. – Харків, 2001. – 42 с.
11. Антисуржик : Посібник /За заг.ред. О.Сербенської. – Львів: Світ, 1994.- 152 с.

12. Бортняк А. Ну щоб, здавалося, слова... – Вінниця, 1992. – 78 с.
13. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – К.: Наукова думка, 1993. – 200 с.
14. Словник синонімів української мови: В 2 т./ А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І.Головащук та ін. – К.: Наук.думка, 2001.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови:170тис.слів і словосполучень/ Укл. І гол.ред. В.Т.Бусел. – Ірпінь: Перун, 2003. - 1440 с.
16. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація: Тези про місце і роль мови у національному відродженні України. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 218 с.

Додаток Б 3

Теми рефератів

1. Сучасне тлумачення назви „Україна”.
2. Походження української мови: нові підходи та гіпотези.
3. Як нас звать? Українські власні імена і запозичення.
4. Жаргонізми у мовленні студентів.
5. Чи стане мова-суржик нормою мовлення?
6. Рідномовні обов’язки в умовах двомовності.
7. Пора рідну мову захищати.
8. Українська мова серед мов світу.
9. Народна мудрість – у прислів’ях, приказках, поговірках.
10. Мовні засоби вираження світосприйняття та ментальність українського народу.
11. Різноманітність правил етикету з погляду їх національного та історичного походження.
12. Культура мови і мовленнєва культура майбутніх інженерів.
13. Роль мови у створенні іміджу української держави на міжнародній арені.